

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

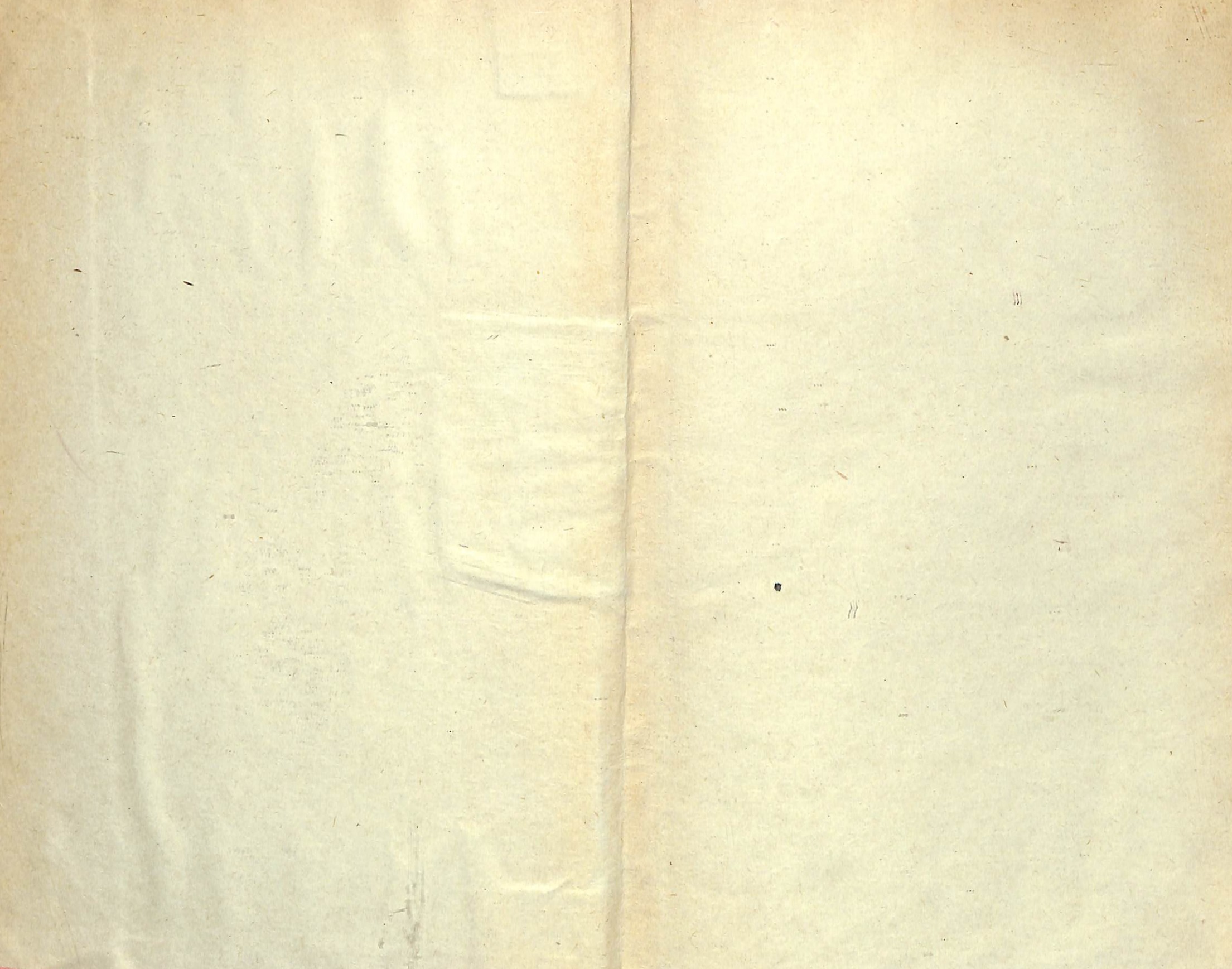
պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

372
u-23

372
G-23

ՀՐԲՏ. «ՆԵՐՍԻՍԵԱՆ ԳՊՐԱՆՈՅԻ»

Ն ա խ ա գ ի ծ

ԿԱՆՈՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԾՐԱԳԻՐ

Հ Ա Յ Ո Ց

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՏԱՐԱԿԱՆ ԳՊՐԱՆՆԵՐԻ

ՎԵՐԱՇՐՆ ԶԱՅԱՑՈՂՈՒ
ՍԵՆՏԵՄԲԵՐ 1896
ՊՐԱՆ ԵՍՏԱՐՆԱՆՈՑ
12 ՆՈՅՄ. 1918 Ք. ԲԻԵՆՆԱ.

ԸՆԴՆ Է 30 Կ.

Թ Ի Ֆ Լ Ի Զ

Տպարան «ՀԵՐՄԵՆ» ԸՅԿ. Մալաթիանի փող. № 15.

1906

(188)

245
 00-1522

Անցեալ 1905-թւի յուլիսի 20-ին Վեհափառ Հայրապետի № 623 կոնդակով նշանակեց մի Յանձնաժողով նախագահութեամբ Սրբազան Նահապետ եպ. Նահապետեանի և անդամակցութեամբ հ. հ. Մեսրոպ վարդ. Տէր-Մովսիսեանի և Յուսիկ վարդ. Զոհրաբեանի և պ. պ. Ալէքսանդր Քալանթարի, Լ. Սարգսեանի, բժ. Կար. Ստեփանեանի, Համբ. Առաքելեանի, Յովհ. Սաղաթէլեանի Սամս. Յարութիւնեանի, Սիրակ. Տիգրանեանի, Սոկր. Մելիք-Աղամեանի, Ստ. Լիսիցեանի և Տիգր. Յովհաննիսեանի «վասն մըշակելոյ կանոնադրութիւն (ծխական դպրոցի) և ծրագրի մի և յետ պատրաստելոյ առաջի աննելոյ գոյնի տես և ի հաստատութիւն» Նորին Օծութեան:

Յանձնաժողովը յուլիսի 21-ին ունեցաւ իր առաջին նիստը: Թէ այդ և թէ յաջորդ նիստերում նա մշակեց կանոնադրութեան մի քանի հիմնական կէտերը, իսկ գալով ուսումնական ծրագրին՝ Յանձնաժողովը որոշեց «հրաւիրել մի բազմամարդ ժողով ուսուցիչներից և ձեռնհաս անձերից և յանձնել նրան ուսումնական ծրագիր կազմել և Յանձնաժողովի մշակած վարչական կանոնադրութեան սկզբունքները քննել ու կարծիք յայտնել այդ մասին»:

Այդ բազմամարդ ժողովը հրաւիրւեց նոյն թւի օգոստոսի վերջերին: Հրաւիրւած էին ա. նախկին թեմական տեսուչները, բ. թեմական դպրոցների նախկին և ներկայ տեսուչները, նոյն պէս և ճեմարանի տեսուչը. գ. թեմական դպրոցների ուսուցչական խմբի և հոգեբարձութիւնների երկու-երկու ներկայացուցիչները և դ. Կովկասի գլխաւոր հայաբնակ քաղաքներում գտնւած հայ ուսուցիչների և ուսուցչուհիների երկու-երկու ներկայացուցիչները:

Այս ուսուցչական համագումարի նիստերը բացեցին օգոստոսի 28-ին մասնակցութեամբ 33 անձնաւորութիւնների և տեղյին մօտ երկու շաբաթ: Համագումարը քննեց Յանձնաժողովի կանոնադրութեան հիմնական սկզբունքները և յայտնեց իր հայեացքները կանոնադրութեան և դպրոցական ծրագրի մասին և, իսկ թէ կանոնադրութեան և թէ դպրոցական ծրագրի մանրամասն մշակման համար ընտրեց մի Մասնաժողով, պատուիրելով

աշխատութիւնները արդիւնքը նախ քան նորին Օծութեան հայեցողութեան ներկայացնելը ուսուցչական նոր Համագումարի վերջնական քննութեանը առաջարկել:

Մասնաժողովի անդամ ընտրեցին հետևեալ տասնեմէկ անձնաւորութիւնները. Աղայեան Դ., Լիսիցեան Ս., Մալխասեան Ս., Մանանդեան Յ., Մանդինեան Ս., Յարութիւնեան Ի., Ռաշմաճեան Տ., Սահակեան Ս. ք., Սարգսեան Լ., Տէր-Միրաքեան Յ. և Տիգրանեան Ս.:

Այս Մասնաժողովը՝ նախագահ ընտրելով պ. Ստ. Մալխասեանին, սեպտեմբերի 4-ից մինչև յուլիսի 15-ը ունեցել է 58 նիստ և մշակել է ծխական-եկեղեցական տարրական դպրոցների կանոնադրութիւնն ու ծրագիրը: Ընտրեա՞ծ անդամներից 1) պ. Ռաշմաճեանը բոլորովին չէ մասնակցել Մասնաժողովի զբաղմունքներին՝ քաղաքիցս բացակայ լինելու պատճառով. 2) պ. Սարգսեանը երկու նիստի ներկայ լինելուց յետոյ՝ բոլորովին հրաժարել է մասնակցելուց «չափազանց զբաղեալ լինելու պատճառով.» 3) պ. Մանդինեանը նոյնպէս չորս նիստից յետոյ հրաժարել է անդամակցութիւնից, առարկելով թէ՛ «անօգուտ գտայ իմ մասնակցութիւնը Մասնաժողովին». 4) պ. Տիգրանեանը ներկայ է եղել միայն ութը նիստ՝ քաղաքիցս բացակայելու պատճառով. 5) պ. Մանանդեանը նոյնպէս զբաղեալ լինելու պատճառով բաւականին ժամանակ հրաժարեց նիստերին ներկայ լինելուց—ներկայ է եղել քսանուվեց նիստի:—Մնացած անդամներից նիստերին ներկայ են եղել՝ պ. պ. Աղայեան 42 անգամ, Լիսիցեան 56, Մալխասեան 45, Յարութիւնեան 52, Սահակեան ք. 27, Տէր Միրաքեան Թիֆլիզ փոխադրելուց յետոյ 53:

Ծրագրի մշակելու ժամանակ նիստերին իբրև մասնագէտ և փորձառու ուսուցիչներ հրաւիրել են պ. պ. Զոհրաբեան և Սպարապետեան (թւարանութեան), Շամշինեան, Թաղէոսեան և Լևոնեան (նկարչութեան), Քափանակեան (ուսաց լեզբի), տ. Կուզանեան, օր. Սունդուկեան և օր. Բաստամեան (ձեռագործի), Մուշայեան (բնագիտութեան) և բժիշկ Արծրունի (առողջապահութեան համար):

ԿԱՆՈՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԾՐԱԳՐԻ ՄՇԱԿՈՂ ՄԱՍՆԱԺՈՂՈՎ

Թ Ի Ֆ Լ Ի Գ

ԿԱՆՈՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ.

ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՅՍԿԱՆ ՏԱՐՐԱԿԱՆ ԴՊՐՈՅՆԵՐԻ

I. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԿԱՆՈՆԵՐ.

Յօդ. 1. Տարրական դպրոց կոչուում են երկամեայ, չորսամեայ և վեցամեայ դասընթացք ունեցող ուսումնարանները:

Ծ ա ն օ թ. Ամեն մի դպրոց կամ եկեղեցի կարող է առանձին մանկապարտէզ ունենալ:

Յօդ. 2. Տարրական դպրոցի նպատակն է տալ երկու սեռի սաներին տարրական ընդհանուր ուսում և կրթութիւն՝ համապատասխան աստիճանի դպրոցի համար սահմանուած ծրագրի ծաւալով:

Յօդ. 3. Տարրական բոլոր դպրոցները կարող են լինել խառն, այսինքն՝ երկու սեռի սաների համար:

Յօդ. 4. Դպրոցական կառավարութեան անպարէզում ընտրել ընտրելու, այլ և պաշտօն վարելու իրաւունք ունեն Հայոց եկեղեցու բոլոր իրաւասու անդամները, առանց հոգևորականի ու ժողովրդականի և սեռի խտրութեան, բացի այս կանոնադրութեան մէջ յատկապէս յիշուած դէպքերից:

II. ԴՊՐՈՅԱԿԱՆ ԱՆՄԻՋԱԿԱՆ ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆ

Յօդ. 5. Իւրաքանչիւր տարրական դպրոցի ընթացիկ գործերի անմիջական վարիչներն են նոյն դպրոցի ա) Հոգաբարձութիւնը, բ) Մանկավարժական խորհուրդը, գ) Սառն ժողովը և դ) Տեսուչը:

Ա. Հոգաբարձութիւն

Յօդ. 6. Հոգաբարձութիւնը կազմուում է երէցփոխանից և 2 հոգաբարձուներից, որոնց ընտրում է ծխական ժողովը 3

ատրի ժամանակով և հաստատում Թեմական Ուսումնարանիական Խորհուրդը: Բացի հոգաբարձուներից ծխական ժողովը ընտրում է նոյն թվով անձնափոխանորդներ: Հոգաբարձուները իրենց միջից մէկին ընտրում են նախագահ:

Յօդ. 7. Դպրոցի ամբողջ անտեսական մատակարարութիւնը հոգաբարձութեան գործն է. նա կազմում է դպրոցի նախահաշիւը և իւրաքանչիւր տարւայ վերջը ներկայացնում է անտեսական մասի տեղեկագիր Թեմական Ուսումնարանական Խորհրդին և ծխական ժողովին: Հոգաբարձուները իրաւունք ունեն ներկայ լինելու դասերին, քննութիւններին և մանկավարժական խորհրդի նիստերին առանց ձայնի իրաւունքի, այլ և իրաւունք ունեն հարցապնդումներ անելու Մանկավարժական խորհրդին՝ ուսումնական հարցերի վերաբերմամբ:

Բ) Մանկավարժական խորհուրդ

Յօդ. 8. Մանկավարժական խորհուրդը կազմւում է դպրոցի բոլոր ուսուցիչներից տեսչի նախագահութեամբ:

Ծանօթ. Այս կանոնադրութեան մէջ «ուսուցիչ» բառը գործ է ածւում անխտիր բոլոր դասատուների համար:

Յօդ. 9. Մանկավարժական խորհուրդը տնօրինում է դպրոցի ուսումնական վիճակը, հսկում է ուսումնական ծրագրի, կանոնադրութեան ուսումնական մասի և իր որոշումների ճիշտ գործադրութեանը, քննում է ուսումնական տեղեկագրի նախագիծը և վերջնականապէս խմբագրելով ուղարկում է մի-մի օրինակ Հոգաբարձութեան և Թեմական Ուսումնարանական Խորհրդին:

Գ) Խառն ժողով

Յօդ. 10. Խառն ժողովը կազմւում է բոլոր հոգաբարձուներից և ուսուցիչներից՝ տեսչի նախագահութեամբ: Տեսչի բացակայութեան, այլ և նրան վերաբերեալ գործերի քննութեան դէպքում՝ Խառն ժողովը իր միջից ընտրում է մի այլ ժամանակաւոր նախագահ:

Յօդ. 11. Խառն ժողովի իրաւասութեանն են պատկանում—

- ա) միաժամանակ թէ ուսումնական և թէ անտեսական բնաւորութիւն ունեցող խնդիրները.
- բ) ուսումնական հարցերի առթիւ Հոգաբարձութեան և Մանկավարժական խորհրդի միջև ծագած թիւրիմացութիւնները:
- գ) դպրոցի պաշտօնեաների դէմ յարուցւած բողոքները.
- դ) տեսչի և ուսուցչի ընտրութիւնը և պաշտօնից արձակելը:

Ծանօթ. Նոր դպրոց բացւելու ժամանակ կամ ամբողջ ուսուցչական կազմի լուծւելու դէպքում՝ տեսչի ընտրութիւնը կատարւում է Հոգաբարձութիւնը:

ե) կազմել տարեկան ակտեր, որոնց ժամանակ կարդացւում են դպրոցի անտեսական և ուսումնական տեղեկագիրները:

Դ) Տեսուչ

Յօդ. 12. Տեսչին ընտրում է Խառն ժողովը և տեղեկացնում է Ուսումնարանական Խորհրդին: Եթէ երեք շաբաթւայ ընթացքում մերժում չստացւի, ընտրութիւնը համարւում է վաւերական:

Ծանօթ. 1. Տեսչի ընտրութիւնը սովորաբար կատարւում է ուսումնական տարւայ վերջին (մայիս-յունիս):

2. Թեմական Ուսումնարանական Խորհրդի մերժումը պիտի պատճառաբանւած լինի.

3. Եթէ Խառն ժողովը համակերպւում է մերժման պատճառաբանութեանը՝ անմիջապէս ձեռնարկում է նոր ընտրութեան:

4. Թեմական Ուսումնարանական Խորհրդի մերժման դէմ Խառն ժողովը կարող է բողոքել Կենտրոնական Ուսումնարանական Խորհրդին օգոստոսի 25-ից ոչ ուշ:

5. Բողոքելու դէպքում՝ մինչև Կենտր. Ուս. Խորհրդից պատասխան ստանալը Խառն ժողովը ժամանակաւոր տեսչի պաշտօնակատար է ընտրում Մանկավարժական խորհրդի անդամներից մէկին, բայց ոչ տեսչացու ընտրւածին:

Յօդ. 13. Տեսչի պաշտօնից արձակելու առաջարկը կարող է անել Խառն ժողովի իւրաքանչիւր անդամ և Շրջանային տեսուչը: Առաջարկը պիտի լինի գրաւոր և պատճառաբանւած: Խառն ժողովը քննում է առաջարկը, գաղտնի քէտարկութեամբ որոշում է անում, և եթէ որոշում է արձակել, այս որոշումը պատճառաբանւած ուղարկում է Թեմական Ուս. Խորհրդին ի հաստատութիւն:

Ծանօթ. Այսպիսի որոշման համար պահանջւում է Խառն ժողովի ամբողջ կազմի (հաշւելով նաև նիստից բացակայներին ձայների մեծամասնութիւնը:

Թեմական Ուս. Խորհրդից ստացւած վճիռը անմիջապէս ի կատար է ածւում, նոյնիսկ այդ վճռի դէմ բողոք լինելու դէպքում:

Յօդ. 14. Տեսուչը նախագահում է Մանկավարժական խորհրդին, վերահասու է լինում կանոնադրութեան ուսումնական մասի, ծրագրի և Մանկավարժական խորհրդի որոշումների ճիշտ գործադրութեանը և իր տեսածի մասին գեկուցանում Մանկավարժական խորհրդին. հսկում է դպրոցի կարգապահուէ

Թեանը, կազմում է տարեկան ուսումնական տեղեկագրի նախագիծը և ներկայացնում Մանկավարժական խորհրդին:

Տեսուչը պարտավոր է դպրոցում դասեր ունենալ՝ ըստ կարելույն սահմանափակ թվով, և դպրոցական պարապմունքի ժամանակ դպրոցում գտնել: Բացառիկ և ծայրայեղ դեպքերում տեսուչը իրաւունք ունի ուսուցիչներին ժամանակաւորապէս հեռացնելու պաշտօնավարութիւնից՝ մինչև Սառն ժողովին զեկուցանելը, որը պէտք է անմիջապէս հրաւիրւի կարգադրելու:

Ե) Ուսուցիչներ

Յօդ. 15. Ուսուցիչներին ընտրում է Սառն ժողովը տեսչի տաշարկութեամբ և առաջարկում է Թեմական Ուսումնարանական Խորհրդին ի հասմատութիւն:

Ծ ա ն օ թ. Ուսուցչական պաշտօն վարել կարող են, բացի Հայոց եկեղեցու անդամներից, նաև օտարադաւան հայ կամ օտարազգի անձեր:

Յօդ. 16. Ուսուցիչները արձակուում են նոյն կարգով, ինչպէս տեսուչները (Յօդ. 13): Գրաւոր ու պատճառարանւած առաջարկը պէտք է տրւի տեսչին՝ իբրև Սառն ժողովի նախագահին:

Յօդ. 17. Քառամեայ և վեցամեայ Սառն դպրոցները պիտի ունենան առնւազը մի ուսուցչուհի, իսկ երկամեայ խառն դպրոցները, եթէ տղամարդ ուսուցչին են յանձնւած, պէտք է ունենան մի վերահսկող կին:

III. ԹԵՄԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՐԱՆԱԿԱՆ ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆ

Ա. Թեմական Ուսումնարանական Խորհուրդ

Յօդ. 18. Թեմական Ուսումնարանական Խորհուրդը կազմում են Առաջնորդը՝ իբրև նախագահ և 5—9 անդամներ, որոնցից մէկը վարում է Խորհրդի գործավարի պաշտօնը:

Յօդ. 19. Գործավար անդամին ընտրում է Թեմի ուսուցիչներից ընտրւած պատգամաւորների ժողովը, իսկ մնացած անդամներին՝ Թեմական պատգամաւորական ժողովը—չորս տարի ժամանակով: Ընտրութիւնը լինում է իւրաքանչիւր երկու տարին՝ Խորհրդի կազմի մի կէսի համար: Բացի անդամներից՝ Թեմական ժողովը ընտրում է նաև 2—4 անձնափոխանորդներ:

Յօդ. 20. Թեմական Խորհրդի անդամները ռոճիկ չեն ստանում, բացի գործավար անդամից:

Յօդ. 21. Թեմակ. Ուսումնարանական Խորհրդի անդամները պէտք է առնւազը միջնական դպրոցի ցենդ ունենան, իսկ գործավար անդամը բարձրագոյն ուսում ստացած լինի և գոնէ 3 տարի իբրևտեսուչ կամ ուսուցիչ ծառայած լինի:

Ծ ա ն օ թ. Եթէ Թեմում կայ միջնակարգ (Թեմական) դպրոց և ենթարկւելու է այս Ուսում. Խորհրդին, այս դէպքում պէտք է սրա բոլոր անդամները բարձրագոյն ուսում ստացած լինեն:

Յօդ. 22. Թեմակ. Ուսումն. Խորհուրդը—

1) հսկում է Թեմի բոլոր դպրոցների կանոնադրութեան ու բարգաւաճման վրա թէ վարչական և թէ ուսումնական ու տընտեսական կողմից.

2) քննում և լուծում է դպրոցական ստորագրեալ մարմինների ու պաշտօնեաների տարաձայնութիւններն ու բողոքները, ինչպէս և այս պաշտօնեաների դէմ յարուցած բողոքները.

3) հաստատում է Թեմի տարրական դպրոցների հոգաբարձուների, տեսչի և ուսուցիչների ընտրութիւնը.

4) քննում և վճռում է տեսչի և ուսուցիչների արձակման առաջարկութիւնները.

5) ընտրում է Շրջանային տեսուչներ, որոշում է սրանց թիւը, ռոճիկ է նշանակում. քննում է սրանց տեղեկագրերը.

6) ամեն տարի կազմում է միամեայ ուսումնական և տընտեսական տեղեկագրի Թեմի բոլոր դպրոցների համար և ներկայացնում կենտ. Ուս. Խորհրդին ու Թեմական ժողովին.

7) կազմակերպում է Թեմակ. ուսուցչ. ժողովներ՝ առնւազն երեք տարին մի անգամ:

Բ. Շրջանային տեսուչներ

Յօդ. 23. Շրջանային տեսուչները վերահսկում են Թեմակ. Ուս. Խորհրդից իրանց յանձնւած շրջանի տարրական դպրոցների և դպրոցական մարմինների գործունէութեան վրա. սրա համար այցելում են դպրոցները, ներկայ են լինում դասերին, Հոգաբարձութեան, Մանկավարժական խորհրդի և Սառն ժողովների նիստերին՝ առանց ձայնի իրաւունքի. հարկաւոր դէպքում իրանք են հոգաբարձուներին և ուսուցիչներին ժողովի հրաւիրում. յայտնում են համապատասխան մարմիններին իրանց դիտողութիւնները և նրանցից բացատրութիւն ստանում, մանրամասն զեկուցումներ են անում Թեմական Ուսումնարանական Խորհրդին շրջանի դպրոցների ուսումնական, վարչական տնտեսական վիճակի մասին. կատարում են Թեմակ. Ուսում. Խորհրդի յանձնարարու-

Թիւնները գպրոցներին վերաբերեալ: Շրջանային տեսուչները այցելում են նաև իրանց յանձնած շրջանի գպրոց շուկեցող վայրերը՝ յորդորելու ուսումնարան բանալու և զեկուցանում են Թեմակ. Ուս. Խորհրդին, թէ որտեղ պահանջ և հնարաւորութիւն կայ և որտեղ պահասում են միջոցներ նոր գպրոցներ բանալու համար:

IV. ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՐԱՆԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Յօդ. 24. Կենտրոնական Ուսումնարանական Խորհուրդը կազմւում է հինգ անդամից, որոնցից մէկին նշանակում է Ամենայն Հայոց Վեհափառ Կաթողիկոսը և սա լինում է նախագահ, երկուսին ընտրում է Ընդհանուր պատգաւորական ժողովը, իսկ մնացած երկուսին ընտրում է ընդհանուր ուսուցչական ժողովը — 4 տարի ժամանակով:

Յօդ. 25. Կենտրոնական Ուս. Խորհրդի բոլոր հինգ անդամները պէտք է լինեն բարձրագոյն կրթութիւն ստացած և առնւազը 3 տարի գպրոցներում ծառայած իբրև տեսուչ կամ ուսուցիչ:

Յօդ. 26. Կենտրոնական Ուսում. Խորհրդի գործառնութեան շրջանին են պատկանում—

- 1) բոլոր գպրոցների վերին հսկողութիւնը:
- 2) գպրոցական գործերին ու պաշտօնեաներին վերաբերեալ բողոքների վերջնական ըննութիւնը.
- 3) մանկավարժական գործի և գրականութեան հետամուտ լինելը.
- 4) գպրոցական կանոնադրութեան և ծրագրի բարեփոխութեան վերաբերեալ նախագծերի մշակելը.
- 5) Թեմական Ուսում. Խորհուրդներից ստացած նիւթերի և տեղեկագրերի հիման վրա տարեկան ընդհանուր տեղեկագիր պատրաստելը առևտահայոց բոլոր թեմերի տարրական գպրոցների և ընդհանրապէս գպրոցական գործի վիճակի մասին.
- 6) դասագրքեր և օժանդակ միջոցներ ընտրելը, սրանց հրատարակելուն նպաստելը.
- 7) հոգալ որ ուսուցիչները մանկավարժական պատրաստութիւն ունենան.
- 8) գպրոցական ֆոնդ կազմելն ու կառավարելը.
- 9) ուսուցչական ընդհանուր համագումարներ ժողովելը առնւազն չորս տարին մի անգամ:

Յօդ. 27. Կենտրոնական Ուսումնարանական Խորհրդի վճիռները վերջնական են: Նրանց դէմ կարելի է բողոքել:

եթէ հակասում են կանոնադրութեան կամ ծրագրին: Այսպիսի դէպքերում բողոքը մատուցւում է Վեհափառ Կաթողիկոսին, որ բացատրելով և մեկնելով խախտած կանոնի կամ յօդածի իսկական իմաստը՝ առաջարկում է Կենտրոնական Ուս. Խորհրդին՝ ըստ այդմ նորից վերաքննել բողոք ծագեցնող խնդիրն ու վճիռ տալ:

V. ԿԱՆՈՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՓՈՓՈԽՈՒՄԸ

Յօդ. 28. Դպրոցական վարչական կանոնադրութեան և ուսուցչական ծրագրի փոփոխումը կամ լրացումը կատարւում է առևտահայոց բոլոր թեմերի պատգաւաւորական ժողովի հաւանութեամբ և Ամենայն Հայոց Վեհափառ Կաթողիկոսի վաւերացմամբ:

ՌԻՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ԾՐԱԳԻՐ

ՀԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՏԱՐՐԱԿԱՆ

ԴՊՐՈՑՆԵՐԻ

ԸՆԳՀՆՈՒՐ ԲԱՅՇՏՐՈՒԹԻՒՆ

Հանրակրթական տարրական դպրոցի նպատակը պէտք է լինի կեանքի ընդհանուր պահանջներին բաւարարութիւն տալը, ուստի այս հաստատութեանց մէջ պէտք է ներդաշնակօրէն միացած լինի մտաւոր, բարոյական և ֆիզիքական կրթութիւնը: Այս բազմակողմանի նպատակին հասնելու համար բացի դաստիարակութեան միջոցներից դպրոցը դիմում է նաև զանազան գիտելիքների և հմտութիւնների դասաւանդութեան: Բարոյական ուժերի և հմտութիւնների դասաւանդութեան ամբարւած են գիտելիքների և արւեստների մէջ, որոնցից ամեն մէկը այս կամ այն չափով, այս կամ այն կողմից նպաստում է բնաւորութեան զարգացման, եթէ նրանց նիւթերն ընտրւած են և աւանդւում են հոգեբանութեան պահանջների համեմատ:

Դպրոցը, մանաւանդ տարրական դպրոցը, գիտական շատ աննշան պաշար կարող է տալ. այս պատճառով պէտք է դասաւանդութեան նիւթերը որքան կարելի է ընտիր լինեն և լաւապէս մշակւած: Մասնաժողովիս կազմած այս նոր ծրագրի մէջ գիտելիքներ են մտել, որ սահասարակ դուրս են մնացած եղել տարրական դպրոցի դասընթացներից, օրինակ՝ ընդհանուր պատմութիւն, քաղաքացիական ուսմունք, արւեստագիտական (տեխնիքական) և քիմիական տարրական առանին գիտելիքներ: Այս գիտելիքները ժամանակակից պահանջներին քիչ թէ շատ բաւարարութիւն տալու համար են միացւած դասընթացին և կամ թէ չէ համամարդկային կուլտուրական բարձրակէտերը մեր սաներին ներկայացնելու գիտաւորութեամբ, ի նկատի առ-

նելով որ միայն մեր ազգային պատմութիւնը անկարող է այդ կարևոր դերը կատարել: Քանի որ տարրական դպրոցների ժամանակը շատ սուղ է և սաների մեծամասնութիւնը տնտեսական պատճառներով դասընթացը աւարտելուց առաջ է կեանք մտնում, մենք պէտք է աշխատենք դեռահաս սերնդի մէջ ինքնակրթութեան առողջ սաղմեր դնել, անշէջ, բեղմնաւոր հարցասիրութիւն առաջացնելով: Հետևաբար աւանդելի նիւթերի ոչ թէ քանակը, այլ որակը և նրանց մնայուն արժատները պէտք է մենք մշակենք և զարգացնենք: Իսկ այս արժատները բեղմնաւոր կլինեն միայն այն ժամանակ, երբ կապւած կլինեն մայր հողի հետ, այսինքն՝ հայրենագիտութեան, հետ, ընդարձակ իմաստով: Միւս կողմից՝ պէտք է նոյն պատճառով ամեն մի գիտելիք օրգանական կապերով միացած լինի հարևան առնչակից գիտելիքների հետ: Այլ խօսքով՝ մենք պէտք է ձգտենք մտաւոր աշխարհի բնական կենդրոնացման, որի լաւագոյն գործօնը ուսուցիչն է: Հնարաւոր է և աւելի կարևոր, որ գէթ ստորին դասարաններում իրար հետ առնչութիւն ունեցող առարկաները միևնոյն դասատուն աւանդէ: Հարցասէր և ինքնուրոյն մարդիկ պատրաստելու համար պէտք է դպրոցը ի նկատի ունենայ մանկավարժութեան նաև մի այլ հիմնական պահանջը, որ ասում է՝ ուսուցիչը իսկապէս պէտք է ոչ թէ ուսուցանէ գիտական ճշմարտութիւնները, այլ առաջնորդէ այդ բանում սաներին, այսինքն՝ այդ ճշմարտութիւնները գտնելու միայն ճանապարհները ցոյց տայ նրանց: Հետևաբար հիմնական աշխատանքը պէտք է իսկապէս դասարանում կատարել, իսկ տնային պարպումները պէտք է սահմանափակւեն: Տնային աշխատութեանց շրջանը պէտք է մտնեն դասերի աւելի կրկնողութիւն, մերենայական վարժութիւն պահանջող տարրերը, ինչպէս նաև շարագրութիւնները և այս կամ այն որոշ տեսակի պարպումները:

Ֆիզիքական կրթութեան համար մարմնամարզութեան դասընթացից զատ առաջարկւում է նաև ձեռարւեստ, բայց հանրակրթական հաստատութիւնը, ի հարկէ, արհեստաւորներ պատրաստելու նպատակ չի կարող ունենալ: Այստեղ սաները կը սովորեն այն արհեստները և այն չափով, որ չափով որ նրանք օրգանական կապերով միացած կլինեն դասաւանդութեան այլ նիւթերի հետ: Փայտը, խաւաքարտը (կարգօն) և մասամբ կաւը պէտք է լինեն գլխաւոր մշակման նիւթերը: Դպրոցին վերաբերեալ պիտոյքներ պատրաստելով, աշակերտները այնքան ձեռքի և աչքի վարժութիւն ձեռք պիտի բերեն, որ ապագային, եթէ արհեստաւոր չը լինեն էլ, այդ հմտութիւնները աւօրեայ կեանքում դորձադրեն:

ի նկատի պէտք է ունենալ բացի սրանից նաև տեղական պահանջները՝ այգեգործութիւն, շերամապահութիւն, մեղաբուծութիւն, կաթնասնտեսութիւն և այլն, որոնց ընտրութիւնը վերապահուում է ամեն մի դպրոցի տեղական վարչութեանը:

Մասնաժողովը այս ծրագիրները կազմել է անկախ այն հանգամանքներից, թէ որքան հնարաւոր կը լինի այս ամենը անմիջապէս և անթերի գործադրել: Այս ծրագիրները արտայայտուած են ժամանակիս պահանջները, որոնց մասնաժողովը աշխատել է հնար եղածին չափ բաւարարութիւն տալ ժամանակակից մանկավարժութեան ցուցմունքների համեմատ: Եթէ ծրագիրները կազմած լինէին այժմեան մեր ուսուցչական ոյժերը, դասագրքերը և նիւթական միջոցները հաշւի առած՝ նրանք բոլորովին թերակատար բնաւորութիւն կունենային: Ներկայ ծրագրի պահանջներին բաւարարութիւն տալու համար պէտք է հոգան թեմական դպրոցները, ուսուցչանոցներն ու լսարանները՝ ձեռնահաս ուսուցիչներ պատրաստելով, և ինքը ժողովուրդը, կրթական գործը տնտեսապէս ապահովելով:

Առժամանակ կազմած են քառամեայ և վեցամեայ դասընթացքով ծրագիրներ, սակայն այն գիւղական և քաղաքային դպրոցները, որոնք մի դասատւից աւել պահել կարող չեն, պէտք է երկամեայ դասընթացքով բաւականանան: Իբրև սկզբունք ընդունւած է, որ միաժամանակ 2 բաժանմունքից աւելի չի կարելի պարապեցնել միևնոյն սենեակում: Երկամեայ դասընթացքով առանձին ծրագիր Մասնաժողովը իսկապէս կազմած չէ. երկամեայ ուսումը նրա կարծիքով մի անօրմալ վիճակ է: Այս թերին լրացնելու և ուսածը կորստեան չը մատնելու համար Մասնաժողովը ի նկատի ունի, որ ճաշերից յետոյ կամ երեկոյեան երկամեայ դպրոցի ուսուցիչը լրացուցիչ պարապմունքներ պէտք է ունենայ շրջանաւարտների հետ:

Ծխական դպրոցների այս ծրագիրներն այն հաշուով են կազմւած, որ դպրոցական բոլոր տեսական ու գործնական պարապմունքները դասամիջոցների հետ 6 ժամայ տևողութիւն պէտք է ունենան: Օրական դասերի թիւը չպէտք է 6-ից անցնի, իսկ ամեն մէկի տևողութիւնը 45 րոպէ պէտք է լինի:

Աշխատութեան և հանգստի ժամերը հետևեալ դասաւորութիւնը պէտք է ունենան:

I. դաս.	—	45	րոպէ
	դասամիջոց	10	»
II. դաս.	—	45	»
	դասամիջոց	10	»
III. դաս.	—	45	»

	դասամիջոց	10	»
	մարմնամարզութիւն	25	»
	դասամիջոց	15	»
IV. դաս	—	45	»
	դասամիջոց	10	»
V. դաս.	—	45	»
	դասամիջոց	10	»
VI. դաս.	—	45	»

6 ժամ ընդամենը

Որտեղ հնարաւոր է՝ ցանկալի է դասարանիսկան պարապմունքները 2 մասի բաժանել—մի մասը՝ ճաշից առաջ, միւսը՝ յետոյ, ինչպէս օգտակար է համարւած ընդունել համարեայ բոլոր կուտուրական երկիրներում: Մարմնամարզարան ունեցող դպրոցները պէտք է մարմնամարզութեան դասերը ճաշից յետոյ նշանակեն:

ԴԱՍԵՐԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԱՂԻՍԱԿ

Ա ո ա ր կ ա ն ե ր	I	II	III	IV	V	VI	Շարա- թական
1. Կրօնագիտութիւն	2	2	2	3	2	2	13
2. Պատմութիւն	—	—	2	2	4	4	12
3. Քաղաքացիակ. ուսմունք	—	—	—	—	—	1	1
4. Աշխարհագրութիւն	—	—	2	2	2	2	8
5. Իրազննութիւն	2	2	—	—	—	—	4
6. Բնական գիտութիւններ	—	—	3	3	3	3	12
7. Առողջապահութիւն	—	—	—	—	—	2	2
8. Հայոց լեզու	6	6	5	5	5	5	32
9. Ռուսաց լեզու	—	2-րդ կի- սամեակից	5	5	5	4	21
10. Թւարանութիւն	5	5	4	3	3	3	23
11. Երկրաչափական } ձևագիտութիւն }	—	—	1	1	2	1	5
12. Նկարչութիւն	2	2	1	1	1	1	8
13. Վայելչագրութիւն	1	1	1	1	1	—	5
14. Երգեցողութիւն	2	2	2	2	2	2	12
15. Չեռագործ } Չեռարեստ }	2	2	2	2	2	2	12
16. Մարմնամարզութիւն	Մարմնամարզարան ունեցող դպրոց- ներում իւրաքանչիւր դասարանում 2 ժ., իսկ չունեցողներում՝ օրական 25 ր.						
Ընդամենը	22	26	30	30	32	32	170

Մնացած ժամերը մինչև 36 ժամ յատկացում են տեղական նշանակութիւն ունեցող գործնական պարագմունքներին, որոնց ընտրութիւնը վերապահում է տեղական դպրոցական վարչու-
թիւններին:

I. ԿՐՕՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

Ա. ԴԱՍԱՐԱՆ. ԿՐՕՆԱԲԱՐՈՅԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ (շաբաթա-
կան 2 դաս):

Այօրք. Սաչակնքել.—Տէրունական աղօթք.—(Ուսումնական տարւայ սկզբում զրուցատրութեան եղանակով արծարծում են տէրունական աղօթքի մէջ պարունակւած մտքերը և ապա աւանդ-
ւում նիւթը):

Նոր ուխտից. Յիսուսի երկրաւոր կեանքի համառօտ ու ամփոփ նկարագրութիւն: 1. Աւետուսն. 2. Ծնունդ. 3. Տաճարին ընծայումն. 4. Մկրտութիւն. 5. Ոտնաւայ. 6. Խորհրդաւոր ընթրիք. 7. Սաչելութիւն. 8. Թագումն 9. Յարութիւն. 10. Համբարձումն: Մանկական ճեփաքներ. 6—8 հատ.

Բ. ԴԱՍԱՐԱՆ (շաբաթական 2 դաս).

Հին ուխտից: Նախապէսներ.

ա. Արրահամ. 1. Աստուած կանչում է Արրահամին. 2. Ար-
րահամը և Ղովտը բաժանում են. 3. Արրահամն ազատում է Ղով-
տին. 4. Աստուծոյ խոստումն Արրահամին. 5. Իսահակի ծնունդը
6. Սառայի մահը:

բ. Իսահակ. 7. Իսահակի ամուսնութիւնը և Արրահամի
մահը. 8. Եսաւ և Յակօբ. 9. Յակօբի խաբէրայութիւնը.
գ. Յակօբը. 10. Յակօբի փախուստը. 11. Յակօբը Լաբանի
մօտ. 12. Յակօբի դարձը Սառանից. 13. Եսաւի և Յակօբի հաշ-
տութիւնը

դ. Յովսէփ. 14. Յովսէփի եղբայրները և նրա վաճառումը.
15. Յովսէփը Պետափրէսի տանը (առանց գայթակղութեան
պատմութեան). 16. Յովսէփի բարձրանալը. 17. Յովսէփի եղ-
բայրները գալիս են Եգիպտոս. 18. Յովսէփը յատնում է եղ-
բայրներին. 19. Յակօբը Եգիպտոսում. 20. Յակօբի մահը:

Նոր ուխտից.

Առակներ. 1. Կոյսերի առակը. 2. Անառակ որդու առակը.
3. Սերմնացանի առակը. 4. Քանքարների առակը:

Հրաշքներ. 1. Կանայի հարսանիքը. 2. Երէքովի կոյրի բժշկ-
կութիւնը. 3. Խուլ ու համրի բժշկութիւնը. 4. Նայինի պատա-
նին:

Պատարագի երգերը.

1. Տէր ողորմեա. 2. Յիշեա Տէր և ողորմեա. 3. Կեցո Տէր և ողորմեա. 4. Եւ ընդ հոգւոյդ Քում. 5. Աստուծոյ երկրպագեսցուք. 6. Առաջի բո, Տէր. 7. Պոսխումմէ. 8. Ամէն, Հայր սուրբ, Որդիդ սուրբ, Հոգիդ սուրբ. 9. Միայն սուրբ, միայն Տէր... 10. Սուրբ Աստուած, սուրբ և հօր... 11. Փառաւորեալ և օրհնեալ...

Ծանօթ. Պատարագի երգի բովանդակութիւնը՝ ըստ կարելոյն, բացատրում է կրօնի ուսուցիչը, իսկ եղանակը սովորեցնում է երգեցողութեան ուսուցիչը (նոյնը և յաջորդ տարիներում):

Գ. ԴԱՍՍՐԱՆ (շաբաթական 2 դաս).

Հին ուխտից:— Առաջնորդներ.

ա. Մովսէս 1. Իսրայէլի նեղութիւնները եզիպտոսում. 2. Մովսէսի ծնունդն ու ազատութիւնը 3. Մովսէսի փախուստը. 4. Աստուած կանչում է Մովսէսին. 5. Եզիպտոսից դուրս գալը. 6. Կարմիր ձովից անցնելը. 7. Իսրայէլացիք անցնում են անապատով. 8. Սինայի օրհնագրութիւնը. 9. Ոսկէ հորթ. 10. Լրտեսներ. 11. Մովսէսի մահը:

բ. Յեսու 12. Յեսուն նւաճում է Քանանը և նրա մահը: Դասաւորներ.

ա. Գէդէօն 13 Գէդէօնի ընտրութիւնը և մահը:

բ. Սամիսոն 14. Սամիսոն և նրա մահը:

գ. Հեղի—Սամէլ 15. Հեղի և Սամէլ:

Նոր ուխտից.

Առակներ 1. Որոմի առակը. 2. Անմիտ հարստի առակը. 3. Թագուցեալ գանձի և մարգարտի առակները. 4. Մեծ ընթրիքի առակը:

Հրաշքներ. 1. Հինգ հազարի կերակրելը. 2. Տասն բորոտներ 3. Յայրոսի դուստրը:

Կարգ Աստուածպաշտութեան, 1. Եկեղեցու ձևը և բաժանմունքը. 2. Սրբազան անօթներ և զարդեր. 3. Զգեստներ. 4. Գրքեր:

Պատարագի երգեր. 1. Փառք քեզ Տէր Աստուած մեր. 2. Եղիցի անուն Տեան օրհնեալ... 3. Բարեխօսութեամբ վերին Քո զօրաց... 4. Արի Աստուած հարցն մերոց... 5. Աստուած մեր և Տէր մեր երեւցաւ... 6. Քրիստոս ի մէջ մեր յայտնեցաւ... 7. Ողջոյն տուք միմեանց... 8. Խուսկ մատուցանեմք... 9. Մի ոք յեբեխայից...:

Դ. ԴԱՍՍՐԱՆ (շաբաթական 3 դաս).

Հին ուխտից. Թագաւորներ.

ա. Սաուղ 1. Սաուղը դառնում է թագաւոր 2. Սաուղի անհնազանդութիւնը. 3. Դաւիթ ընտրութիւնը.

բ. Սաուղ և Դաւիթ. 4. Դաւիթ Սաուղի արքունիքում. 5. Դաւիթ և Գողիաթ. 6. Սաուղն ատում է, իսկ Դաւիթը սիրում է Յովնաթանին. 7. Դաւիթ մեծահոգութիւնը. 8. Սաուղի մահը.

գ. Դաւիթ. 9. Դաւիթը դառնում է թագաւոր. 10. Դաւիթը մեղանշում է. 11. Աբիսողոմ. 12. Դաւիթի մահը:

դ. Սողոմոն. 13. Սողոմոնը դառնում է թագաւոր. 14. Տաճարի շինութիւնը. 15. Սողոմոնի փառքը և անկումն:

Թագաւորութեան բաժանումն.

Յերոբովամ և Ռորովամ. 16. Յերոբովամ և Ռորովամ 17. Եղիա և սրա մահը. 18. Իսրայէլի և Յուդայի թագաւորութեան կործանումն. 19. Բաբելոնի գերութիւնը. 20 Համառոտ հայեացք ցՔրիստոս:

Նոր ուխտից.

Առակներ. 1. Փարիսեցի և մաքսաւոր. 2. Չար ծառայի առակը. 3. Հարստի և աղքատ Ղազարոսի առակը. 4. Այգու մշակների առակը. 5. Սամարացու առակը:

Յովհաննէս Մկրտչի աւետումն, ծնունդը, քարոզութիւնը և մահը:

Հրաշքներ. 1. Ղազարոսի յարութիւնը. 2. Անգամայուծի բժշկութիւնը:

Դաւանութիւն. Հաւատամքն անգիր՝ համառոտ բացատրութեամբ:

Կարգ Աստուածպաշտութեան. Ներապետութիւն Հայաստանեաց եկեղեցւոյ և պատարագի նշանակութիւնը:

Պատարագի երգեր. 1. Սուրբ, սուրբ... 2. Յամենայնի... 3. Որդի Աստուծոյ... 4. Հոգի Աստուծոյ... 5. Գոհանամք զՔէն... 6. Լցաք ի բարութեանց... 7. Մարմին Տէրութեան... 8. Յայտ հարբ... 9. Թագաւոր երկնաւոր... 10. Խորհուրդ խորին...

Ե. ԴԱՍՍՐԱՆ (շաբաթական 2 դաս).

Նոր-ուխտ. Նոր ուխտն անցնել սխտեմատիկ կերպով:— Գլխաւոր ուղղորդութիւնը պիտի դարձնել քրիստոնէական սկզբ-

բունքների վրա: Հետևալ նիւթերից աստղանիշ հատւածները, սրպէս նախորդ տարիներում անցած նիւթեր, շօշափել և լրացնել այն չափով, որչափ որ կարևոր կը լինի նոր նիւթերի հետ կապ պահպանելու և նրանց լուսաբանելու համար:

*1 Աւետուհի. *2 Ծնունդ. *3 Տաճարին ընծայելը. 4. Արևելքի մոզերը և եգիպտոս փախչելը. 5. Տասներկու տարեկան Յիսուս տաճարում. 6. Յովհաննէս Մկրտչի աւետուհի. *7. Յովհաննէս Մկրտչի ծնունդը. *8. Յովհաննէս Մկրտչի քարոզութիւնը. *9. Յիսուսի մկրտութիւնը. 10. Առաքեալների մկրտութիւնը. 11. Յիսուս և մանուկներ. 12. Ո՞վ է մեծ երկնից արքայութեան մէջ. *13. Կանայի հարսանիքը. 14. Կափառնայումի հարիւրապետը. *15. Տասն բորտները. *16. Փարիսեցի և մաքսաւոր. *17. Անառակ որդու առակը. *18. Երէքովի կոյրը. 19. Չակքէոս. 20. Խուլ ու համբը. *21. Ողորմած սամարացու առակը. 2. Այբրի կնոջ լուծան. *23. Չար ծառայի առակը. *24. Հինգ հազարի կերակրելը. 25. Քանանացի կինը. 26. Յիսուս քարոզում է Նազարէթում. 27. Հարուստ երիտասարդը. *28. Անմիտ հարստի առակը. 29. Կորուսեալ ոչխարի և դրամի առակը. *30. Յայրոսի դուտորը և Նայինի սրտանին. 31. Պետրոսի խոստովանութիւնը. *32. Յովհաննէսի մահը. *33. Սերմանացանի առակը. *34. Որոմի առակը. *35. Մեծ ընթրիքի առակը. *36. Անդամալուծի բժըշկութիւնը. 37. Յիսուսը սաստում է մրբիկին. 38. Կոյր ծնածի բժշկութիւնը. *39. Այգու մշակների առակը. *40. Քսնքարների առակը. *41. Մեծատան և ողքատ Ղազարոսի առակը. *42. Տասն կոյսերի առակը. 43. Վերջին դատաստան. 44. Լեռան քարոզը և ինն երանութիւն. 45. Լացումն, կերակուր, պահք և շաբաթ. 46. Սամարացու կինը. 47. Մարիամ և Մարթա. *48. Ղազարոսի յարութիւնը. 49. Յիսուսի թշնամիները. 50. Յիսուսի օծումը Բեթանիայում. 51. Յիսուսը մտնում է Երուսաղէմ. 52. Յիսուսը վիճաբանում է թշնամեաց հետ. 53. Յուդայի մատնութիւնը. *54. Ոտնալայ և խորհրդաւոր ընթրիք. 55. Յիսուսը Գեթսեմանում. 56. Յիսուսը քահանայապետի առաջ. 57. Պետրոսի ուրացութիւնը. 58. Յիսուս Պիղատոսի առաջ. *59. Խաչելութիւն. *60. Թաղումն. 61. Յարութիւն. 62. Համբարձում:

Շարականներ.

1. Ս. էջ մի քանի ա. էջ Միածինն է Հօրէ... բ. Տեսեալ զՄիս... գ. Եկայք շինեսցուք...
2. Վարդանանց.—Նորահրաշ պսակաւոր... առաջին 2 տները:
3. Ղևոնդեանց—«Որք չուեալ, գնացեալ լինէին»... 3 տուն:

Գործք առաքելոց

1. Հոգեգալուստ. 2. Անանիա և Սափիրա. 3. Եօթը սարկաւազների ընտրութիւնը և ժողով աղքատաց հոգաբարձութեան. 4. Առաքեալները բարձրագոյն ատեանի առաջ. 5. Եթովպացի ներքինին. 6. Կուռնելիոսի դարձը. 7. Ստեփանոսի մահը. 8. Սաուղի դարձը. 9. Պողոսը Դամասկոսում և Երուսաղէմում. 10. Առաքելական առաջին, երկրորդ և երրորդ ուղևորութիւնները. 11. Պողոսի դատը. 12. Պողոսի Հռովմ գնալը և մահը.

Շարականներ.

1. Հ ա ի փ ս ի մ ե ա ն ց.—«Անձինք նուիրեալք...» և Հ. Փ. տները:
2. Յ ա ռ ու թ ե ա ն.—«Այսօր յարեալ...» 3 տուն:
3. Ծ ն ն դ ե ա ն.—«Սորհուրդ մեծ և սքանչելի...» 3 տուն:
4. Լ ու ս աւ ո ը չ ի.—«Այսօր զուարճացեալ...» մի տուն:

II. ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆ

Պատմութեան դասաւանդութիւնը կարևոր տեղ է բռնում ժամանակակից տարրական դպրոցի ծրագրի մէջ իր բազմակողմանի կրթիչ նշանակութեամբ: Պատմութեան դասաւանդութեան նպատակն է՝

ա). Բարոյակրթական — արծարծել և կրթել աշակերտների մէջ հասարակական ձգտումներ, ներշնչելով երախտագիտութիւն դէպի նախնիները և պարտաճանաչութիւն դէպի ժամանակիցները և յետնորդները.

և բ). գործնական—ծանօթացնել շրջապատող հասարակական կազմի հետ, տալ անհրաժեշտ գիտելիքներ այդ կազմի մէջ վայելած իրաւունքների և ունեցած պարտականութիւնների մասին և ցոյց տալ ժամանակակից սերնդի աշխատանքի տեղը հանրամարդկային աշխատանքի մէջ:

Այս նպատակներին հասնելու համար պատմութեան դասաւանդութիւնը հիմնուում է հայրենասիրութեան վրա, աշխատելով ժամանակին արթնացնել այդ զգացմունքը և տալ նրան առողջ մարդասիրական բովանդակութիւն: Երիտասարդ սերունդը պիտի սովորի սիրել իր շրջապատող բնութիւնը և նրա մէջ ապրող մարդկանց, որպէսզի ապագայում իր մէջ բաւականին ուժ գտնի այդ միջավայրի կատարելագործութեան համար անձնէր աշխատելու:

Այսպիսի նպատակներ դնելով, պատմութեան ուսուցումը նիւթի ընտրութեան մէջ առաջնակարգ տեղ է տալիս հայրենիքի պատմութեանը, սակայն՝ ընդունելով որ Հայոց աշխարհի քաղաքակրթութիւնը զարգացել է ոչ միայն ներքին, սեփական ուժերով, այլ և գլխաւորապէս օտար քաղաքակրթութեանց ազդեցութեան տակ և որ այսուհետեւ էլ նրա առաջնութեանը անխզելի կապած է լինելու մարդկութեան ընդհանուր առաջադիմութեան հետ, այդ ուսուցումը չէ սահմանափակում միայն հայրենի պատմութեան շրջաններով, այլ նիւթեր է վերցնում նաև ընդհանուր պատմութիւնից, այնքան, որքան այս վերջինս ներգործել է և դեռ կարող է ներգործել Հայաստանի քաղաքակրթութեան զարգացման վրա թէ գործնական գիւտերով, թէ հասարակական հասկացողութիւններով և թէ առհասարակ մտաւոր նւաճումներով: Այսպիսով և ուստաց պատմութիւնը պիտի բռնի իր պատշաճաւոր տեղը պատմութեան ուսուցման մէջ, մանաւանդ վերջին երկու դարերի պատմութիւնը, երբ մեր երկիրն աւելի սերտ յարաբերութիւնների մէջ մտաւ սոսակական պետութեան հետ և հետզհետէ աւելի ու աւելի է ենթարկւում ուստաց քաղաքակրթութեան և պետական կազմի ազդեցութեանը:

Դասընթացքը վերջանում է քաղաքացիական ուսմունքով, որտեղ ամփոփւած են կարեւոր գործնական տեղեկութիւններ ուստացի իրաւունքների և պարտականութիւնների մասին, նոյնպէս և տարրական քաղաքատնտեսական և իրաւաբանական հասկացողութիւններ:

Ամբողջ ուսուցանելի նիւթը աւանդւում է 4 դասարաններում, սկսած III դասարանից, բայց այնպէս, որ չորսամեայ ծխական դպրոց աւարտողները արդէն մի ամբողջացրած գիտութիւն ստացած հեռանան: Այդ պատճառով անկարելի է խոյս տալ նիւթի մի մասի կրկնութիւնից V և VI դասարաններում, բայց այս հանգամանքը ունի և իր լաւ կողմերը, որովհետեւ թոյլ է տալիս աւելի բազմակողմանի լուսաբանել պատմական երևոյթները և նրանց աւելի խոր պատճառները ցոյց տալ, քանի որ բարձր դասարաններում ուսուցիչը գործ է ունենում աւելի խելահաս և զարգացած աշակերտների հետ:

Առարկաների կենդրոնացման նպատակով, ինչպէս երևում է աշխարհագրութեան ծրագրից, պատմութեան և աշխարհագրութեան նիւթերը սերտ կապերով շողկապւում են իրար հետ:

Դասընթացքը սկսւում է III դասարանում Գալստատրասական շրջանով, որ աչքի առաջ ունի ա) զարգացնել պատմական երևակայութիւնը, բ) պարզաբանել պատմական և հասարա-

կական տարրական գաղափարները, գ) արծարծել սէր դէպի հայրենիքի նշանաւոր վայրերը և դ) ազդել մանուկների բարոյական աշխարհի վրա, ոգևորելով նրանց հայրենի հերոսների վսեմ պատկերներով և արթնացնելով նրանց մէջ վեհ ձգտումներ:

Այս տարւայ նիւթը կապ ունի՝ մի կողմից՝ հեքիաթների, միւս կողմից՝ ճշգրիտ պատմութեան հետ և զրգուում է երեխաների մէջ հասարակագիտական հետաքրքրութեան առաջին նշոյլները:

Աշակերտները նախ համառօտ տեղեկութիւններ են ստանում նախապատմական մարդու մասին: Ոչ մի այլ պատմական նիւթ այնքան հասկանալի չէ այդ հասակի երեխաների համար, որքան նախնական մարդու առաջին գիւտերը: Դա կազմուած է մի իրական Ռօբինզօնագ: Ծանօթութիւնները պիտի լինեն ոչ մանրամասն, ուսուցիչը պիտի օգուտի ժամանակակից ֆուսոլոգիաներից թէ հասարակական կեանքի և թէ նիւթական աշխարհի մէջ: Աշակերտների գիտեցած ազգագրական տեղեկութիւնները շատ կը նպաստեն այդ դէպքում: Այնտեղ, որտեղ անհնարին է ցոյց տալ իսկական հնագիտական իրեր, պէտք է ունենալ մօզեկներ կամ գոնէ պատկերներ, աշակերտական զբօսանքներն էլ կարող են առատ բացատրական նիւթ մատակարարել: Դասընթացքի այս մասը մի մեծ յարմարութիւն է ներկայացնում այն տեսակէտից, որ ուսուցիչը՝ խրախուսելով աշակերտներին երևակայութեամբ տեղափոխել նախապատմական ժամանակները և հարցեր տալով՝ օրինակ թէ՛ «Ի՞նչպէս պիտի այն ժամանակ պաշտպանէիք զազաններից», «Որտեղ կը բնակէիք», «Ի՞նչով կը կերակրէիք», «Եթէ օջախի կրակը հանգչէր, ի՞նչպէս պիտի նորից վառէիք» և այլն, — արծարծում է նրանց հարցասիրութիւնը, զարթեցնում է հնարագիտութիւնը և բազմաթիւ առիթներ է տալիս ինքնուրոյն մտաւոր աշխատանքի համար: Այդպիսով աշակերտները իրենք հոգեպէս մասնակցած են լինում նախնական մարդու գիւտերին: Ուսուցիչը պիտի աշակերտների ուշադրութիւնը դարձնի ոչ միայն այն բանի վրա, թէ ի՞նչպէս է մարդ հնարել, օրինակ՝ երկաթէ գործիքը, գտել կրակը, այլ և թէ ի՞նչ նշանակութիւն ունի այդ հնարւածքը կամ գիւտը: Այստեղ առաջին անգամ վարժուում է պատճառներ և հետևանքներ որոնելու ընդունակութիւնը:

III դասարանում նախապատմական մարդուց դասընթացքը անցնում է հայրենի առասպելներին: Այս առասպելները մշակելիս՝ ուսուցիչը ոչ միայն նրանց հոգեբանական և բարոյագիտական տարրերը պիտի վերլուծի, այլ և օգուտ քաղի նրանց մէջ պարունակւող պատմական տեղեկութիւններից: Նա պիտի նախ՝ ամեն կերպ աշխատի լուսաբանել և մեկնել պատմական հասկա-

ցողութիւնները: Այստեղ աշակերտները իմանում են թէ ինչ է ազգ, ցեղ, տոհմ, գերդաստան, նահապետ, հայրենիք, սահման, զօրք, զէնք, կրօն, վարչութիւն, դատաստան, ստրուկ, գերի, փրկանք, հարկ, ոռճիկ: Միւս կողմից՝ այստեղ նրանք ծանօթանում են նախնական քաղաքակրթական կեանքի այն ներքին և արտաքին յարաբերութիւնների հետ, որոնք ընդհանրապէս իրական գծերով են պատկերացւում այդ հնագոյն աւանդութիւնների մէջ: Առասպելների բանաստեղծական մասը վերջապէս՝ սնունդ է տալիս երեխաների գեղասիրական ճաշակին և սիրելի է դարձնում ոչ միայն հերոսների անձնաւորութիւնները, այլ և այն վայրերը, որտեղ կատարւում են նրանց սխրագործութիւնները: Ամեն մի գաւառում առանձին ուշադրութիւն պէտք է դարձնել առասպելների այն մանրամասնութիւնների վրա, որոնք կապւած են այդ տեղերի հետ: Ծրինակ՝ Արարատեան դաշտի աշակերտների հետաքրքրութիւնը աւելի է լարւում, երբ նրանց պատմում են Արմենակի և նրա յաջորդների գաղութների մասին. Զաւախքի աշակերտներին, երբ իմանում են Վաղարշակի կարգաւորութիւնները Տայոց լեռներում և Ռիոնի հովտում և այլն: Ծրագիրը յանձնարարում է անցնել նաև զուտ տեղական աւանդութիւնները, կրկին ծննդավայրի զգացմունքը զարգացնելու և մշակելու նպատակով:

IV Դասարանում արդէն ամփոփ գաղափար է տրւում հայոց անցեալի ամբողջութեան մասին, կանգ առնելով ժամանակագրական կարգով ոչ թէ մանրամասնութիւնների, այլ դարաշրջաններ կազմող գազարնակեցեի վրա և համախմբելով երկրորդական գծերը այդ գլխաւոր կենդրոնական երևոյթների շուրջը: Այս դասընթացը գործ ունի գլխաւորապէս իրական պատմական կեանքի հետ և շարունակում է զարգացնել պատմական երևակայութիւնը, միայն թէ իրական զէպքերի նկարագրութեամբ: Քանի որ աշակերտների անձնական հասարակագիտական դիտողութիւնները դեռ շատ սահմանափակ են և ունեցած պատմական համեմատական նիւթը շատ չնչին, այստեղ առանձնապէս շեշտւում են պատմական անձնաւորութիւնների գործողութիւնների հոգեբանական և բարոյագիտական կողմերը: Երեխաները դեռ ևս մեծ նշանակութիւն են տալիս անձնաւորութեան խաղացած դերին պատմութեան մէջ և զժառանգում են պատմական իրողութիւնների քաղաքակրթական պատճառները բմբռնել: Բայց այս չէ նշանակում, թէ պատմութիւնը պիտի դառնայ կերտագրութիւնների մի հիւսւածք: Առջևի շարքում միշտ պիտի լինի պատմական կեանքը, իսկ անձնական կեանքի մանրամասնութիւնները երկրորդական

տեղ բռնեն: Ամեն մի շրջան պիտի մշակւած լինի իբրև մի ամփոփ պատկեր, բայց այնպէս ու մէկ շրջան միւսի հետ կապել ներքին կապերով: Թւականներ և յատուկ անուններ պիտի հաղորդւեն որչափ կարելի է քիչ, բայց այդ քիչը աշակերտները պիտի լաւ իւրացնեն: Ուսուցիչը պիտի կարողանայ պատմական մանրամասնութիւններից ընտրել այն, ինչ որ թանձրացնում և աւելի տպաւորիչ է դարձնում իրողութիւնները, և այդպիսով հենդանացնի փոքրիկ ունկնդիրների երևակայութեան մէջ պատմական պատկերները:

Դասընթացի սկզբում նախ ամփոփւում են այն աշխարհագրական պատմական տեղեկութիւնները, որ հաղորդւած էին նախորդ դասարանում, իսկ նոր մանրամասնութիւններ իւրացւում են հետզհետէ, պատմական նիւթի հետ զուգընթացաբար: Աշակերտները պիտի նոյն եղանակով, ինչ եղանակով որ գծագրում են Անդրկովկասի և կից հայկական երկիրների քարտէզը, գծագրեն նաև Հայաստանի պատմական քարտէզը, նշանակելով իրենց յայտնի պատմական վայրերը:

Ինչպէս չըպէտք է ոչ մի պատմական-աշտարհագրական անուն տալ, առանց այդ տեղը քարտէզի վրա ցոյց տալու, այնպէս և չըպէտք է առանց բացատրութեան թողնել հայրենիքի պատմութեան հետ կապւած օտարազգի պատմական անունները և դէպքերը: Ուսուցիչը շարունակ պիտի ծանօթացնի համառօտ, ամփոփ խօսքերով, առանց աւելորդ մանրամասնութիւնների, ընդհանուր պատմութեան այն երևոյթների հետ, որ կապւած են հայոց անցեալի և ներկայի հետ: Այդ ծանօթութիւնների պիտի մի տեսակ բացատրութիւններ լինեն, աւանդելիք պատմական նիւթի մէջ պատահող օտար ազգերի, հերոսները անունների, ներմուծող գիւտերի, ներգործող հասարակական շարժումների և այլն: Այսպէս՝ համառօտ տեղեկութիւններ են տրւում թէ սվեբեր են հղել Հայաստանի մերձաւոր հարևան ազգերը, յոյները, Ալէքսանդր Մակեդոնացին, սելեկեանները, Հռոմը, ինչպէս է քրիստոնէութիւնը տարածել Հռոմէական կայսրութեան մէջ, սրտեղից են եկել հոնները, ինչպէս է կործանել Հռոմէացոց տէրութիւնը, սվ է Մահմեդը, խաչակիրները, Լուծեքը, Պետրոս Մեծը, Կատարինէ Մեծը և այլն: Սակայն զգոյշ պէտք է լինել, չըլինի թէ այս տեղեկութիւնները ծանրաբեռնեն աշակերտների յիշողութիւնը և շփոթութիւն առաջացնեն նրանց մտքի մէջ: Անհրաժեշտ է որ աշխարհագրութեան ուսուցիչն էլ իր դասերի նիւթի հետ կապակցի ընդհանուր պատմութիւնից երեխաների ստացած ծանօթութիւնները:

V և VI դասարաններում պատմական առարկաներին յատկացած է շաբաթական չորս-չորս ժամ, որոնցից մէկ ժամ ուսաց. իսկ երեք ժամ հայոց և ընդհանուր պատմութեան համար: Վերջին երկու առարկաների ուսուցիչը միևնոյն անձնաւորութիւնը պիտի լինի, որպէսզի կարողանայ երկու դասընթացը ներն էլ սերտ կապակցութեամբ անցնել և հարկաւոր դէպքերում շաբաթական երեք ժամերից մէկը ազատ կերպով տալ ընդհանուն պատմութեանը և երկուսը՝ հայոց և՛ ընդհակառակը: Սակայն այս ազատութիւնը նա չըպէտք է ի չար գործ դնի, չափազանց շատ ժամ յատկացնելով ընդհանուր պատմութեանը, և չըպէտք է աչքից բաց թողնի որ հայրենագիտութիւնն է կազմում այս շրջանի դպրոցական ծրագրի կենդրոնը:

Այս տարիների նայոց պատմութեան դասընթացքը լրացնում և ամփոփում է նախորդ տարիներում ստացած տեղեկութիւնները և քաղաքակրթական զարգացման մի կապակցւած պատկեր է ներկայացնում: Նախորդ բաժանմունքի մատակարարած նիւթից այստեղ աւանդելիք նիւթը նրանով է տարբերում, որ իր գլխաւոր ուշադրութիւնը դարձնում է քաղաքակրթական-պատմական երևոյթների և ներքին կեանքի հանգամանքների վրա և որ իրողութիւնների պատճառներն և հետևանքները մեկնելիս՝ առանձնապէս շեշտում է կուլտուրական կողմը: Այստեղ գործողը ոչ այնքան անձնաւորութիւնն է, որքան ամբողջ ժողովուրդը, ուսուցման առարկան է առօրեայ կեանքը, հասարակութիւնը իր զանազան խաւերով, որի վրա շատ անգամ քիչ են ազդել քաղաքական արտաքին փոփոխութիւնները: Այս տեսակէտով Հայոց պատմութիւնը ներկայացնում է մի որոշ քաղաքակրթական յաջորդականութիւն, որ աշակերտներին պատուաստում է հասարակութեան օրգանական, բնական զարգացման գաղափար:

Այս դասընթացքը՝ փաստօրէն ցոյց տալով Հայաստանում իրար յաջորդած սերունդների կուլտուրական կապերը, յատկապէս նպատակ ունի արծարծել և ծաւալել աշակերտների մէջ հասարակական ձգտումներ: Աշակերտները պիտի ներշնչւեն այն համոզմունքով, որ իրենք շրջապատից և անցեալից կտրւած, անկախ էակներ չեն, այլ որոշ անքակտելի կապերով կապւած են միևնոյն հայրենիքում ապրած և ապրող ընդհանրութեան հետ և՛ ունենալով բնական իրաւունքներ, պիտի և գիտակցեն իրենց պարտականութիւնները թէ՛ դէպի ժամանակակից հասարակութիւնը և թէ՛ դէպի յետնորդները:

Հայոց պատմութիւնը անցնելիս՝ սուսուցիչը պիտի միշտ աչքի առաջ ունենայ, որ աշակերտների համար պարզ լինեն այն

պատմական-քաղաքակրթական աստիճանները, որոնցով անցել է հայոց ազգը, և պիտի այդ աստիճանները համեմատի և կապակցի ուսաց և ընդհանուր պատմութեան կուլտուրական առաջընթացութեան հետ: Այդ աստիճանները հետևեալներն են.—

1. Հնդկաւերոպացի հայերը երևում են Հայաստանում միմիայն VII դարում Ք. ծ. ա. և խառնում են իրենց հետ տեղացիներին (խալդեերին), որոնց աւելի զարգացած քաղաքակրթութիւնից իրենք էլ շատ կողմեր իւրացնում են:

2. Տիրբան Մեծը միացնում է պատմական Հայաստան կազմող երկրի բոլոր մասերը և ներշնչում էլ միութեան գիտակցութիւն, որի արտայայտութիւնը լինում է անընկճելի սէրը դէպի Արշակունիների հարստութիւնը և դէպի տեղական ասուածութիւնները:

3 Քրիստոնէութիւնը ամրացնում է ազգային գիտակցութիւնը, նպաստելով Հայաստանում բնակւող ցեղերի մէջ հայերէն լեզուի տարածւելուն, մտցնելով գրի գործածութիւնը և նոր աշխարհահայեցողութեամբ ոգևորելով բոլորին: Հայերը այնուհետև իրենց զգում են քրիստոնեայ աշխարհի մի մաս: Կրօնական պատերազմները հանդիսանում են իրրև այդ զարգացած գիտակցութեան բուռն արտայայտութիւն:

4. Արարական արշաւանքը թէև մի առ ժամանակ շփոթութիւն է ձգում Հայոց երկրում, չի կարողանում այնուամենայնիւ կործանել նախկին տեղական նախարարական կազմակերպութիւնը, և հայոց ազգը՝ արարական ազգեցութեան ներքոյ Բագրատունեաց թագաւորների ժամանակ հասնում է իր քաղաքակրթական զարգացման գագաթնակէտին:

5. Նախ թուրքական և ապա մանաւանդ մոնղոլական ցեղերի արշաւանքներն և գաղթականութիւնները հարկադրում են հայ ազգաբնակչութեան մի մասին, մանաւանդ թագաւորական և ազնւական տներին, հեռանալ հայրենի երկրից, սակայն երկրում մնացած հայութեան մէջ չէ ոչնչացնում ազգային գիտակցութիւնը, և քաղաքակրթական ձգտումները ելք ու մարմնացում են գտնում եկեղեցական կազմակերպութեան մէջ:

6. Նոր քաղաքակրթական ձգտումները արթնանում են XVII դ. վերջում և XVIII դ. սկզբում եւրոպական քաղաքակրթութեան ազգեցութեան ներքոյ և այնուհետև այլ ևս չեն դադարում: Այդ ձգտումները արևելեան հայերին հետզհետէ մօտեցնում են ուսանելին, իսկ արևմտեան հայերի մէջ առաջ են բերում քաղաքական բարենորոգումներ մտցնելու փորձեր:

Ինչպէս յայտնի է, հայոց պատմութեան համար չունենք

ժամանակակից գիտութեան պահանջների համեմատ մշակած դասագիրք: Իւրաքանչիւր ուսուցիչ այդ պատճառով պիտի աշխատի ծանօթանալ հայագիտութեան մէջ եղած առանձին հետազօտութիւնների և պատմական աղբիւրների հետ, որ պէսզի խուսափի աշակերտներին այնպիսի տեղեկութիւններ տալուց, որոնք արդէն մերժւած են գիտութեան կողմից: Մի այսպիսի անմիջական ծանօթութիւն աղբիւրների հետ առանձին կենդանութիւն և հրապոյր կըտայ դասատուի խօսքերին, մանաւանդ եթէ նա կարողանայ պատմագիրներից քաղածքներ բերել և երբեմն ականատեսների բերանով նկարագրել իրողութիւնները: Առհասարակ պատմական աղբիւրների դպրոցական պէտքերին յարմարեցրած մի ժողովածու անագին ծառայութիւն կը կարողանար մատուցանել հայոց պատմութեան ուսուցման գործին: Ուսուցիչը պիտի օգտուի պատմական վայրերի նկարներից, պատմական դէպքերի պատկերներից, պատմական իրերից, քարտէզից, երբեմն ինքը պիտի նկարի գրատախտակի վրա ընդհանուր գծերով որևէ զէնքի, զգեստի, շինութեան պատկեր, զօրաբանակի դասաւորութիւնը և այլն, առհասարակ պիտի ամեն միջոցի դիմի իր դասաւանդութիւնը աւելի թանձրացնելու, դիտողական դարձնելու համար: Շատ նպատակայարմար է օգտուել նաև պատմական նիւթերի մշակութիւններից գեղարեստական գրականութեան մէջ, մանաւանդ բանաստեղծութիւններից: Ամեն մի նոր նիւթ պիտի կապակցութեան մէջ դնել անցած նիւթերի հետ, բայց նախ քրքրել գեւ այդ նիւթը, գտնելով իրողութեան պատմական և հոգեբանական պատճառները և լուսաբանելով նրա բարոյագիտական կողմը:

Ընդհանուր դասընթացքը անցնելիս միշտ աչքի առաջ պէտք է ունենալ նաև ծննդավայրի և մերձաւոր բնագաւառի անցեալը: Անհրաժեշտ է աւելի մանրամասն տեղեկութիւններ տալ այդ զուտ տեղական պատմութիւնից, օրինակ՝ լուսեցի աշակերտներին պէտք է լաւ ծանօթացնել Կիւրիկեան թագաւորութեան և երկայնաբազուկների տոհմի գործունէութեան հետ, Շիրակի դաշտի մանուկներին՝ Անիի թագաւորների հետ, Ղարաբաղի մելիքութիւնների պատմութեան մանրամասնութիւնները առանձին ուշադրութիւն պիտի գրաւեն զլիւսաւորապէս Ղարաբաղի դպրոցներում և այլն: Ծննդավայրի և մերձաւոր բնագաւառի ծանօթ բնութիւնը կօգնի աւելի լաւ հասկանալ տեղական պատմական դէպքերը, և դրանց միջոցով աւելի հեշտ կըլինի պատկերացնել և ուրիշ դէպքերը ընդհանրապէս հայոց պատմութիւնից:

Քաղով ուսաց պատմութեան դասաւանդութեանը, այստեղ

ևս առաջնակարգ տեղ պէտք է տալ զուտ քաղաքակրթական առաջադիմական քայլերին: Ներքին կեանքի զանազան կողմերի ուսումնասիրութիւնը պիտի ծանօթացնի աշակերտներին ուսաց տէրութեան անձան հետ և ընդգծի այն հետեանքները, որ հայոց ազգի համար ունեցաւ մերձաւոր շփումը ուսաց քաղաքակրթութեան հետ: Մեր վերջին դարերի պատմութիւնը անհասկանալի կըմնայ առանց այդպիսի ծանօթութեան ուսական կեանքի զարգացման հետ: Այդ պատմութեան օրինակը՝ միւս կողմից, աւելի կամրապնդի աշակերտների մէջ այն համոզմունքը, որ ճշմարիտ առաջադիմութիւնը անհնարին է առանց բոլոր քաղաքակրթ ազգերի փոխադարձ գործակցութեան և որ բոլոր ազգերի ընդհանուր ջանքերով մշակուած է մի համամարդկային կուլտուրա, որը ամեն սզգի նպատմութեան մէջ մտցնում է թարմացնող, առաջ մղող ուժեղ հոսանքներ: Այս գիտակցութեան զարգացումը պիտի լինի մանաւանդ ընդհանուր պատմութեան ուսուցման յատուկ նպատակը:

Ընկհանուր պատմութեան ուսուցումը կոչւած է հետու պահելու աշակերտներին ազգային նեղ ինքնագոհութիւնից, որ միշտ խոչընդոտ է հանդիսացել հասարակութեան քաղաքակրթական առաջադիմութեան: Այս առարկան պիտի ցոյց տայ թէ ինչ նսկայական ջանքերի շնորհիւ է կարելի եղել ձեռք բերել այն տեսական, գործնական և ընկերական գիւտերը, որ հետզհետէ դառել են և դառնում են ընդհանուր մարդկութեան սեփականութիւն, և թէ ինչպէս այդ գիւտերը արդիւնք են թէ մեծ և թէ փոքր ազգութիւնների երկարատե և անընդհատ գործակցութեան: Ընդհագուցութիւնների երկարատե և անընդհատ գործակցութեան օրինակները պատմութեան դասընթացքը պիտի սովորեցնի երախտագին սուրբամար վերաբերել մարդկութեան բոլոր բարերարներին, որ դարին կամ որ ազգին էլ որ սրանք պատկանելիս լինեն:

Ընդհանուր պատմութեան դասերին պիտի մատակարարել միայն այն նիւթը, որ լուսաբանում է այդ էվօլիցիայի գաղափարը և պատուաստում է այդ գաղափարից բղխող բարոյական սկզբունքներ: Դա իսկապէս մարդկային քաղաքակրթութեան պատմութիւն է: Պէտք է վերցնել միմիայն այնպիսի անձնաւորութիւններ, որոնք դարաշրջանի կենդրոններ են կազմում և որոշ գաղափարների կրիչներ են եղել: Ի նկատի ունենալով ձեռքի տակ եղած ժամերի սղութիւնը, ուսուցիչը պիտի խոյս տայ աւելորդ մանրամասնութիւններից: Բացի պատմական-աշխարհագրական քորտէզներից նա պիտի յաճախ դիմի պատմական նկարների և պատկերների ժողովածուին: Նրա

ամբողջ դասատուութիւնը պիտի լինի մի տեսակ լուսարանութիւն: ցոյց տրուող տեսարանների և նկարների:

Յանկալի է, որ դպրոցական գրադարանը ունենայ պատմական մանկական գրեւծքների հաւաքածու, որի մէջ գլխաւորն են մանաւանդ ժողովրդական բանահիւսութեան առաջնակարգ ստեղծագործութիւնները, օրինակ՝ Քաղզէայի առասպելները, Իլիականը և Ոգիտականը, Ռօլանդի երգը, Նիբելունգների երգը և այլն:—Քաղաքական դէպքերի և պետական անձնաւորութիւնների վրա պէտք է կանգ առնել շատ համառօտ կերպով, այնքան, որքան անհրաժեշտ է պատմութեան ընթացքի թիւը պահպանելու համար:

Պատմութեան ուսուցումը լրանում է Բալսֆայիակսն ուսմունքով: Այդ առարկայի մէջ հաղորդուող գաղափարները աշակերտները պիտի մաս-մաս ստացած լինեն դեռ աւելի վաղ, պատմութեան, աշխարհագրութեան և լեզուի դասընթացքների մէջ. դա միայն ամփոփում և լրացնում է այդ կցկտուր տեղեկութիւնները: Յանկալի կը լինէր, որ այդ առարկան էլ գտնէր պատմութեան ուսուցչի ձեռքին, որպէզի նա կարողանար սերտ կապ պահպանել երկու առնչակից դասընթացքների մէջ: Նիւթն աւելի հետաքրքրական և ըմբռնելի է դառնում աշակերտների համար, երբ շաղկապում է իրական դիտողութիւնների հետ: Պէտք է զարթեցնել սաների հարցասիրութիւնը, գիտել տալով օրինակ, գիւղական և քաղաքային ընտրութիւնները, դատավարութիւնը, կեանքում պատահած իրաւական դէպքերը, տնտեսական երևոյթները: Այդ դիտողութիւնները և ուսուցչի բերած օրինակները պիտի հնաւորութիւն տան հասկանալու շրջապատող հասարակական կեանքի կազմակերպութիւնը, նրա մէջ տիրող իրաւական և տնտեսական տարբերական յարաբերութիւնները և այդպիսով գործնական ցուցմունքներով հեշտացնեն երիտասարդ սերնդի առաջին քայլերը հասարակական գործունէութեան ասպարէզում:

Ա. ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

Գ. ԴԱՍԱՐԱՆ (շաբաթական 2 դաս).

1. Նախապատմական մարդը:—Հնագոյն տարրական գիւտերը—նախնական գործիքներն ու զէնքերը (քարէ, բրոնզէ և երկաթէ), կրակ, բնակարան, հագուստ (մանելու և գործելու արհեստներ), ամանեղէն (փայտէ, կաւէ և ապակէ), զարդեր: Պա-

րապմունքներ (որսորդութիւն, խաշնարածութիւն և երկրագործութիւն), առևտուր (հաղորդակցութեան միջոցներ), դասակարգեր (ազատներ, գերիներ և ստրուկներ, քրմեր): Ընտանեկան կեանք: Գիր:

2. Հայրենի առասպելներ եւ վէպեր:—Հայկ ու Բէլ: Արամ: Արա Գեղեցիկ և Շամիրամ: Տիգրան Երևանդեան: Վահագն: Վաղարշակ: Երևանդ Արշակունի: Արտաշէս Աշխարհակալ: Արտաշէս Բ. և Արտաւազդ:—Դաւիթ և Մհեր:

Մանթ. Տալ նաև տեղական, գաւառական աւանդութիւններ՝ կապուած դանազան վայրերի և առասպելական անձնաւորութիւնների անունների հետ, որտեղ որ այդպիսի աւանդութիւններ պահպանել են ժողովրդի բերանում:

Գ. ԴԱՍԱՐԱՆ (շաբաթական 2 դաս).

Հայաստանի իրական պատմութեան գլխաւոր կէտերը, «զագագծնակէտերը»:

Տիգրան Մեծ:—Տրդատ և Ս. Լուսաւորիչ:—Արշակ Բ. և Ներսէս Մեծ:—Ս. Սահակ և Ս. Մեսրոպ (տառերի գիւտը):—Կրօնական պատերազմները (Վարդանանց և Վահանանց—իրար հետ միկան պատերազմները (Վարդանանց և Վահանանց—իրար հետ միկանի կոտորածը).—Աշոտ Ա.:—Աշոտ Ողորմած և Անիի շինութիւնը:—Սելջուկների արշաւանքը և Անիի վիճակը:—Հայերի գաղթականութիւնները: Ռուբինեան տէրութեան սկզբնաւորութիւնը և Լևոն Մեծագործ:—Թաթարների արշաւանքը և Լանկթամուր:—Շահ-Արամ:—Դաւիթ-բէգ (առսաց միջամտութիւնը հայոց գործե- Ռուսների հաստատուելը Կովկասում, հայերի գաղթելը Ռուսների հաստատուելը Կովկասում, հայերի գաղթելը Կարսկաստանից և Տաճկաստանից Ռուսաց բաժինը:—Ներսէս Աշտարակեցի:—Ռուսահայը, տաճկահայը և պարսկահայը:

Ե. ԴԱՍԱՐԱՆ.

1. Հայաստանը հայերի երկալուց առաջ:—Սեպագիր արձանագրութիւններ: Խալդէեր: Ուրարդեցոց թագաւորութեան ուժեղանալն և ընդարձակելը: Վանի շինութիւնը: Ասորեստանի ժողանալն և ընդարձակելը և Ուրարդեցոց ընդհարումները: ազդեցութիւնը: Ասորեստանի և Ուրարդեցոց ընդհարումները:

2. Հնդկահարապոցոց գաղթականութիւնը: Կիմերների արշաւանքը: Ուրարդիի և Ասորեստանի տէրութիւնների անկումը: Հաւայերի երկալը և հաստատուելը խալդէերի երկրում: Խաու- նելը հայերի հետ:

3. Պարսից տիրապետութեան հաստատուելը Հայաստանում: Տիգրան և Կիւրոս (ըստ Քսենոփոնոսի): Հայերի և Կորդուացիների յարաբերութիւնները, պարսկական ամրոցները Հայաստանում: Հայաստանը—պարսից սատրապութիւն: Պարսկական լեզուի և զրադաշտական կրօնի տարածուելը Հայաստանում: Հայոց գիւղը—ըստ Քսենոփոնոսի, առևտուրը—ըստ Հերոդոտի:

4. Պարսից տէրութեան կործանումը Ալէքսանդր Մակեդոնացու ձեռով: Սելևկեան տէրութեան հաստատուելը: Հայերի յարաբերութիւնը սելևկեանների հետ:

5. Արտաշիաս և Չարիադրէս: Հայաստանը—երկու թագաւորութիւն: Տիգրան Մեծը միացնում է այդ թագաւորութիւնները և զբաւում հարևան երկիրները: Կռիւ հռոմայեցոց հետ: Ժողովըրդի սէրը դէպի ազգային հեթանոսական ասուածները: Արտաշատի դաշնադրութիւնը: Հայերի յարաբերութիւնը հռոմայեցոց հետ:

6. Արտաշիասի սերնդի սպառումը: Հռոմայեցիների փորձերը հարևան երկիրների հարստութիւններից թագաւոր նստեցնելու Հայաստանում: Հայերի սէրը դէպի Արշակունեաց տունը: Տրդատ Պարթև. Տրդատի ճանապարհորդութիւնը Հոմը («Ոսկէ օր»):

Հռոմայեցոց և պարսից կռիւները սահմանի համար: Հայաստանը պարսից նահանգ (Սոսրովի սպանութիւնը):

7. Հայոց հեթանոսական կրօնը: Աստուծութիւնները: Հանգերձեալ կեանքի գաղափարը: Ոգիներ: Պաշտամանց տեղեր: Քրիստոնէական դասակարգ:

8. Քրիստոնէութեան տարածուելը Հայաստանում: Ասորիքրիստոնէանների ազդեցութիւնը: Ս. Տրդատ և ս. Լուսաւորիչքրիստոնէութիւնը՝ պաշտօնական կրօն Հայաստանում: Եկեղեցու կազմակերպութիւնը: Յարաբերութիւնը Կեսարիայի եկեղեցու և ընդհանրական եկեղեցու հետ: Կաթողիկոսութիւն: Կաթողիկոսների յարաբերութիւնը թագաւորի և նախարարների հետ: Եկեղեցին Ներսէս Մեծի օրով: Ինքնազլխութիւն. Կաթողիկոսական աթոռանիստը: Եկեղեցական կալաւածքները: Քրիստոնէութեան ազդեցութիւնը հայերի վրա:

9. Արշակ Բ. և Պապ. ընդհարումներ կաթողիկոսութեան և նախարարների հետ:

10. Նախարարական կազմակերպութիւնը:—Նախարարների ծագումը: Տանուտէր և սեպուհ: Նախարարների յարաբերութիւնը թագաւորի և ուրիշ նախարարների հետ: Պաշտօններ զօրքի մէջ և պալատում: Յարաբերութիւնը ժողովրդի հետ (քաղաքացիք և գիւղացիք). որսորդութիւն և պատերազմ (զօրքի կազմութիւնը, կռիւ սովորական եղանակը): Նախարարական ամրոցները:

11. Հայաստանի բաժանուելը յոյների և պարսիկների մէջ: Արշակունիների անկումը: Արտաշէս վերջինը:

12. Գրեթի գիւտը (Ս. Սահակ և Ս. Մեսրոպ): Թարգմանիչներ: Ի՞նչ լեզուից էին թարգմանում եկեղեցական գրքերը: Թարգմանիչները և նրանց աշակերտները: Նրանց վերաբերմունքը դէպի հայկական կեանքի զանազան երևոյթները և դէպի թագաւորութեան անկումը մասնաւորապէս:

13. Մարգարանութիւն: Կրօնական պատերազմներ. կրօնական, տնտեսական և քաղաքական պատճառները. Աւարայրի ճակատամարտը և նրա անմիջական հետևանքները: Պատերազմների երկրորդ շրջանը. հայերի օրինակի ազդեցութիւնը որդիների վրա (Վահանանք): Նւարսակի դաշնադրութիւնը: Հայ մարգամաներ: Հայոց եկեղեցու բաժանումը միւս եկեղեցիներից: Հայկական սօմարի հաստատութիւնը: Հայոց եկեղեցու լիակատար ինքնօրինութիւնը: Յարաբերութիւն վրաց և աղւանից եկեղեցիների հետ:

14. Արաբների արշաւանքը: Դւինի ոստիկանութիւնը, Հայաստանի քաղաքական կազմակերպութիւնը (իշխանաց իշխան, սպարապետ, նախարարներ): Ոստիկանների վերաբերմունքը դէպի հայոց եկեղեցին: Մամիկոնեանների և Բագրատունիների բռնադէրժըրը դէպի ոստիկանները: Վրաց եկեղեցու բաժանուելը հայոց եկեղեցուց:

15. Բագրատունեաց բարձրանալու պատճառները: Աշոտ Ա. Սմբատի ընդհարումները Ատրպատականի ոստիկանների հետ և մահը: Աշոտ Երկաթ. յարաբերութիւնները յոյների հետ: Հայաստանը՝ բազմաթիւ թագաւորութիւններ: Աշոտ Ողորմած: Անի քաղաք:

16. Արաբների ազդեցութիւնը հայոց քաղաքակրթութեան վրա: Հայոց ճարտարապետութիւնը: Արաբների ազդեցութիւնը հայոց ժողովրդական բանաստեղծութեան, լեզուի, երգեցողութեան և գրականութեան վրայ: Առևտուր և առևտրական ճանապարհներ:

2. ԴԱՍԱՐԱՆ

1. Սելջուկների արշաւանքը: Տուղրիլ-Բէկ և Ալփասլան: Արժրունեաց և Բագրատունեաց թագաւորութիւնների անկումը: Հայոց թագաւորների, նախարարների և ժողովրդի գաղթելը: Կաթողիկոսեան աթոռի փոխադրութիւնը Կիլիկիա: Ներսէս Շնորթաթիկոսեանի փոխադրութիւնը, եկեղեցու բարեկարգութեան հալի (յարաբերութիւն յոյների հետ, եկեղեցու բարեկարգութեան խնդիր. հովուական շրջաբերական):

2. Վանական կեանքի. զարգացումը Հայաստանում: Վանքեր:

վանական միաբանութիւնների կազմակերպութիւնը և ներքին կեանքը: Վանքերի նշանակութիւնը փողովրդի համար: Տաթևացիք (Ունիթուներ):

3. Վրաստանի ուժեղանալը: Իվանէ Աթաբէկ և Ջաքարիա սպասալար: Անին վրացոց ձեռքում: Հաղբատ և Սանահին. Ջալալէդդինի արշաւանքը և Գաւնիի կոխը:

4. Թաթարներ. Չարմազան. Գուգարաց աշխարհի աւերումը: Անին և Կարսը թաթարների ձեռքում: Թաթարներ և Ռուբինեաններ: Սելջուկիների և թաթարների փոխադարձ յարաբերութիւնները: Թաթարական տէրութեան կազմակերպութիւնը:

5. Ռուբինեան տէրութեան ծագումը: Յարաբերութիւնները խաչակիրների հետ: Լևոն Ա. թագաւոր: Չարէլ և Հեթում Ա. Հեթումի ճանապարհորդութիւնը մեծ խանի մօտ: Ռուբինեան թագաւորութեան վերջին տարիները: Յարաբերութիւնները Հոռմի հետ: Ներսէս Լամբրոնացի:

6. Լանկիթաւոր: Կոտորածներ Հայաստանում: Ղարաղոյուններ և աղղոյուններ: Քրդական պետութիւն: Նոր պարսկական և օսմանեան տէրութեանց սկզբնաւորութիւնը: Կաթողիկոսական աթոռի փոխադրութիւնը Էջմիածին:

7. Սէֆեան տուն. (օսմանցիների և պարսիկների մաքաւումը Հայաստանի համար):—Շահ-Աբաս և հայերի գաղթը Պարսկաստան: Էջմիածնի շինարար կաթողիկոսները: Աստուածաշնչի տպագրութիւնը: Կաթօլիկութեան մուտքը Հայաստան:

8. Մխիթար Սեբաստացի և Մխիթարեան միաբանութեան հիմնադրութիւնը: Մխիթարեանների գործունէութեան նշանակութիւնը:

9. Ղարաբաղի մելիքները. նրանց կազմակերպութիւնը և վերաբերմունքը դէպի ժողովուրդը. յարաբերութիւնը պարսիկների հետ: Մելիքների արտաքին կեանքը (ամրոցները, զգեստները, զէնքերը) և փոխադարձ յարաբերութիւնները: Ղարաբաղի մելիքների յարաբերութիւնները Պետրոս Մեծի հետ: Իսրայէլ Օրի: Դաւիթ-Բէկ: Օսմանցիք նւաճում են Ղարաբաղը: Ապստամբութիւն օսմանցոց դէմ և պարսից իշխանութեան վերականգնումը:

10. Երկպառակութիւններ մելիքների մէջ: Շուշին մահմեդականների ձեռքում: Հայերի յարաբերութիւնները Կատարինէ Մեծի հետ: Սրմէօն կաթողիկոս. Պօտեօմկինի ծրագիրը: Աղամահմադ խանի արշաւանքը: Ռուսների մուտքը Անդրկովկաս և Վրաստանի ու Ղարաբաղի միացումը:

11. Ռուսաց տիրապետութեան տարածելը Անդրկովկասում: Ռուսների պատերազմները պարսիկների և տաճիկների հետ: Հա-

յերի բռնած դիրքը այդ պատերազմների մէջ: Հայերի գաղթելը Պարսկաստանից և Տաճկաստանից: Հայոց եկեղեցու կազմակերպութիւնը ըստ Պօթօթենայի:

12. Պատրիարքները, ամիրանները և արհեստաւորները Կ. Պօլսում: Թանգիմաթ: Սահմանադրութիւն—կենտրոնական և գաւառական կազմակերպութիւններ: Մասնաւոր կաթողիկոսութիւնները և Երուսաղէմի պատրիարքութիւնը:

13. Ռուս-Տաճկական վերջին պատերազմը: Հայոց ազգիցոյց տւած աջակցութիւնը: Բերլինի վեհաժողովի վճիռները: Տաճկահայոց դատը:

14. Հայոց ընդհանրական կաթողիկոսները XIX դարում: Կըրթական գործի զարգացումը: Բարեգործական հիմնադրութիւնները: Նորագոյն գրականութեան կարապետները. նորագոյն գրականութեան ընաւորութիւնը:

15. Անդրկովկասի կառավարիչները XIX դամում: Յիցիանով, Վորոնցով: Մեծ իշխան Միխայիլ Նիկոլայեւիչ: Գալիցին: Վերաբերմունքը դէպի հայերը: Ռուսահայերի քաղաքակրթական և առեւտրական զարգացումը: Պարսկահայերը:

16. Համառօտ հայեացք հայոց գաղթականութիւնների վրա: Լեհաստանի և Հնդկաստանի հայերը: Նորագոյն գաղթականները:

Բ. ՌՈՒՍՍՅ ՊՍՏՄՈՒԹԻԻՆ.

Ե. ԴԱՍԱՐԱՆ (շաբաթական 1 դաս).

1. Ո՞րտեղից և երբ են եկել ուսական օլաւոնները, նրանց նիւտ ու կացը:

2. Վարեագների հրաւերը. Ռիւրիկ:

3. Ռուսների մկրտութիւնը. Ս. Վլադիմիր. Սլաւոնական

գիր:

4. Եարօւլաւ Իմաստուն. «Русская правда».

5. Ռուսաց ներքին կեանքը XI դարի միջում. «կնեագ», դրութիւն, զիւղացիութիւն, հոգևորականութիւն, և վանականութեան սկզբնաւորութիւն: Բոհատիրներ:

6. Ի՞նչ է ուղէչնայեա սիստեմը: Ուղէչական խոռվութիւններ: Մեծ իշխանական գահի փոխադրութիւնը Կիևից Վլադիմիր Կլեագմայի վրա:

7. Թաթարների արշաւանքը. Բաթու. Ոսկէ Օրդու. Ռուսաց իշխանների կախումը Սարայի խաներից:

8. Ալեքսանդր Նեացի. կոխ շեղական խաչակիրների և

լիվօնական ասպետների հետ. վերաբերմունքը դէպի թաթարները:

9. Իօան-Կալիտա—ռուսաց երկրի առաջին հաւաքիչ. Մօսկւայի բարձրանալը:

10. Դիմիտրի Իօնսկոյ և Կուլիկովայի ճակատամարտը:

11. Իօան III. գրեթէ բոլոր ուղէջների միացումը Մօսկւայի հետ. թաթարական լծի թօթափումը. ամուսնութիւնը Սօֆիա Պալէօլօգի հետ և մերձեցումը Արևմտեան Եւրոպայի հետ. Մօսկւայի մեծ իշխանների բարք ու վարքի փոփոխութիւնը:

12. Ռուսաց ազնւականութեան ծագումը. գիւղացիների և քաղաքացիների դրութիւնը: Վանքեր: Թաթարական լծի ազդեցութիւնը: Կազակներ:

13. Իօան IV Ահուլի. նրա թագաւորութեան 3 շրջանները: Կազանի, Հաշտարխանի և Սիբիրի միացումը, Օպրիչնինա:

14. Վերջին Ռիւրիկովիչը. գիւղացիների ճորտացումը և պատրիարքութեան հաստատութիւն: Մինին և Պօժարսկի:

15. Առաջին Ռօմանովի ընտրութիւնը. Միխայիլ Ֆեօդօրովիչ և պատրիարք Ֆիլարէտ: Լեհացիների վերաբերմունքը դէպի ռուսադաւանները: Մալոուսների ապստամբութիւնը և Մալոուսիայի միացումը Մօսկւայի հետ: Պատրիարք Նիկօն և «ռասկոլ»:

2. ԴԱՍԱՐԱՆ (շաբաթական մի դաս)

1. Պետրոս Մեծ. մանկութիւնը, արտասահմանեան ճանապարհորդութիւնը, Շեկական պատերազմը (Պօլտաւայի ճակատամարտը): Պարսկական արշաւանքը և Ղարաբաղի մեկիքների ու Վրաստանի հետ ունեցած յարաբերութիւնները: Պետրոս Մեծի ներքին վերանորոգութիւնները և նրանց նշանակութիւնը:

2. Կատարինէ II Մեծ. ռուսաց պետութեան սահմանների ընդարձակելը. (հարաւային երկիրների նւաճումը և Ղրիմի խանութեան վերացումը. Լեհաստանի բաժանումը): Բարձր դասակարգի և գիւղացիների դրութիւնը այս թագաւորութեան ժամանակ: Պուլաւօվի ապստամբութիւնը: Կռիւ Կովկասեան լեռնացիների դէմ և Կովկասեան Զինւորական Գիծ: Հայերի և վրացիների հետ ունեցած յարաբերութիւնները:

3. Վրաստանի դրութիւնը վերջին վրացի թագաւորների ժամանակ: Վրաստանի և Ղարաբաղի միացումը: Ալեքսանդր I և Ազատարար պատերազմը. Ֆինլանդիայի և Լեհաստանի կարգաւորութիւնը: Ռուսաց կառավարիչները Կովկասում:

4. Նիկօլայ I. Դեկարբրիտներ: Պատերազմներ Պարսկաստանի և Տաճկաստանի հետ. Լեհացիների ապստամբութիւնը: Նիկօ-

լայի ներքին քաղաքականութիւնը: Վօրօնցովի գործունէութիւնը Կովկասում: Ղրիմի պատերազմը և Սևաստօպօլի պաշարումը:

5. Ալեքսանդր II. Պարիզի դաշնագրութիւնը: Շամիլի գերութիւնը և Կովկասեան պատերազմների վախճանը: Ճորտութեան վերացումը: Քաղաքային և զեմստային կանոնադրութիւնները: Դատաստանական վերանորոգութիւնը: Զինւորագրութիւնը: Հաղորդակցութեան ճանապարհները (երկաթուղիները Կովկասում): Ռուսաց փոխարքաները Կովկասում: Պատերազմ Տաճկաստանի հետ և Բերլինի վեհաժողովը:

6. Ալեքսանդր III. Նրա վերաբերմունքը դէպի քաղաքային և զեմստային ինքնավարութիւնները ու օտարազգիները:

7. Նիկօլայ II. Հաագայի միջնորդ գատարանի խնդիրը. պատերազմը Ճապոնի դէմ: Պետական Դումայի հիմնարկութիւնը:

Գ. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՊԵՏՄՈՒԹԻՒՆ

Ե. ԴԱՍԱՐԱՆ.

1. Նախապատմական մարդու մասին III-րդ դասարանում տրւած տեղեկութիւնների կրկնութիւն, ամփոփում և ընդարձակում:

Եզիպտացիք: Երկիրն ու բնակիչները: Եգիպտոսի քաղաքական պատմութիւնը (շատ համառօտ). Արձանները: Գիրք: Կրօնն ու սովորութիւնները (հագուստ, զէնք և այլն):

2. Բնօղակա եւ Ասորեստան: Երկիրն ու բնակիչները: Բարեւոն և Նինւէ: Պեղումներ: Գիրք: Հին աւանդութիւնները մարդու ստեղծագործութեան, ջրհեղեղի և Գեղամէշի մասին: Քաղաքային և Ասորեստանի քաղաքական պատմութիւնը (շատ համառօտ). Ճարտարապետութիւնը, պարապմունքները, արհեստները և կրօնը:

3. Մարասաան եւ Պարսկաստան. Երկիրն ու բնակիչները: Համառօտ քաղաքական պատմութիւնը—Կիւրոս, Դարեհ Վըշրը: Համառօտ քաղաքական պատմութիւնը. Պարսից տէրութեան կործանասպեան և Դարեհ Կողմանոս. Պարսից տէրութեան կործանումը: Զրադաշտական կրօնը: Կրթութիւնը և սովորութիւնները:

4. Փրինկիկցիք. Երկիրն ու բնակիչները: Քաղաքականութիւնները (Կարթագէն). փրինկիկցոց նաւաշինութիւնը, գիւտերը, այբուբենը, առևտուրը: Տիւրոսի և Կարթագէնի անկումը:

5. Յունաստան: Քաղաքները («պօլիս»). գաղթականութիւնները: Կրօնը, ազգային տօնախմբութիւնները, պատգամախօսները: Սպարտա և Լիկուրգոս: Աթէնք և Սոլոն (յունական սովո-

րութիւնները): Պերիկլէս: Աղէքսանդր Մակեդոնացի: Սելևկեաններ: Անախորոս Մեծ: Արշակունիներ:

6. Հոռմ: Երկիրն ու բնակիչները: Ծերակոյտ և ազգային ժողով: Դասակարգերի կոիւ: Հաննիբալ և Սկիպիոն Աֆրիկացի: Յուլիոս Կեսար և եռապետներ: Օգոստոս: Ներոն: Ստրկուսիւն, գլադիատորները: Զօրքը և Հռոմէական խաղաղութիւնը: Քրիստոնէութեան տարածելը հռոմէական կայսրութեան մէջ: Հալածանքները: Վանական կեանքի սկզբնաւորութիւնը: Դիոկղետիանոս և Կոստանդին Մեծ: Քրիստոնէութեան յաղթանակը: (Նիկիոյ ժողովը): Կայսրութեան երկու մասի բաժանելը: Արևմտեան կայսրութեան անկումը:

7. Արշակունիները Պարսկաստանում: Նրանց տէրութեան սահմանները և կազմակերպութիւնը: Կոիւնները հռոմայեցոց հետ Հայաստանի և Միջագետքի համար:

Սասանեանները: Շապուհ Բ: Սատանեան տէրութեան անկումը: Պարսկական վիպասանութիւնները (Շահ-Նամէ):

8. Գերմանացիք: Նրանց երկիրը: Սովորութիւնները: Հոնների արշաւանքը և Ատիլա: Գերմանացիք հռոմէական հողի վրա: Քրիստոնէութեան տարածելը գերմանացոց մէջ: Նոր ազգեր—սոմանացիք, գերմանացիք և սլաւօններ: Կարլոս Մեծ: Աւատականութիւն. աւատական սովորութիւնները: Պապ և կայսր: Կրթութիւն: Առևտուր: Ճարտարապետութիւն (գոթական):

9. Բիւզանդիոն: Բիւզանդական պալատը: Կայսրութեան կազմակերպութիւնը: Գրադարաններ: Առևտուր: Տիեզերական ժողովներ: Ճարտարապետութիւն: Քրիստոնէութեան տարածելը սլաւօնների մէջ: Բիւզանդացոց յարաբերութիւնները հայերի հետ և ազդեցութիւնը հարևան ազգերի վրա:

10 Արաբներ: Նրանց երկիրն ու սովորութիւնները, Կաարէ: Մահմէդ և իսլամութիւն: Արաբական տէրութեան սահմանների ընդարձակելը: Հասան և Հուսէյն: Խալիֆայութիւններ (Բաղդադ և Կորդովա): Արաբների վերաբերմունքը գէպի նւաճւած ազգութիւնները: Արաբական պալատը: Երկրագործութիւնը, արհեստները, առևտուրը: Գիտութիւնները և գեղարեստը (ճարտարապետութիւնը): Արաբների քաղաքակրթութեան ազդեցութիւնը ուրիշ ազգերի վրա:

2. ԴԱՍԱՐԱՆ

1. Թուրք—Սելջուկներ. Բաղդադի խալիֆայութեան անկումը: Տուղթիլ—Բէկ և Ափասլան: Սելջուկեան սուլթանութիւններ: Երուսաղէմը թուրքերի ձեռքում: Խաչակրաց արշաւանքներ:

րը: Արևելեան և արևմտեան եկեղեցիների բաժանումը: Հայազգի կայսրները Բիւզանդիոնում: Թաթարների արշաւանքը և Կ. Պօլսի անկումը:

2. Վրաստան: Երկիրն ու բնակիչները: Քրիստոնէութեան տարածելը Վրաստանում: Վրաց եկեղեցու բաժանելը Հայոց եկեղեցուց: Վրաստանի բարձրանալը Թամար թագուհու օրով: Վրաստանի վիճակը անմիջապէս թաթարների արշաւանքից յետոյ:

3. Անգլիա: Ազատութեանց Մեծ Հրովարտակը: Պարլամենտ: Միապետութեան զարգացումը Ֆրանսիայում:

4. Գիւտերի դար: Կուլմիացոյց: Պորտուգալացիների ճանապարհորդութիւնները—Վասկօ—գէ—Գամա: Սոլանիացիների ճանապարհորդութիւնները—Քրիստափոր Կոլումբ: Ամերիկայի բացման նշանակութիւնը (գաղթավայրեր, նեգրեր, նոր ապրանքներ): Տպագրութեան գիւտը—Գուտենբերգ—Վաոօդ և հրագէտներ: Նոր ժամանակների զօրքը: Ասպետութեան անկումը:

5. Գեղարեստների և գիտութիւնների վերածնութիւնը: Իտալական քաղաքները, նրանց առևտրական կապերը և կառավարութիւնը: Բիւզանդական գիտնականների տեղափոխելը Իտալիա: Միքէլ Անջէլլօ: Ռաֆայէլ: Կոպերնիկոս: Գալիլէյ:

6. Կրօնական վերանորոգութիւն: Լութեր և Կալվին: Բողոքականութեան տարածելը Եւրոպայում: Իգնատիոս Լոյոլա և կաթոլիկական ռէակցիա: Ինկվիզիցիա: Երեսնամեայ պատերազմը: Յիսուսականների քարոզչական գործունէութիւնը Փոքր-Ասիայում և Հայաստանում:

7. Անգլիկանութեան հաստատուիլը Անգլիայում: Կոիւ թագաւորների և ժողովրդի մէջ: 1688 թ. յեղափոխութիւնը և իրաւունքների Հրովարտակը: Եւրոպական գաղութները զանազան երկրներում: Հիւսիսային Ամերիկայի ապստամբութիւնը և միաջեալ նահանգների հիմնարկութիւնը: Վաշինգտօն և Ֆրանկլին:

8. Միանեմանութիւնը Ֆրանսիայում: Լուդովիկոս XIV. Վերսալը և պալատական սովորութիւնները: Ժողովրդի դրութիւնը: Ֆրանսիան XVIII դարի երկրորդ կէսում: Ֆրանսիական Մեծ Յեղափոխութիւնը 1789 թ.

9. Նապօլէօն Բօնապարտ. Նրա արշաւանքները. Նապօլէօնը կայսր. նրա արշաւանքը Ռուսաստան և անկումը. Վիեննայի վեհաժողովը: Նապօլէօնի գործունէութեան նշանակութիւնը: Սահմանափակումը: Նապօլէօնի պատմութեան հաստատուելը Ֆրանսիայում և մանազրական կառավարութեան հաստատուելը Եւրոպայում: պետական այս ձևի տարածելը Եւրոպայում:

10. Պրուսիա. Ֆրիդրիխ Մեծ: Պրուսիան սահմանադրական միապետութիւն: Նապօլէօն III: Գարիբալդի և Իտալիայի ազա-

գեազուրը, Լօռին, Փամբակը և այլն: Պէտք է կանգ առնել մա-
կերեւոյթի կազմութեան, կլիմայի, ջրագրական և լեռնագրական
պայմաններէ, բերքի, արդիւնագործութեան, բնակիչներէ ազգու-
թեան և կրօնի, քաղաքների և գլխաւոր գիւղերի, ճանապարհների
վրա և ցոյց տալ, թէ բացի եղած պարապմունքներից, այլ ևս
ինչով կարելի է պարապել այդ գաւառում:

Աշակերտները պիտի կարողանան արտանկարել բնագաւառի
քարտէզը և հասկանալ դրա բոլոր նշանները: Եթէ այդտեղ պա-
տահում են այնպիսի աշխարհագրական հասկացողութիւններ (օ-
րինակ՝ ծով, նաւահանգիստ, հրաբուխ, ձովիտ, ձիւնապատ գագաթ,
կիրճ), որ երեխաները չեն կարողացել իւրացնել ծննդավայրի
գիտողութիւնների հիման վրա, անհրաժեշտ է, որ այդ տեսակ
հասկացողութիւնները թանձրացնելու համար ուսուցիչը դիմի օ-
ժանգակ պարագաներին՝ մօղէլներին, սելէիֆներին, նկարներին,
տիպար պատկերներին և այլն:

Յանկալի է, որ դասընթացքը վերջանայ Անդրկովկասի և
մերձաւոր երկիրների քարտէզի հետ ընդհանուր ծանօթութեամբ:

IV դասարանում արդէն լրացւում են և ամփոփւում են
գլխաւոր տեղեկութիւնները Ֆիզիքական և մաթեմատիքական
աշխարհագրութիւնից: Բայց այս տեղեկութիւնները հաղորդւում
են ոչ թէ յաջորդական, սինտեմատիկ դասընթացքի ձևով, այլ
բուն աշխարհագրական նիւթի (Անդրկովկասը մերձաւոր երկիրնե-
րով և աշխարհիս բոլոր մասերը) հետ զուգընթացաբար: Այսպէս
օրինակ, հրաբուխի, նրա մասերի և կազմութեան լրա մանրամասն
խօսւում է Արագածի կամ Մասիսի առիթով, ծովային հոսանք-
ների, տեղատուութեան և մակընթացութեան մասին—Ատլանտեան
կամ Խաղաղ ովկիանոսի առիթով:

Հայրենագիտութեան (լայն իմաստով)՝ այս բաժանմունքի
բուն աշխարհագրական նիւթին դիմելուց առաջ անհրա-
ժեշտ է նախ տալ աշակերտներին ամփոփ գաղափար երկրագնդի,
կլիմայական գօտիների, աշխարհամասերի և ովկիանոսների մասին,
որպէս զի նրանց գիտակցութեան մէջ պարզ լինի իրենց հայրե-
նիքի տեղը երկրագնդի վրա: (Ծանօթութիւն Գլօբուսի հետ):

Հայրենիքի աշխարհագրութեան այս բաժինը անցնելիս էլ
աչքի առաջ պէտք է ունենալ գլխաւոր մասերի մակերեւոյթի կազ-
մութիւնը, կլիմայական պայմանները, բնական հարստութիւնները,
գլխաւոր պարապմունքները, ճանապարհները, բնակիչների ազ-
գութիւնն ու կրօնը, բնակութեան գլխաւոր կենտրոնները և վար-
չական բաժանումը: Ժամանակակից անունների հետ, ինչպէս վերև
աււած է, միաժամանակ պէտք է տալ և հայկական պատմական

անունները: Դասընթացքը սկսւում է բնագաւառին մերձաւոր
վայրերից:

V և VI դասարաններում դասընթացքը կրում է աւելի
սխտեմատիկ բնաւորութիւն և ընդգծւում է գլխաւորապէս աշ-
խարհագրական երևոյթների մէջ եղած պատճառական կապակցու-
թիւնը (ծովի մերձաւորութեան ազդեցութիւնը կլիմայի, բուսա-
կանութեան պարապմունքների վրա, լեռնաշղթաների ուղղու-
թեան նշանակութիւնը, պատմական կեանքի թողած հետքերը,
հարկանների ազդեցութիւնը և այլն): Զուգընթացաբար հաղորդ-
ւում են ամեն յարմար առիթին ծանօթութիւններ կրօնի, պե-
տական կազմութեան մասին, և առհասարակ կուլտուր—աշխար-
հագրական բնորոշ տեղեկութիւններ, բայց ոչ ճնշիչ մանրա-
մասնութիւններով: Անցած նիւթը վերամշակւում է վերջը, ըստ
ովկիանոսների անցնելուց յետոյ, նաև ըստ աշխարհամասերի,
իբրև անցած նիւթի նոր ձևով կրկնութիւն: Աշակերտներին մեծ
բաւականութիւն են պատճառում երևակայական ճանապարհոր-
դութիւնները մէկ տեղից միւս տեղ. այս դէպքում չըպէտք է բա-
ւականանալ լոկ աշխարհագրական անունների շարահիստութեամբ,
այլ պէտք է աշխատել, որ պատմողը նկարագրի և ճանապարհին
պատահող վայրերը: Այսպիսի վարժութիւնները պատեն առիթ-
ներ են ներկայացնելու օգուտ քաղելու առանձնակի, անհատա-
կան ընթերցանութեամբ ձեռք բերած տեղեկութիւններից: Այս
եղանակով ուսանող սերնդի մէջ վառ կը պահուի հարցասիրութիւնը,
որ այնքան անհրաժեշտ է, որպէսզի դպրոցի չորս պատերի միջից
զուրս գալուց յետոյ էլ պատանիները ինքնաշխատութեամբ լրացնեն
այն սահմանափակ աշխարհագրական գիտելիքները, որ կարող է
նրանց տալ տարրական դպրոցը 4 տարւայ ընթացքում, շաբա-
թական սակաւաթիւ ժամերով:

Թ Ր Ս Գ Ի Ր

Գ. ԴԱՍԱՐԱՆ (շաբաթական 2 դաս).

Հայրենագիտութիւն. ա.) ծննդավայր և բ.) մերձաւոր բնա-
գաւառ: (Մանրամասնութիւնները տես բացատրութեան մէջ):

Դ. ԴԱՍԱՐԱՆ (շաբաթական 2 դաս)

Ա. Գլխաւոր տեղեկութիւններ մաթեմատիքական և ֆիզիքա-
կան աշխարհագրութիւնից:

Երկրագունդ. առանցք և բևեռներ. երկրի շարժելը առանցքի և արևի շուրջը և այս շարժումներից առաջ եկող երևոյթները երկրիս երեսին:

Գլօբուս. հասարակած. արևադարձային գծեր, բևեռային շրջաններ, միջօրէակններ: Կլիմայական գօտիներ: Տեղի երկայնուութիւնը և լայնութիւնը: Կիսագնդեր:

Ջրի և ցամաքի բաշխումը երկրագնդի վրա:

Մայր-ցամաք, կղզի, թերակղզի, պարանոց: Աշխարհի մասերը և նրանց համեմատական մեծութիւնը:

Հարթութիւններ—ստորահարթ, սարահարթ: Լեռնաշղթայ, լեռնաշխարհ, լեռնահանգոյց, հրաբուլխ:

Ծովի յատակի կազմութիւնը—ծանծաղուտներ, ծովածայուներ: Ծովային հոսանքներ:

Օդ. բարեխառնութեան հորիզոնական և ուղղահայեաց բաշխումը. օդի շարժումներ—հողմ: Քամիները և ծովային հոսանքների նշանակութիւնը:

Ջուրը ցամաքի վրա. գետ և վտակ. գետի առաջան. ջրաբաշխական գծեր: Յաւիտենական սառոյցի աշխարհ, ձիւնասահման, սառցարան, սառցադաշտ:

Կլիմա. կլիմայի կախումը աշխարհագրական լայնութիւնից, մակերևոյթի կազմութիւնից և բարձրութիւնից, տիրոջ քամիներից ու ծովային հոսանքներից:

Բոյսերի և կենդանիների տարածելը ըստ աշխարհագրական լայնութեան և բարձրութեան:

Մարդ. մարդկային ցեղերի բաժանումը. (աւելի մանրամասն հնդկաերոպական ցեղի ճիւղերի մասին):

Բ. Անդրկովկաս եւ սահմանակից երկիրներ. (համառոտ աշխարհագրական տեսութիւն, գլխաւորապէս ֆիզիքական կազմութեան տեսակէտից):

1 Անդրկովկաս:—Մեծ և Փոքր Կովկասեան և Արարատեան շղթաներ: Գլխաւոր աւազաններ: Մերձաւոր ծովեր:

Կուր, Արաքս և Ռիօն գետերի հովիտները:

Փոքր Կովկաս. նրա բարձրաւանդակները, անցքերը և կիրճերը, հարաւային և հիւսիսային լանջերը: Արագած: Սեւանայ լիճ:

Արարատեան շղթայ. նրա մասերի առանձին անունները, հիւսիսային և հարաւային լանջերը. Մասիսներ—Մեծ և Փոքր:

Մեծ Կովկասի լեռնաշղթայ. նրա հարաւային և հիւսիսային լանջերը, կիրճերը, անցքերը: Կաղբէկ և Էլբրուս:

2. Ռուսաստան.—Մահմանները. մերձաւոր ծովերը, զըլխաւոր լեռները, գետերը: Բաժանումը ըստ բուսականութեան—

տունգրա, անտառների, երկրագործական և „ստեպների“ գօտիներ: Մայրաքաղաքները և գլխաւոր արդիւնաբերական և առևտրական կենտրոնները:

3. Ասիական Տաճկաստան.—Արևմտեան Տօրոսի, Արևելեան Տօրոսի և Զագրօշի շղթաներ:

Կարնոյ և Ալաշկերտի բարձրաւանդակներ:

Արածանի, Եփրատի և Վանայ լճի աւազաններ:

Տիգրիսի վերնազաւաստ:

Կիլիկիա և Զէյթուն:

(Անատոլիական բարձրաւանդակ, Միջագետք, Պողէստինե, Արարիա):

4. Պարսկաստան.—Ղարաղաղ, Արաքսի աջակողմեան վըտակների և Ուրմիոյ լճի աւազանները: (Իրանի բարձրաւանդակ: Հարաւային Պարսկաստան):

Գ. Հաւառօս աշխարհագրական տեսութիւն աշխարհի բոլոր մասերի: Մակերևոյթի կազմութիւնը, գլխաւոր բարձրութիւններն ու հարթութիւնները, ծովերը, ծոցերը, նեղուցները, թերակղզիները, կղզիները, պարանոցները: Կլիման: Բուսականութիւնը և առանձնայատուկ կենդանիները: Ազգաբնակչութիւնը: Քաղաքական բաժանումը:

Ծանօթութիւն: Աւելի մանրամասն անցնել յաւիտենական սառուցի (բևեռային) և յաւիտենական տաքութեան (անդրադարձային) աշխարհները և համեմատաբար աւելի շատ տեղեկութիւններ տալ Հնդկաստանի, Զինաստանի, Ճապոնի, Ֆրանսիայի, Գերմանիայի, Անգլիայի և Հիւսիսային Ամերիկայի Միացեալ Կայսրութեան աշխարհագրութեան մասին:

Ե ԴԱՍԱՐԱՆ (շաբաթական 2 դաս)

Միտեմատիկ դասընթացը

Ռուսաց կայսրութիւն

Տարածութիւնը, սահմանները և նրանց առևտրական ու պատերազմական նշանակութիւնը:—Կայսրութեան մասերը: Եւրոպական և Ասիական Ռուսաստան: Կովկաս:

ա. Անդրկովկաս.

Ընդհանուր տեսութիւն.—Երկրի տարածութիւնը, ցամաքային և ծովային սահմանները: Մակերևոյթի կազմութիւնը: Լճերն ու գետերը: Սև և Կասպից ծովերը: Ազգաբնակչութիւնը:

Մասնաւոր տեսութիւն:—Մեծ ու Փոքր Կովկաս: Արարատեան շղթայ. (Այս շղթաների կազմութիւնը-ձևական և երկրա-

բանական, աշխարհագրական նշանակութիւնը. մասերը, գազաթ-
նիրը, լանջերի բնաւորութիւնը, մասնաւոր հովիտներն և սարա-
հարթերը, անցքերն ու կիրճերը. հանքային հարստութիւնները.
բուսական և կենդանական աշխարհը):—Առանձին գետերի աւա-
զանները իրենց մասերով: 1) Կասպից ծովի աւազանները—Կուրի
և Արաքսի աւազանները: (Այս աւազանների աշխարհագրական
նկարագրութիւնը, մասերը, կողմնակի հովիտներն ու փոքր աւա-
զանները, բնական հարստութիւնները. բնակիչների պարապմուն-
քը. ճանապարհները (երկաթուղիներն և գլխաւոր խճուղիները):
Վարչական բաժանումը: Գլխաւոր վարչական և առևտրական կենտ-
րոնները: Նշանաւոր պատմական վայրեր:

բ. Եւրոպական եւ Ասիական Ռուսաստան:

Մակերևոյթի կազմութիւնը, գլխաւոր լեռները, բար-
ձրութիւնները և ցածրութիւնները: Լճերն ու գետերը: Կլիման:
Բուսականութիւնը և հանքային հարստութիւնները: Գլխաւոր
ջրային և երկաթուղային ճանապարհները (Մեծ Սիբիրական գիծ,
Վլադիկավկազեան գիծ): Ազգաբնակչութիւնը: Քաղաքական կազ-
մակերպութիւնը. Արդիւնաբերական և արդիւնագործական շրջան-
ները: Արտահանութիւնն և ներմուծումը (մանաւանդ Անդրկովկասի
վերաբերմամբ): Նշանաւոր քաղաքները:

2. Պարսկաստան:

Մահմանները. տարածութիւնը, ազգաբնակչութիւնը. քաղա-
քական կազմակերպութիւնը և բաժանումը:

ա. Հիւսիս-արևմտեան Պարսկաստան (գրեթէ նոյնպիսի ման-
րամասնութիւններով և սիստեմով, որպէս Անդրկովկաս): Երաս-
խի աջակողմեան վտակների աւազանը: Ուրմիոյ աւազանը:
Ղարաբաղ:

բ. Իրան և Հարաւային Պարսկաստան:—Ժողովրդի անտեսա-
կան և քաղաքակրթական վիճակը: Գլխաւոր ճանապարհները:
Նշանաւոր քաղաքները:

3. Տանկաստան:

Մահմանները. տարածութիւնը. ազգաբնակչութիւնը, քաղա-
քական կազմակերպութիւնը և բաժանումը:

Հայկական լեռնաշխարհ.—(գրեթէ նոյնպիսի մանրամասնու-
թիւններով և սիստեմով, որպէս և Անդրկովկասը): Գլխաւոր լեռ-
ները և նրանց մասերը: Արածանիի, Վանայ լճի, Եփրատի և Տիգ-
րիսի աւազանները: Դերսիմ, Սասուն:—Զէյթուն:

Միջագետք և Արարիա:

4. Միջերկրական ծովի շուրջը գտնուող երկիրներ:

Միջերկրական ծովի տարածութիւնը և խորութիւնը: Նրա
յատակի կազմութիւնը, մասերը, բուսական և կենդանական
աշխարհը, ազդեցութիւնը կլիմայի վրա: Միջերկրական ծովի
նշանակութիւնը:

Տաճկաստան (Պաղեստինէ, Կիլիկիա, Փոքր Ասիա, Եւրոպա-
կան Տաճկաստան):

Բալկանեան թերակղզու ուրիշ պետութիւնները:—Չերնո-
գորիա, Սերբիա, Բուլղարիա, Ռումինիա, Յունաստան:

Իտալիա:

Յրանսիա—(առաւելապէս հարաւային):

Սպանիա:

Մարօկկօ, Ալժիր, Տունիս, Եգիպտոս:

2. ԴԱՍՍԱՐԱՆ (շաբաթական 2 դաս).

1. ԱՏՅԱՆՏԵԱՆ ՈՎԿԻԱՆՈՍԻ ՇՈՒՐՋՐ ԳՏՆՈՂ ԵՐԿԻՐՆԵՐԸ:

Ատրանտիան ովկիանոսի տարածութիւնը և մասերը, խորու-
թիւնը և յատակի կազմութիւնը: Մակընթացութիւնը և տեղա-
տեղութիւնը. հոսանքները: Բուսական և կենդանական աշխարհը:
Ազդեցութիւնը կլիմայի վրա: Նշանակութիւնը:

Պօրտուգալիա.

Յրանսիա (առաւելապէս հիւսիսային).

Բելգիա և Հոլլանդիա.

Դանիա.

Գերմանիա.

Շվեյցարիա.

Աւստրօ-Ունգարիա.

Շվեդիա.

Նորվեգիա.

Անգլիա.

Արևմտեան և կենտրոնական Աֆրիկա.

Անգլիական կալւածքները Հիւսիսային Ամերիկայում.

Հիւսիսային Ամերիկայի Միացեալ Նահանգները.

Մեքսիկա

Միջին Ամերիկա.

Հարաւային Ամերիկայի արևելեան պետութիւնները:

2. Մեծ կամ Խաղաղ ովկիանոսի շուրջը գտնուող եր-
կիրներ:

Խաղաղ ովկիանոսի տարածութիւնը և մասերը. խորութիւ-

նը և յատակի կազմութիւնը: Մակընթացութիւնը և տեղատու-
թիւնը. հոսանքները: Բուսական և կենդանական աշխարհը: Ազ-
դեցութիւնը կլիմայի վրա. նշանակութիւնը:

Հարաւային Ամերիկայի արեւմտեան պետութիւնները:

Ճապոն:

Չինաստան:

Հնդկաստան:

Ասիական կղզիները:

Աւստրալիա և Ովկիանիա:

3. Հնդկական ովկիանոսի շուրջը գտնուող երկիրները:

Հնդկական ովկիանոսի տարածութիւնը և մասերը. խորու-
թիւնը և յատակի կազմութիւնը: Մակընթացութիւնը և տեղա-
տուութիւնը: Հոսանքները: Բուսական և կենդանական աշխարհը:
Ազդեցութիւնը կլիմայի վրա: Նշանակութիւնը:

Հնդկաստան:

Աֆղանիստան:

Բելուջիստան:

(Հարաւային Պարսկաստան):

Արաբիա:

Արևելեան Աֆրիկայի երկիրները:

Ծանօթութիւն. Ամեն մի առանձին պետութեան աշխարհա-
գրութիւնը անցնելիս պիտի հետևել միատեսակ նկարագրական
ծրագրին, այն է՝ 1. աշխարհագրական դիրքը. 2. սահմանները.
3. լեռնագրութիւնը. 4. ջրերը. 5. կլիման. 6. բուսական և կեն-
դանական աշխարհը. 7. երկրի տնտեսական և քաղաքակրթական
վիճակը. 8. բնակիչների ազգագրական բնորոշումը:—Նոր աշխար-
համասի աշխարհագրութեանը դիմելիս՝ պէտք է կրկնել IV դասա-
րանում սովորած ընդհանուր տեսութիւնները:

V. ԻՐԱԶՆՆՈՒԹԻՒՆ

ԲՍՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆ

Իրազննութիւնը կոչուում է նաև «գիտողական ուսումն», որ
ծագում է «գիտողութիւն» գաղափարից. իւրաքանչիւր իր կամ
առարկայ պէտք է զննել կամ գիտողութեան ենթարկելի, այսինքն
մանկան տեսանկիւրի կամ նաև միւս զգայարանների միջնոր-
դութեամբ ըմբռնել: Եթէ, օրինակ, մանուկն ուզում է մի ծաղիկ
գիտել, նա պէտք է աչքերով լաւ զննի այդ իրը, ձեռքով շօշա-

փի և քթով հոտոտի: Մանկավարժութեան հայր Պեստալոցցուց
ակաճ՝ գիտողութիւնը համարել է իւրաքանչիւր ուսուցման
հիմքը: Այդ պատճառով էլ շատ մանկավարժներ «գիտողական
ուսումը» չեն ընդունում իբրև ուսուցման առանձին առարկայ.
Դրանց տեսութեամբ իւրաքանչիւր ուսուցման առարկայ պէտք է
ունենայ իր գիտողական մասը: Բայց մասնաժողովս անհրաժեշտ
համարեց «գիտողական ուսումն» ընդունել իբրև դասաւանդու-
թեան առանձին առարկայ Ա. և Բ. դասարաններում և կենդրոնաց-
նել մէկ ուսուցչի ձեռքում:

Իրազննութեան նպատակն է մանուկների արդէն ունեցած
գիտողութիւնները ճշտել, ընդարձակել, զգայարանները սրել, նոր
գիտողութիւններ անել, գաղափարները պարզել և խօսակցութիւնը
կանոնաւորել: Գիտողական ուսումը կոչուում է նաև «հայրենա-
գիտութիւն», որովհետև գիտելու իրերը գտնուում են մանուկների
հայրենիքում, կամ աւելի ձիշտ ասելով՝ ծննդավայրում, նրա ան-
միջական շրջակայքում: Բնական և արւեստական իրերը գիտում,
զննում են դասարանում, տանը, զբօսանքների և դպրոցական
ձանապարհորդութիւնների ժամանակ: Աշակերտները պէտք է
խօսեն լիակատար նախագասութիւններով, բայց կարճ և ամփոփ,
բարձր ձայնով և որոշ ու պարզ արտասանութեամբ:

Իրազննութիւնը պէտք է զարգացնի նաև մանկան հասկա-
ցողութիւնը, երևակայութիւնը բորբոքի, հետաքրքրութիւն զար-
թեցնի և զգացմունքը կրթի: Իրազննութիւնը պէտք է նախա-
պատրաստական, վերլուծական նիւթ մատակարարի դասաւան-
դութեան, այլ առարկաների համար, գլխաւորապէս լեզուի, աշխար-
հագրութեան, բնական գիտութիւնների, պատմութեան և այլն:
Հազրութեան, բնական գիտութիւնների, պատմութեան և այլն:
հազրութեան, բնական գիտութիւնների, պատմութեան և այլն:
Գիտութեանց այս տարրերը աւանդում են սզատ կերպով,
միմեանցից անկախ, առանց սխտեմատիքական դասաւանդու-
թեան:

Մեր առաջարկած ծրագրի նիւթն առնւած է հայ մանուկ-
ների անմիջական շրջապատից և կարելի է հետևեալ խմբերի
բաժանել.—

- ա) արւեստական իրեր,
- բ) բնութեան երևոյթներ,
- գ) բոյսեր և կենդանիներ,
- դ) մարդ,
- ե) ընտանիք,
- զ) պարապմունք,
- է) աշխարհագրական գաղափարներ,
- ը) տեղական զբոյցներ և այլն:

Արհեստական իրեր դիտելիս՝ պէտք է զննութեան ենթարկել առարկան, որոշել նրա բաղկացուցիչ մասերը, ինչ նիւթերից և ում ձեռքով շինուած լինելը, առանձնայատկութիւնները և գործադրութիւնը: Բնութեան երևոյթների մասին խօսելիս՝ պէտք է բացատրել դրանց ինչպէս և ինչից առաջանալը, փոխադարձ յարաբերութիւնն ու կապը, տւած օգուտն ու ֆլասը: Կենդանիները դիտելիս՝ պէտք է նրանց արտաքինը նկարագրել, որոշել նրանց ինչով և ինչպէս կերակրուելը, ապրելու վայրը, բնորոշ առանձնայատկութիւնները, տւած օգուտն ու ֆլասը: Բոյսերը զննելիս՝ պէտք է տալ նրանց արտաքին նկարագրութիւնը, էական մասերի որոշումը—արմատ, բուն կամ ցողուն, տերև, ծաղիկ—պէտք է բացատրել աճման եղանակը, ջրի և լոյսի նշանակութիւնը դրանց համար, տւած օգուտն ու ֆլասը: Նոյն ձևով պէտք է պարզել և մանուկներին գիտակցաբար ըմբռնել տալ նաև միւս գաղափարները: Անհրաժեշտ չէ, որ ծրագրի մէջ առաջ բերուած նիւթերի դասաւորութիւնը ճշտութեամբ պահպանւի. ուսուցչին պէտք է ազատութիւն տրել իւրաքանչիւր գիտողութեան համար յարմար ժամանակ գտնելու և շրջապատող հանգամանքներն ի նկատի ունենալու: Առաջին և երկրորդ տարւայ նիւթերը նոյնպէս կարող են միմեանց փոխարինել՝ ըստ տեղական հանգամանքների և ժամանակի պահանջի:

Ծ Ր Ա Գ Ի Ր

Ա. ԴԱՍԱՐԱՆ (շաբաթական 2 դաս).

1. Դասարան.
2. Դասարանում գտնուող իրերը.
3. Աջ, ձախ, վերև, ներքև, առաջ, ետև.
4. Բակ (սանգուղք, պարտէզ, եթէ կայ), սահման.
5. Արև, լոյս և ստեր, արևի ծագելը, մայր մտնելը. առաւօտ, կէսօր, երեկոյ, գիշեր, կէս գիշեր.
6. Արևելք, արևմուտք, հարաւ և հիւսիս.
7. Տարւայ եղանակները, ամիսները, շաբաթւայ օրերը, օրւայ ժամերը, ժամացոյց.
8. Աստղեր, լուսին. ծնունդ լուսնի, կիսալուսին, լրումն լուսնի.
9. Ամպեր, ձիածան, որոտումն, փայլակ, կայծակ, քամի, փոթորիկ.
10. Գոլորշի, ցօղ, եղիամն, անձրև, ձիւն, կարկուտ, սառուց.
11. Դպրոց, փողոց, բնակարան, գոմ, փարախ.
12. Այգեքաղ, գինեգործութիւն, դաշտային աշխատանք.

13. Աղբիւր, առու, գետ, գետափ (կամուրջ, ջրաղաց, եթէ կայ), լճակ (եթէ կայ).
14. Գաշտ, բլուր, սար, հովիտ, ձոր.
15. Սոտ, ծաղիկ, բանջար, ծառ, պարտէզ, այգի, անտառ.
16. Ընտանի կենդանիներ—ձի, էջ, ջորի, կով, եզ, գոմէշ, ոչխար, ուղտ, այծ, շուն, կատու, մուկ, մեղու, շերամ (եթէ կայ).
17. Թռչուններ (հաւ, սագ, բաղ, հնդկահաւ, ճնճղուկ, աղաւնի, ծիծեռնակ, ագռաւ).
18. Մարդ—արտաքին նկարագրութիւն, սնունդ, մաքրութիւն, առողջապահութիւն, զգեստ, անկողին, ամանեղէն.
19. Ընտանիք՝ անդամների դերը և փոխադարձ յարաբերութիւնը—հայր, մայր, պապ, տատ, ծառայ, աղախին.
20. Ազգակցական անունների բացատրութիւնը—բեռի, տալ, նէր, տագր և այլն:

Բ. ԴԱՍԱՐԱՆ (շաբաթական 2 դաս)

1. Կոյս, ճրագ, լապտեր, լամպ, մոմ, ձէթ, նաւթ.
2. Կրակ, բոց, ջերմութիւն, կերակուր եփելը, սենեակ տաքացնելը.
3. Այրուող նիւթեր՝ փայտ, ածուխ, աթար, քարածուխ. մոխիր, վառարան.
4. Դրամ՝ պղնձի, արծաթի, ոսկու. թղթադրամ, դանազան արժէքի դրամներ.
5. Ցածաքային ճանապարհներ՝ շաւիղ, կածան, ձիու, սայլի ճանապարհ.
6. Խճուղի, երկաթուղի.
7. Զրային ճանապարհ՝ նաւակով, նաւով, շողենաւով (եթէ կայ).
8. Քաղաք, գիւղ, դրանց թաղերը.
9. Քաղաքի նշանաւոր շէնքերը, եկեղեցիները, թատրոն, գործարան և այլն.
10. Պատմական յիշատակարաններ, արձան, արձանագրութիւն.
11. Վանք, դղեակ, ամրոց, գերեզմանատուն, աւերակներ.
12. Պարապմունք՝ արհեստներ և արհեստանոցներ—դերձակ, կօշկակար, հացթուխ, դարբին և այլն.
13. Երկրագործութիւն՝ հողի մշակելը—վտրել, ցանել, հնձել, կասել, աղալ և այլն.
14. Գործիքներ՝ գութան, լսոփ, մանգաղ, գերանդի, կամ, թի, եղոն և այլն.

15. Մշակելու հացահատիկներ՝ ցորեն, գարի, կորեկ, բրինձ, սիմինդ, բամբակ, վուշ և այլն.

16. Սաշնարածութիւն՝ բուրդ, կաթ, մածոն, սեր, իւղ, պանիր և այլն.

17. Որսորդութիւն՝ որսի շուն—բարակ. որսի կենդանի—նապաստակ, եղջերու, աղաւնի, կաքաւ,—նաև գայլ, աղւէս, արջ.

18. Զինորսութիւն՝ կարթ, ցանց, ուռկան, օչխ, ձուկ որսալու տեղական եղանակները.

19. Տեղական սովորական ձկների տեսակները:

20. Ժողովրդական, տեղական տօներ, ուխտագնացութիւններ.

21. Տեղական զրոյցներ, պատմութիւններ, առասպելներ, աւանդութիւններ.

22. Գիւղի կամ քաղաքի շրջակայքը—գլորոցական ճանապարհորդութիւն.

23. Գաղափար մասշտաբի մասին.

24. Դասարանի, բակի, դպրոցի, եկեղեցու և այլն պարզ յատակագիծը:

VI ԲՆԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆ

Բնական գիտութիւնները մեր աարբական դպրոցներում պէտք է էապէս հայրենագիտութեան բնաւորութիւն ունենան՝ բառիս ընդարձակ նշանակութեամբ: Հետևաբար՝ հեռաւոր, օտար երկիրների բնական իրերն ու երևոյթները պէտք է միայն այն չափով ընդունուեն ծրագրի մէջ, որ չափով որ նրանք նպաստաւոր կը լինեն այս մտաշրջանների լրացմանը: Ուրեմն օտար երկիրների արտադրութեանց մենք չը պէտք է նեղ մտքով վերաբերուենք. այն նիւթերն ու իրերը, որոնք մեր կեանքում շատ գործածական բաներ են կամ օտար լինելով հանդերձ՝ առանձին հետաքրքրութիւն են շարժում, պէտք է բնականաբար մտնեն հայրենագիտութեան շրջանը:

Մանուկների նախադպրոցական կեանքից յետոյ առաջին երկու տարիներն էլ նրանց՝ բնութիւնից ստացած ու ստանալիք տպաւորութիւնները տակաւին չեն կարող ունենալ այն հարստութիւնը ու խորութիւնը, որ մենք իսկական բնական գիտութիւն աւանդէինք այդ հասակի մանուկներին: Ուստի հարկաւոր կը լինի Ա. և Բ. դասարաններում այդ գիտութեան նախաշաղի մէջ մտցնել

նրանց: Այս դասընթացը սովորաբար անւանում է իրագիտութիւն կամ հայրենագիտութիւն, որ իր մէջ ամփոփում է աշխարհագրական (նաև տիեզերագրական), բնագիտական—աշխատագիտական տարրը դեռ անանշատ, այսպէս ասած՝ իրանց նախնական վիճակում:

Ապա ուսուցման երկրորդ տարին բնական պահանջ կը դրացւի այս գիտելիքների շրջանները զատել սահմանահատելու: Այս պատճառով մենք պէտք է այդ տարրերը իրարից անջատենք և իւրաքանչիւրին յատուկ դպրոցական սիստեմով աւանդենք: Բայց այս շրջանումն էլ այդ սիստեմներն իրարից այնպէս անջատ-անջատ չը պէտք է աւանդենք, որ մեր սաներն այդ իրերն ու երևոյթները իրարից անկախ բաներ համարեն: Մենք հետամուտ պէտք է լինենք ոչ թէ բոյսերի, կենդանիների և այլն մասնագիտական սիստեմները տալու, այլ նրանց մէջ եղած առնչութիւնները գիտել-հասկանալու՝ առաջնորդելու: Բնական իրերը այն չափով սիստեմի տակ պէտք է դրեն, որ չափով որ հետզհետէ աւանդւած օրինակները այս տեսակէտով դասաւորելու առիթներ կը ներկայացնեն: Բնական գիտութիւններն արդէն այնքան առաջադիմել են և ողջամիտ մանկավարժութեան հետևորդները այնքան բուռն հարցասիրութեամբ հետամուտ են եղել այդ նոր հոսանքին, որ մենք հնարաւորութիւն ունենք մեր սաներին բնութեան յայտնութիւններին բազմակողմանի ճանապարհներով մօտեցնելու: Քանի որ բնական իրերն ու երևոյթները սերտ շղկապւած են իրար հետ, նրանց ըմբռնելու իւրացնելու և գործադրելու համար պէտք է մեր սաներին մըտ-իւրացնելու և գործադրելու համար պէտք է մեր սաներին մըտ-ցնենք այդ երևոյթների բազմակողմանի պատճառաբանութեան մտաշրջանները: Բնական իրերի և երևոյթների առնչութիւնները երևան են գալիս նրանց միացնող որոշ միջավայրերում, որոշ խմբակի համակեցութեան մէջ: Այս պատճառով կապակցութեան հիմնական ցուցմունքները կամ փոստերը հետեւեալներն են.

1. Առանձին օրգանական էակի մէջ.—
 - ա. առնչութիւն գործիքի (գործարանի, օրգանի) և անելիքի միջև.
 - բ. առանձին առանձին օրգանների միջև.
 - գ. որ և է էակի ամբողջական կազմութեան և նրա խաչացած դերի միջև բնութեան տնտեսութեան շնչանում:
 - դ. մարմնի կազմութեան և կեանքի եղանակի միջև,
 - ե. մարմնակազմութեան և կեանքի պայմանների միջև և
 - զ. կեանքի զանազան գործունէութեանց միջև:
2. Առանձին օրգանական էակների միջև և
3. Օրգանական և անօրգանական էակների միջև:

Այս բոլոր կէտերից առանձին ուշադրութեան պիտի արժանանայ տարրական դպրոցում մարմնակազմութեան և կեանքի եղանակի միջև գոյութիւն ունեցող առնչութեան լուսաբանութիւնը: Բնական երևոյթները այս պատճառականութեան հանդամանքները քննութեան առնելու առիթներ ներկայացնելով՝ մենք միևնոյն ժամանակ ապահովեցրած կլինէինք բնական գիտելիքներին վերաբերեալ մտապատկերների անընդհատ հոսանքը: Մեր այս նպատակին կընսանենք այն ժամանակ, երբ որ ամեն մի դասարանի ծրագրի համար այնպիսի նիւթ կընտրենք, որոնք որ բնական կապերով միացած կըլինեն իրար հետ:

Բնական գիտութեանց ծրագրի մէջ պէտք է մտցնենք նաև աշխատագիտական տարրը նախ՝ որպէսզի ցոյց տանք մարդու միջամտութեան ազդեցութիւնները բնական իրերի և երևոյթների վրա, որպէսզի ապա հարցասիրութիւն առաջացնենք սաների մէջ ընտրելիք ապագայ գործունէութեան ճանապարհները հարթելու նպատակով: Տեխնիկական արտադրութեանց նիւթերի և պատրաստելու եղանակի մասին տարրական զազափարներ անհրաժեշտ են այդ իրերը նաև նպատակայարմար կերպով գործածելու համար: Աշխարհագրութիւնը իր մէջ ամփոփում է հանքաբանութիւնը, քիմիան, ֆիզիքան իբրև բնական նիւթերի և ուժերի վերաբերեալ գիտելիքներ, որոնց գործադրութիւնը արտայայտում է արհեստների մէջ: Բնական գիտութեանց մնացած երկու ճիւղերը՝ բուսաբանութիւնը և կենդանաբանութիւնն էլ մենք միացնում ենք իրար հետ իբրև կենսաբանական գիտելիքներ:

Քիմիան տարրական դպրոցներում աւանդում է առանց ատոմխտիքական թէորիայի օժանդակութեանը զիմելու: Անօրգանական քիմիայի պրօցէսների մասին մենք կարող ենք զազափարտալ մեր աշակերաններին զլիսաւորապէս հանքաբանութեան մէջ, իսկ օրգանական պրօցէսների մասին՝ բուսաբանութեան, կենդանաբանութեան, մանաւանդ առողջապահութեան մէջ: Արևատագիտութիւնը (տեխնօլօգիան) իբրև գիտելիք մեր ծրագրի մէջ պէտք է տեղ բռնի այն չափով, որ չափովոր անհրաժեշտ է հանքային, բուսական և կենդանական կարևորագոյն նիւթերի մշակման եղանակները տարրական ձևով բացատրելու համար: Մեր բնակարանը, խոհանոցը, այգին, դաշտը և այլն բազմակողմանի առիթներ են ներկայացնում այնպիսի գործնական տեղեկութիւններ տալու: Պետրոգրաֆիան միներալոգիայից տարրական ծրագրում մենք չենք գատում, իսկ երկրաբանութիւնը վերապահում ենք աշխարհագրութեանը:

Ծրագրի առաջարկած նիւթերը համախմբւած են ըստ որոշ մի-

ջավայրերի, բայց այդ ամենը թէ թւի, թէ որակի և թէ մշակման տեսակետներով իսկութեամբ աւանդել, իհարկէ՝ կարելի չի լինի ամեն տեղ ու ամեն հանգամանքներում: Ամեն մի դասարանում տարւայ մէջ պէտք է ուսուցանել 7—8 կենդանի, այդքան էլ բոյսեր ու հանքեր: Նշանակւածներն ընտրւած են իբրև աւելի հետաքրքրական նիւթեր: Ի հարկէ կան և ուրիշները, որոնք նայելով տեղական հանգամանքներին՝ կարող են փոխարինել առաջարկւածների մի մասը: Երբ խօսք լինի մի ընտանի կերդանու, թըռչնի... մասին, պէտք է առիթից օգուտ քաղել և որքան հնարաւոր է ցոյց տալ նրանց և վայրի տեսակներէ կամ ցեղակիցների կազմւածքի ու մտաւոր կարողութեանց մէջ առաջացրած տարբերութիւնները կեանքի այլ պայմանների շնորհիւ: Բոյսերի զարգացումը գիտել-քննելու առիթներ ներկայացնելու համար պէտք է այն դպրոցներում, ուր որ մի մարդի տեղ անգամ չունին, ծաղկամանների մէջ բոյսեր խնամել: Պէտք է, որքան հնարաւոր է, հանքաբանութեան, բուսաբանութեան և կենդանաբանութեան համար էքսկուրսիաներ կատարել: Աշխատագիտութեան բոլոր մասերը՝ քիմիա, հանքաբանութիւն, ֆիզիքա և արևատագիտութիւն, պէտք է միասին աւանդել, այսինքն՝ երբ այս կամ այն առաջարկւած առարկան դասի նիւթ է լինում, այս կամ այն առաջարկւած առարկան կապակցութեամբ այդ վերջըրապէտք է ամեն կողմով բնական կապակցութեամբ այդ վերջըրածը մշակել: Այս ասածից պարզ է որ բնական գիտութիւններին յատկացրած ժամերը չըպէտք է դասացուցակում առանձին առանձին մասնաճիւղերի անուններ կրեն, այլ պէտք է բոլորի համանախտիր գործադրեն՝ նայելով պահանջին: Բնական գիտութիւնները իրանց ինկական իմաստով աւանդելու համար պէտք է ամեն մի դպրոց հետզհետէ ձեռք բերէ բացի ծրագրած իրերից, գործիքներից և այլ նաև աւանդելի նիւթերի ազբերները և մեթոդիկային վերաբերեալ ձեռնարկներ: Այս նպատակին ծառաւ և մեթոդիկային վերաբերեալ էլ կան, գնահատելի ինքնուրոյն կամ յող ուսերէն ձեռնակրկներ էլ կան, գնահատելի ինքնուրոյն կամ թարգմանական աշխատութիւններ: Աւելորդ չէ այստեղ միշտ իբրև օրինակ հետեւեալ գրքերը:

1. Պոլբերի „Миръ Божій“, թարգմ. Զիժովի, 4 պատկերազարդ հատորներ, գինը 1ռ. 25. կոպ.

Այս գրքոյքները կարելի է սովորել, թէ ինչպէս հնարաւոր է առանց ֆիզիքական կարիներ և քիմիական լաբարատորիայի տարրական միջոցներով բաւականին բան սովորեցնել: Բնական գիտութիւնների բոլոր ճիւղերը այս եղանակով մշակւած են այդ գրքոյկներում:

2. Պաւլովի Методика природовѣдѣнія, СІПБ, 1902, գրքում

վերևը բացատրուած թիօրիան և նրա գործադրութիւնը օրինակ-
ներով և օրինակելի դասերով լաւ բացատրուած է: Այս գրքում
այլ նմանօրինակ ձեռնարկներ էլ են լիշուում:

3. Բէրնարդ Լանդերբրգի В царствѣ лѣсовъ и полей գրք-
ւածքը ծառայում է նոյն նպատակին:

4. Ե. Ֆ. Ռայնրոտի Ответы на вопросы изъ области тех-
ническихъ производствъ գիրքը պարունակում իր մէջ ծրագրի
առաջարկած արւեստագիտական նիւթերը աննշան բացատրու-
թեամբ, մանրամասն մշակւած:

Բնական գիտութիւնների նիւթերը վերևը բացատրուած
սկզբունքների համեմատ համադրուած են հետևալ թերթում:
Քառամեայ դասընթացքով դպրոցների համար առանձին դասըն-
թացք կազմւած չէ. առաջարկուած է վեցամեայ դպրոցի Գ. և Դ.
դասարանների ծրագիրը: Կենդանաբանութեան, բուսաբանութեան
ու հանրաբանութեան նիւթերն այս երկու դասարաններում ամ-
փոփ բնաւորութիւն ունին, իսկ Ֆիզիքայինն ու քիմիայինը՝ ոչ,
ուստի պէտք է Ե. և Զ. դասարանների այս գիտելիքների ծրա-
գրներից քաղել համառօտ նիւթեր՝ բոլոր ճիւղերն ամփոփ աւան-
դելու համար: Հետևաբար հարկաւոր կը լինի Գ. և Դ. դասա-
րանների բնապատմական նիւթերն էլ աւելի համառօտ աւանդել՝
քան վեցամեայ դասընթացքով դպրոցներում:

VII. ԱՌՈՂՋԱՊԱՀՈՒԹԻՒՆ

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆ

Դպրոցական կեանքի հէնց առաջին օրերից պէտք է առիթ-
ներից օգուտ քաղել և աշակերտներին հասկացնել մարմնի, հա-
զուստեղէնի, բնակարանի, օդի, ջրի և առհասարակ անդեղէնի
մաքրութեան անհրաժեշտութիւնը և անմաքրութունից առաջացած
չարիքները: Այս ցուցմունքներն աւելի նշանակութիւն կունենան
նրանց համար, երբ որ երբորդ ու չորրորդ տարին ուսած կլինեն
մարդակազմութեան ու բնախօսութեան տարերքը բնագիտու-
թեան հետ: Մանաւանդ այս առարկաների գասատունները պէտք է
պատե՞ն առիթներից օգուտ քաղեն և առաջնորդեն աշակերտներին
առողջապահական խնդիրներ լուծելու մէջ: Առողջապահութեան
իսկական դասընթացքը ծիական դպրոցներում վերապահուած է
վերջին վեցերորդ դասարանին, երբ օժանդակ գիտելիքները հա-
մարեա թէ աւարտած լինելով՝ աշակերտներին հնարաւոր կլինի

առողջապահութեան պահանջները գիտակցօրէն ըմբռնել: Ինչ
վերաբերում է առտնին հիւանդապահութեանը, ժամանակի սղու-
թեան պատճառով այդ մնում է հետևեալ աւելի բարձր դասըն-
դացքն: Իայց որպէսզի նաև վեցամեայ դասընթացքն աւարտողները
բոլորովին զուրկ չմնան այս կարևոր գործնական գիտելիքից,
նրանց պահանջներին կարելի էր գէթ մասամբ բաւարարութիւն
տալ ազատ ընթերցանութեամբ, քանի որ ուսած օժանդակ գի-
տելիքները առողջապահութեան հետ կարող էին գիւրացնել այս-
պիսի բովանդակութեամբ ժողովրդական գրքերից օգուտ քաղելը:
Այնուամենայնիւ կարելի է Զ. դասարանում մի քանի կարևորա-
գոյն ցուցմունքներ անել դժբաղդ դէպքերում առաջին օգնութիւ-
նը հասցնելու համար:

Ծ Ր Ա. Գ Ի Ի

2. ԴԱՍԱՐԱՆ (շաբաթական 2 դաս)

Ա. Ընդհանուր գիտելիքներ:

ա. Օդը: Մաքուր և անմաքուր օդը, անմաքրութեան տեսա-
նելի և անտեսանելի տարրերը

1. Տեսանելի փաստակար տարրերը. ծուխը (թոնրից, օջա-
խից, մանդալից): Փոշին հանքային—անօրգանական և օրգանա-
կան՝ բուսական ու կենդանական նիւրից առաջացած, սրանց տար-
բերութիւնները: Դրսից մտած փոշին, գետինը առանց ջրջկելու
առաջացած փոշին, փոշոտ հագուստեղէնը բնակարանում թափ
տալուց, ցեխոտ կօշիկներից առաջացած փոշին:

II. Անտեսանելի փաստակար տարրերը. ածխածնի չափազանց
մեծ քանակը երկաթէ վառարանից, ինքնաեռից, օրգանական նիւ-
թերի փթեղուց մեծ քանակութեամբ մարդկանց ու կենդանիների
թեթաշնչումից փակ տեղերում: Ածխածնոտ օդի փասաները, նրա-
նով ածխակալածներին, այսինքն՝ թունաւորւածներին օգնելը:

Միկրօբներ: Վարակիչ միկրօբներից առաջացած հիւանդու-
թիւնները, վարակւածներին առանձնացնելու և կացարանը ախ-
տահանելու անհրաժեշտութիւնը. վէրքերի պահպանութիւնը միկ-
րօբներից:

Խոնաւօրիւր: Խոնաւ բնակարանից (գետնափոր տնից և
այլ պատճառներից), լացքը սենեակում կախ տալուց: Խոնաւութեան
փասաները:

բ. Չուրը: Մաքուր և անմաքուր ջուրը. ջուրն իբրև անդա-
ռութեան և մաքրութեան միջոց. ջրի տեսակները՝ գետի, աղբիւ-
րի, ջրհորի, լճի, ծովի, սրանց համեմատութիւնը. լինչ տեսակ

Ղուր ենք գործածում և ինչպէս պէտք է գործ անենք: Ջրհորներ
ի և գետերի ջրերի գործածութեան վտանգը համաճարակի ժա-
մանակ (խօլերա տիֆ): Համաճարակների ժամանակ եփ տւած Ղուր
գործ անելը: Եփ տւած Ղուրն ինչպէս պահել: Ջրանցքներ ու կո-
յուղիները:

Մաքրութիւն: Մարմնի մաքրութեան անհրաժեշտութիւնն ընդ-
հանրապէս և մասնաւորապէս ականջների, բերանի և ատամների,
ձեռների և երեսի (լացելու կարեւորութիւնը հացի նստելուց ա-
ռաջ): Կեղտից առաջացած վտանգը. սառ ու տաք ջրով լողանա-
լը. վաննա, հասարակական բաղանիքների կարեւորութիւնը: Մալի-
տակեղէնի մաքրութիւնը (բացատրել շապիկ՝ չըփոխելու նախապա-
շարմունքի փաստակար հետեանքը.), ուրիշի շորերը անլւայ հագնե-
լու փաստը: Եռման Ղուրն իբրև ախտահանութեան միջոց: Սապո-
նի մաքրիչ ազդեցութիւնը. լացքն ինչպէս անել ու չորացնել:

գ. Զերմութիւնն ու սառնութիւնը:

Զերմութիւնը: Սենեակի ջերմութեան չափը և մարմնի ջեր-
մութիւնը, որ արևնիցն է: Սենեակի և մարմնի ջերմաչափ: Զեր-
մը հիւանդութեան նշան է: Հիւանդին պակեցնելու, ուտեցնելու
և խմեցնելու եղանակները: Չափազանց տաք հագնելու փաստները:
Երեխաներին չպէտք է շատ տաք հագցնել:

Յուրսը: Յուրսը մեր մարմնի զգացողութեան տեսակէտից
համեմատական գաղափար է: Ի՞նչ է մրսիլը: Բրտնածը,
բրտնածին պահելը: Մրսելուց առաջացած հիւանդութիւնները:
Մարմնամասերի սառչիլը և խնամք: Օղին սառեցնում է և ոչ թէ
տաքացնում:

դ. Լոյսը

Արևի ճառագայթների օգտակարութիւնը. անմիջական և
անդրադարձ լոյս: Ո՞ր կողմի լուսամուտները համապատասխան
են առողջապահական պահանջներին: Աշակերտների դիրքը դէպի
լոյսի ուղղութիւնը պարապելու ժամանակ: Աչքը ինրև տեսողու-
թեան գործարան և նրա առողջապահութիւնը: Տես դգայարանք-
ներին վերաբերեալ հատւածը:

և. Բնակարանի եւ դասարանի առողջապահական պայման-
ները: Շէնքը, լուսաւորութիւնը, օդափոխութեան եղանակները:
Չոր ու խոնաւ բնակարան: Ննջարանի առողջապահական պայման-
ները: Գետնին պակեցնելու վտանգը (խոնաւութիւն, միջատներ):
Կարասիքի և այլ իրեղէնների մաքրութիւնը: Տոնն աւելու և
պատերն ու առաստաղը սրբելու եղանակները: Հացատունը, թո-
նիլը, խոնանոցը, երթիկը և նրա նշանակութիւնը:

Հիւանդի սենեակը, անկողինը: Մի անկողնում երկուսով
քնելու փաստը: Երեխայի օրօրոցը. պինդ բարուրելու վտանգը:
Օրօրելու փաստը: Մահակական մահճակալը: Լուն, ոջիլը, բալլին-
ջը, սրանցից ազատելու միջոցը:

Բակը, պարտէզը, նրանց օգտակարութիւնը:

գ. Հագնելիքի առողջապահական պայմանները: Հագուստեղէ-
նի նիւթերը (բամբակ, բուրդ, վուշ, մետաքս) ըստ տարուան ե-
ղանակների. այդ նիւթերի ջերմապահութեան զանազան տատի-
ճանները, ֆուֆայկայի յատկութիւնները. նրա օգուան ու փա-
սը. գուլպայ, ոտնաման, կրկնակօշիկ: Երեխայի բարուրն ու հա-
գուստեղէնը, ոտների ու գլխի հագնելիքները: Տես նաև ջրին
վերաբերեալ հատուածը:

է. Աւելիք եւ խմելիք: Ուտելիքի նիւթերը—բնալուծական
(քիմիական) տեսակէտով—կենդանական, բուսական և հանքային
աշխարհներից: Նրանց քիմիական գլխաւոր առնչութիւնները—Ղուր,
սպիտ (ծՖЛОКЪ), ջրաբնածուխ (углеродъ). Գլխաւոր սննդադար
նիւթը՝ սպիտը: Նիւթերի մարսղականութիւնը և սննդարար ոյժը:
Մսեղէն, բուսեղէն և խոն կերակուրներ: Կաթը, մօր կաթը և
միւս կենդանիներինը մանկան համար: Կաթի եփ տալու անհրա-
ժեշտութիւնը և պահելու կերպը: Կաթից պատրաստուած ուտե-
լիքները՝ պանիր, մածուն, իւղ, թան և ամեն մէկի սննդարար
զօրութիւնը: Չոնն ու միսը, նրանց տեսակային բաժանմունքը,
պահելու և գործ անելու կերպերը, մաջուր (բուլիօն) պատրաս-
տիլը: Կերակուր պատրաստիլը: Բանջարները և նրանց սննդարար
զօրութիւնը, բանջարեղէնի պատրաստիլը: Աշխատանք և սնունդ:
Ուտելու ժամերը, չափը: Աշակերտի աշխատանքը, սնունդը, հան-
գիստը: Փորկապութիւն և փորլուծութիւն (հասակաւորների և
մանուկների): Խմելիքը: Սպիւրտից առաջացած փաստները (արբե-
ցողութիւն):

Բ. Մասնաւորապէս կարեւորագոյն օրգանների առողջա-
պահութիւնը

ա. Նիւթափոխութեան, այսինքն՝ սննդառութեան և շնչա-
ռութեան գործարանների առողջապահութիւնը. վերոյիշեալ այս
ուղիով այն գործոնների ազդեցութիւնն այս օրգանների վրայ, ինչ-
պէս նաև մաշկի առողջապահութիւնը նիւթափոխութեան տեսա-
կէտից:

բ. Ուղեղի և ընդհանրապէս ջղային ու մկանային սխտէմ-
ների առողջապահութիւնը: Աշխատութիւն, ուժասպարութիւն,
հանգիստ, մարմնամարզութիւն և քուն:

գ. Ձգայարանքների առողջապահութիւնը: Վերոյիշեալ այս կամ այն գործօնների ազդեցութիւնները նրանց վրա:

VIII. ՀԱՅՈՑ ԼԵՁՈ

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆ

Լեզւի միջոցով մենք արտայայտում ենք մեր բոլոր մտաւոր աշխարհը. լեզուն է նաև մեր հոգեկան աշխարհի զարգացման կարևորագոյն պահանջը: Առանց լեզւի մեր գիտակցութեան մէջ եղած մտապատկերները ներկայացնում են մի խառն զանգւած և մենք չենք կարող դրանց նուազագույնարժար կերպով գործ ածել և կարևոր գաղափարները կազմել. առանց լեզւի մարդս չի կարող խոհական լինել:

Այսպիսով լեզւի և հոգեկան զարգացման ներքին փոխադարձ ներգործութիւնն անկասկած լինելով՝ պարզ է, որ լեզւի ուսուցումը դպրոցական ուսման ամենաէական տարրերից մէկն է:

Երեխայի հոգեկան զարգացման և լեզւի մէջ եղած այս կապակցութիւնից արդէն ակնյայտնի է, որ դպրոցական ուսուցումը բնականաբար պէտք է տեղի ունենայ մայրենի լեզուով:

Մայրենի լեզւի ուսուցումը առաջնակարգ տեղ պէտք է բռնէ մեր եկեղեցական դպրոցներում, որի շրջանաւարտները պէտք է կարողանան գրական աշխարհաբարով ա. իրենց մտքերը բերանացի և գրաւոր արտայայտել՝ ճիշտ, պարզ ու վարժ. բ. ուրիշների արտայայտած և իրենց զարգացման համապատասխան բերանացի և գրաւոր մտքերը ըմբռնել որոշ և արագ. գ. մտաւոր, բարոյական և գեղագիտական (էսթետիկական) զարգացումն ձեռք բերել՝ հայկական և օտարազգի ընտիր երկասիրութիւնների միջոցով. դ. ծանօթութիւն ունենալ տաճկահայոց բարբառի և գրաբար լեզւի:

Բերանացի և գրաւոր արտայայտութեան մէջ պէտք է տիրապետէ գրականական աշխարհիկ լեզւի քերականութիւնը: Լեզւի ուսուցման գլխաւոր տարրերն են՝ ա. ընթերցանութիւնը, բ. քերականութիւնը և գ. գրաւոր աշխատանքները:

Ա. Ընթերցանութիւն

Հայոց լեզւի ընթերցանութեան նիւթը տալիս է հայոց լեզւի դասագիրքը: Լեզւի յաջող դասաւանդութեան համար անհրաժեշտ է ունենալ խնամքով և որոշ սկզբունքներով կազմւած դասագիրք:

Դասագրքի բովանդակութիւնը պէտք է սերտ կապ ունենայ ոչոյն դասարանում աւանդւած մի քանի գլխաւոր առարկաների հետ, որպէս զի աշակերտի հետաքրքրութիւնը վառ պահէ և գիտակցութիւնը կենտրոնացնէ: Յօդւածները պէտք է որոշ չափով թէ միմեանց հետ և թէ դասաւանդող նիւթերի հետ առնչութիւն ունենան, ուրեմն անկապ ու խառնիճաղանճ նիւթերի ժողովածու չպէտք է լինեն: Եւ որովհետև մանկական հոգու զարգացման բոլոր աստիճանների վրայ բանաստեղծական արտայայտութիւնները միշտ մի առանձին խորը տպաւորութիւն են թողնում աշակերտի սրտի վրայ, լեզւի դասագիրքն էլ պէտք է պարունակէ դրանց հասակին մատչելի և ընտիր բանաստեղծական գրւածքներ: Լեզւի դասագրքի մէջ պատշաճ տեղ պէտք է բռնեն պատմական և գրական յօդւածները՝ ժողովրդականացրած ձևով. ժողովրդական զբոյցները, ընտիր հէքիաթները, ժողովրդական հերոսների պատմութիւնները, առածները, ասացւածները, աւանդութիւնները պէտք է գեղեցիկ նկարագրութեամբ ձևակերպւած լինեն:

Բնագիտական և աշխարհագրական նիւթ պարունակող յօդւածները ոչոյնպէս պէտք է ամփոփ, բովանդակալի և հետաքրքրական լինեն: Լեզւի դասագիրքը պէտք է պարունակէ նաև աշակերտների իրական կեանքին ու շրջանին վերաբերեալ յօդւածներ, ինչպէս օրինակ՝ տեղական և ազգային տօներ, ծննդավայրի բնութեան, զբօսանքների, ճանապարհորդութիւնների, ուխտագնացութիւնների և այլն նկարագրութիւններ: Պէտք է ուշադրութիւն դարձնել աշակերտների անհատական կեանքի երևոյթները վրայ:

Աչքաթող չպէտք է անել նաև ժողովրդի տնտեսութեան և առողջապահութեան վերաբերեալ ամփոփ յօդւածները. աղջիկների համար պէտք է ի նկատի ունենալ նաև տնարարութեան վերաբերեալ հակիրճ գրւածքները:

Դասագիրքը պէտք է նաև դաստիարակիչ ներգործութիւն ունենայ և բարոյական ու գեղագիտական զգացմունքներ ներշնչէ: Սակայն հեռու պէտք է լինի ձևական-բարոյական խրատներ տալուց:

Դասագրքի յօդւածները պէտք է համապատասխանեն աշակերտների զարգացման և գիտութեան չափին, պէտք է նրանց հետաքրքրութիւնը շարժեն: Պէտք է խոյս տալ շատ երկար, խրճողւած, մութ և երկար բացատրութիւնների կարօտ նախադասութիւններից: Որչափ որ պարզ ու կանոնաւոր լինի դասագրքի լեզուն, այնչափ լաւ:

Բ. Քերականութիւն.

Մեր դպրոցներում մինչև այժմ իշխող է հանդիսանում դասա-
լանդութեան այն հին սխառեմը, որով լեզուի դասը երեք կարգի
են բաժանում. ա. կարգալ-պատմելու դաս, բ. քերականութեան
դաս, և գ. գրաւոր աշխատանք:

Երեք մասերն էլ աւանդում են իբրև միմեանցից անկախ,
առանձին առարկաներ: Դասատուութեան այս եղանակը անօգուտ
և աննպատակայարմար է. ընդհակառակը, լեզուի դասաւանդութիւնը
պէտք է սերտ կերպով միացած մի ամբողջութիւն կազմի:

Քերականութիւնը մեր ծխական-տարրական դպրոցներում
չպէտք է դասաւանդել իբրև համակարգութիւն-սխառեմ, այլ միայն
գործնական կերպով: Քերականութիւնից պէտք է անցնել միայն
այն, ինչ որ բաւականութիւն կտայ լեզուի որևէ պահանջին:
Աշակերտները քերականական թերութիւնները երևան են զալիս՝
թէ նրանց խօսելու և թէ գրելու միջոցին. թէ պատմելու և թէ
շարադրութիւն գրելու ժամանակ պարզ նկատուում են այս թե-
րութիւնները: Պատմելու ժամանակ աւելի շուտ և աւելի պարզ
կերպով են երևում սխալները, որովհետև աշակերտը երկար ժամա-
նակ չունի մտածելու և կամ գրքերում որոնելու այս կամ այն
կանոնը, ինչպէս որ կարող է անել տանու շարադրութիւնը գրելիս:
Միև կողմից էլ կէտադրութեան սխալներն աւելի որոշ ու ակն-
յայտնի են լինում գրաւոր շարադրութիւնների մէջ, քան պատ-
մելու ժամանակ:

Շատ անգամ աշակերտները պատմելիս կամ գրելիս այնպիսի
սխալներ են անում, որոնք ոչ թէ կապւած են միայն իրենց անհա-
տականութեան, այլ և տեղական պայմանների հետ. կան, օրինակ՝
արտասանութեան սխալներ և ամբողջովին սխալ գործածւած բառեր,
որ յատուկ լինելով տեղական գաւառաբարբառին, հեշտ չէ գրանց
շուտով արմատախիլ անելը: Թէև լեզւաբանական տեսակէտից
գրանք հետաքրքրական են, բայց և այնպէս ուսումնարանը պէտք է
այդ սխալներն ուղղէ գործնական կերպով, առանց քերականական
կանոնների:

Քերականութիւնը լեզուի դասատուութեան համար նպատակ
չպէտք է լինի, այլ միայն միջոց. աշակերտները ոչ թէ քերակա-
նութիւն պէտք է սովորեն, այլ ուղիղ խօսել ու գրել, և ինչ որ
հարկաւոր է ուղիղ խօսելու և գրելու համար միայն այն պէտք է սո-
վորեցնել և միայն այն ժամանակ, երբ պահանջ է զգացուում: Այս-
պիսով քերականութեան դասը իբրև ինքնուրոյն առարկայ՝ պէտք

է բոլորովին վերացնել և միացնել ընթերցանութեան ու շարա-
դրութեան հետ:

Գ. Գրաւոր աշխատանքներ

Գրաւոր աշխատանքի զանազան տեսակները նոյնպէս լեզուի
առանձնացած մասը չպէտք է համարել, այլ սերտ կերպով կա-
պել լեզուի և նոյնպէս այլ առարկաների ուսուցման հետ: Շարա-
դրութեան բովանդակութիւնն ու արտաքին ձևը մի ամբողջու-
թիւն պէտք է կազմեն. նիւթը պէտք է վերցնել ուսած առարկա-
ներից, ընթերցանութեան յօդւածներից, երկխանների առօրեայ
և սովորական կեանքից: Ինչ վերաբերում է ձևին, հարկաւ, աշա-
կերտները, որքան կարելի է, պէտք է անսխալ և գրական լեզու-
ով գրեն, բայց ազատ, իրենց մտածած նախադասութիւններով և
բաներով: Ըստ ձևի շարադրութիւնը կարող է լինել՝ ա. իրերի,
պատկերների նկարագրութեան ձևով, բ. սովորած պատմութեան,
դրոյցի կամ պատահած որևէ դէպքի նկարագրութեան ձևով.
գ. խօսակցական և դ. նամակի ձևով: Նպատակայարմար է ա-
շակերտներին վարժեցնել նաև կեանքի մէջ անհրաժեշտ և սովո-
րական գրութեան ձևերին, օրինակ հասցէի, պայմանագրի և այլն:

Ուղղագրութիւն սովորեցնելու նպատակով պէտք է արտա-
գրութեան վարժութիւններ անել տալ՝ թէ տպագրից և թէ ձե-
ռագրից. արտագրելիս երկխանները պէտք է բարձր ձայնով ար-
տասանեն և ամբողջ բառեր արտագրեն և ոչ թէ մաս-մաս: Վեր-
ջին հետազոտութիւնները աւելի մեծ նշանակութիւն են տալիս
արտագրելու վարժութիւններին, քան սովորաբար ընդունու-
ած էր:

Ուղղագրական թելադրութիւնները պէտք է նախապատ-
րաստուած լինեն. իւրաքանչիւր թելադրութիւն պէտք է մի ո-
րոշ մասնաւոր նպատակ ունենայ:

Կարգալ-գրելն առաջին տարուայ սկզբում անմիջապէս չպէտք
է սկսել, այլ առ նուազն մի ամսից յետոյ. այդ միջոցում աշա-
կերտներին պէտք է գրադեցնել վերլուծական և գրերի տարրերը
գծելու վարժութիւններով: Կարգալ-գրելու վարժութիւնների նիւ-
թը պէտք է վերցնել աշակերտների առօրեայ կեանքից, իրազն-
ութեան դասերից, սովորած փոքրիկ պատմութիւններից և հէ-
նութեան դասերից, սովորած փոքրիկ պատմութիւններից և հէ-
նութեան դասերից: Իսկական կարգալ-գրելն սկսուում է «օրինակելի
բառ»երով, որոնց մասին երկար բացատրութիւններ չպէտք է

տալ, քանի որ վերցրած են լինում նախապէս մշակած նիւթից-
Բառը բաժանուում է իւր բաղկացուցիչ տարրերի—վանկերի, հըն-
չիւնների—և կրկին միացնում բերանացի. այնուհետև ցոյց է
տրուում բառը իւր պատկերով առանձին, որով բառը աւելի լաւ
է սպաւորուում երեխայի գիտակցութեան մէջ:—Աւելի նպատա-
կայարմար է նախ ձեռագրով սկսել:—Շարժական տառերը լինում
են թէ՛ ձեռագիր և թէ՛ սպագիր: Երեխաները տառերը գրում են
օրինակելով, թելադրութեամբ և ինքնուրոյն կերպով: Երեխանե-
րը պէտք է կարգան նաև խմբովին:

Վեցամեայ դասընթաց ունեցող դպրոցների ծրագրի մէջ
մասնաժողովս անհրաժեշտ համարեց մայրենի լեզւին կցել նաև
մի-մի դաս—վերջին 2 դասարաններում—գրաբար և տաճկահայ-
ոց գրական բարբառը, որպէս—գի աշակերտները աւելի լաւ հաս-
կանան աշխարհաբարի ձեւերը և առհասարակ մայրենի լեզւի ո-
գին, կարողանան ըմբռնել Աւետարանի և եկեղեցական արարու-
ղութիւնների լեզուն, հեշտութեամբ հասկանան տաճկահայերի խօ-
սակցական և գրական լեզուն:

Գրաբարն ու տաճկահայոց գրական բարբառը պէտք է սո-
վորեցնել գործնական եղանակով, համեմատելով աշխարհաբարի
հետ, առանց սխտեմատիկ քերականութեան:

Ծ Ր Ա Պ Ի Ր

Ա. ԴԱՍԱՐԱՆ (շաբաթական 6 դաս).

1. Կարգալ-պատմել

Հնչական եղանակով և «օրինակելի բառ»-երի օժանդակու-
թեամբ աշակերտները պէտք է սովորեն ամբողջ այբուբենի տա-
ռերը կարգալ և գրել. պէտք է անցնեն գլխատառերը և վարժ-
կերպով կարգան բառերն ու նախադասութիւնները, վերջը նաև
փոքր յօդուածները: Անպիւր անել կարճ ոտանաւորներ: Աշակերտ-
ները պէտք է կարողանան սովորած յօդուածը հարցերով պատմել:

2. Քերականութիւն

Կէտադրութեան նշանները՝ ստորակէտ, միջակէտ, վերջակէտ,
հարցական և զարմացական նշաններ:

Այ, ոյ, ու, իւ երկբարբառներ, վանկերի բաժանումը:
Չայնաւոր և բաղաձայն տառեր:

3. Գրաւոր

Հասարակ և գլխագիր տառերը կանոնաւոր գրել. արտագրել
առանձին բառերն ու կարճ նախադասութիւնները: Թելադրու-

թեամբ գրել սովորած բառերն ու պարզ նախադասութիւնները:

Բ. ԴԱՍԱՐԱՆ (շաբաթական 6 դաս)

1. Կարգալ-պատմել

Կարգալ դասագրքի փոքր հատուածները առանց նախալար-
ժութիւնների, չշտապելով և լաւ արտասանութեամբ. կարգացած
յօդուածի բովանդակութիւնը պատմել: Իւրերմբռնելի բանաստեղ-
ծութիւնները բերան անել:

2. Քերականութիւն

Նախադասութիւնների վերլուծութիւնը՝ հարցերով, առանց
տերմինների:

3. Գրաւոր

Ճիշտ արտագրութիւն, թելադրութիւն. գրել անգիր արածը:
Գրաւոր պատասխաններ ուսուցչի առանձին հարցերին:

Գ. ԴԱՍԱՐԱՆ (շաբաթական 5 դաս)

1. Կարգալ-պատմել

Պէտք է ուշադրութիւն դարձնել, որ յօդուածները կարգալիս
աշակերտները կարողանան սահուն և մտքի համեմատ շեշտա-
դրութեամբ կարգալ: Նրանք պէտք է կարողանան ճիշտ նախա-
դասութիւններով և ազատ արտայայտել իրենց մտքերը, ճշտու-
թեամբ պէտք է պատմեն սովորած յօդուածների բովանդակութիւնը:
Պէտք է կարճ, մատչելի ոտանաւորներն իւրացնեն, բերան անեն
և պատմեն պարունակութիւնն՝ ուսուցչի տւած հարցերի օգնու-
թեամբ:

2. Քերականութիւն

Ամբողջ այբուբենի տառերի անունները, տառերի թւական
նշանակութիւնը մինչև Ժ (10):

Տողադարձի պարզ կանոնները, չակերտ և փակագիծ. եղակի
և յօգնակի, յօգնակի կազմելը, պարզ և բարդ բառեր, նախա-
դաս և յետադաս մասնիկների մասին հասկացողութիւն:

Առարկայ, գոյականի փոփոխութիւնը հարցերով, յատուկ և
հասարակ անուններ, յօդի մասին հասկացողութիւն:

Գործողութիւն, ներկայ, անցեալ և ապառնի: Որպիսութիւն,
եղակի և յօգնակի, գոյականի հետ և առանց գոյականի:

Յ, վ, լ, է, ո, օ տառերի գործածութիւնը բառերի սկզբում,
մէջը և վերջը: Առհասարակ պէտք է ուշադրութիւն դարձնել այն
բառերի վրայ, որոնց մէջ որոշ տառերի գրութեան և արտասա-
նութեան ձևը տարբերուում է:

Նախագասութիւնների վերլուծութիւնը՝ տերմիններով:
3. ԳՐԱՆՈՐ

Արագգրութիւն, թելագրութիւն, սովորած յօդւածների ամփոփ փոխադրութիւն: Գրել ինքնուրոյն կազմած նախագասութիւններ:

Դ. ԴԱՍԱՐԱՆ (շաբաթական 5 դաս)

1. Կարդալ-պատմել

Աշակերտները պէտք է կարողանան ճիշտ առողանութեամբ և սահուն կարգալ աւելի բարդ յօդւածներն ու իւրացնեն պարունակութիւնը: Պէտք է կարողանան նոյնպէս չափազանք բանաստեղծական գրւածքների բովանդակութիւնը պատմել:

2. Քերականութիւն

Հոմանիշ բառերի նշանակութիւնը և ուղղագրութիւնը: Կէտագրութիւն համաձայն նախագասութեան: Գոյականների կանոնաւոր հոլովումն, բայերի կանոնաւոր խոնարհումները: Դերանուն, թւական անուն, նախադրութիւն, ձայնարկութիւն, մակերայ, շարկապ: Ընդարձակ և միաւորեալ նախագասութիւններ:

3. ԳՐԱՆՈՐ

Աւելի ընդարձակ թելագրութիւն և փոխադրութիւն. շարագրութիւն՝ թէ անցած յօդւածներից և թէ աշակերտների առօրեայ կեանքից վերցրած՝ դասարանում մշակւած ծրագրով:

Ե. ԴԱՍԱՐԱՆ (շաբաթական 5 դաս)

1. Կարդալ-պատմել

Ընդարձակ յօդւածներ կարդալ, իւրացնել և բովանդակութիւնն ազատ պատմել. յօդւածը բաժանել իւր բաղկացուցիչ մասերի: Յօդւածը համառօտել՝ տարբերելով էականը երկրորդականից: Անդիք արած ոտանաւորի բովանդակութիւնը ազատ և արձակ պատմել: Կարդալ գրաբար հեշտ ու պարզ գրւած հատուածներ և թարգմանել. գործնական կերպով համեմատել գրաբարի ձևերը աշխարհաբարի հետ:

2. Քերականութիւն

Անկանոն հոլովումներ, անկանոն խոնարհումներ, դերանունների և թւականների հոլովումները: Չանազանել գլխաւոր նախագասութիւնը երկրորդականից: Երկրորդական նախագասութիւնների տեսակները:

3. ԳՐԱՆՈՐ

Թելագրութիւն, փոխադրութիւն և շարագրութիւն աշակերտներին մատչելի նիւթերի մասին, ուսուցչի տւած որոշ ցուցմունքների համաձայն:

Զ. ԴԱՍԱՐԱՆ (շաբաթական 5 դաս)

1. Կարդալ-պատմել

Բացատրել և պատմել ընդարձակ և դժւար յօդւածներ: Կարդալ և հասկանալ արեւմտեան բարբառով գրւած պարզ հատուածներ և բովանդակութիւնը պատմել մեր գրական լեզուով: Բերանանել արեւելեան և արեւմտեան բարբառներով գրւած ոտանաւորներ: Գրաբար կարդալ և թարգմանել դիւրամբնելի հատուածներ:

2. Քերականութիւն

Բառակազմութեան գիտակցական ըմբռնումը. բայանուն, բայածական, դերբայ: Բարդ նախագասութիւններ. երկրորդական նախագասութիւնների կրճատումն: Գրաբարի քերականական ձևերը ըմբռնել աշխարհաբարի համեմատութեամբ և օգնութեամբ: Անցած ամբողջ քերականական նիւթի սխտեմատիք դասաւորութիւնը:

3. ԳՐԱՆՈՐ

Թելագրութիւն արեւմտեան բարբառով գրւած և գրաբար պարզ հատուածների՝ աշակերտների ականջը վարժեցնելու համար: Ինքնուրոյն շարագրութիւններ ուսուցչի տւած թեմաների մասին՝ աշակերտների սովորած առարկաներից և շրջապատող կեանքի երևոյթներից:

IX ՌՈՒՍԵՐԷՆ ԼԵԶՈՒ

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆ

1. Ռուսաց լեզուի դասաւանդութիւնը ծխական դպրոցներում սկսւում է երկրորդ տարւայ երկրորդ կէսից այն պատճառով, որ ա) հակամանկավարժական է միաժամանակ սկսել երկու ուղի, որ ա) հակամանկավարժական է յիշողութեան զուր ու անօգուտ լեզուների դասաւանդութիւնը և յիշողութեան զուր ու անօգուտ լեզուների դասաւանդութիւնը է՝ ծանօթացնել երեխաներին օտար լեզուի ծանրաբեռնութիւն է՝ ծանօթացնել երեխաներին օտար լեզուի բառերի և ձևերի հետ առաջ) քան նրանք մի յայտնի վարժու-

թիւն են ձեռք բերել մայրենի լեզւի ընթերցանութեան և գրութեան մէջ և բ) որ երբ երեխաները մայրենի լեզուով իւրացրած են լինում անհրաժեշտ սկզբնական տարրական լեզւական գաղափարները, այնուհետև կարելի է աւելի հեշտ, արագ և գիտակցօրէն անցնել օտար լեզւի դասընթացքը:

2. Վեցդասեան դպրոցը աւարտելիս՝ տշակերտը պիտի կարողանայ վարժ կարգաւ հեշտ լեզուով գրւած ուսերէն յօդւածներ և պատմել նրանց բովանդակութիւնը պարզ նախադասութիւններով և առհասարակ արտայտել իր մտքերը բաւականին կանոնաւոր ուսերէնով, առանց խոշոր սխալների: Այդպիսի արդիւնքի կարելի է հասնել 4 1/2 տարւայ ընթացքում միայն այն դէպքում, եթէ ուսուցիչը խստութեամբ հետևի հետևեալ սկզբունքներին.

ա). ուսուցիչը պէտք է աշակերտների հետ խօսի միմիայն ուսերէն, հէնց առաջին դասից, աշխատելով շարունակ գործածել աշակերտներին յայտնի բառերը և նոր բառեր բացատրելիս դիմել ծանօթ բառերին, բացատրութեանը իրերով, պատկերներով և այլ չղնակաւ միջոցներին և միայն ծայրայեղ դէպքում թարգմանութեանը: Առանձին անհասկանալի բառեր և նախադասութիւններ թարգմանել միմիայն այն ժամանակ, երբ ուսերէն կամ զննական միջոցներով բացատրելը դժւար է կամ շատ ժամանակ պիտի խլէ: Ամբողջ յօդւածներ թարգմանելու կարիք չի զգացւի, եթէ նախօրօք բացատրւած են յօրւածի բառերն ու դարձւածքները. եթէ ուսուցիչը ստիպւած է յօրւածը թարգմանել և այնպէս հասկանալի դարձնել իր աշակերտներին, այդ ցոյց է տալիս, կամ որ առաջուց տեղի չեն ունեցել անրաժեշտ բացատրութիւնները, կամ որ յօդւածը անաջող է ընտրւած և վեր է այդ հասակի աշակերտների հասկացողութիւնից: Առհասարակ պէտք է խուսափել յօդւածներ թարգմանելուց: Թարգմանութիւնը թէև սկզբում ըստ երևոյթին հեշտացնում է ուսուցչի գործը, բայց իսկապէս միայն մնաս է բերում դասաւանդութեան աջողութեանը, քանի որ աշակերտները՝ լաւ գիտենալով որ յօդւածը թարգմանելու է, հարկաւոր ուշագրութեամբ չեն լսում բառերի և դարձւածքների բացատրութիւնները, և կենդանի զրուցատրական մեթօղը տեղի է տալիս մեռեալ թարգմանականին: Օտար լեզուով վատ է խօսում նա, ով որ մտքում շարունակ թարգմանում է մայրենի լեզուից:

բ). Չպէտք է ամեն դասի չափազանց շատ նոր բառեր և դարձւածքներ տալ աշակերտներին, այլ սխտեմատիքաբար առաջ գնալով աշխատել ամեն անգամ բաղմակողմանի օգուել արդէն սովորած բառամթերքից: Այդ պատճառով դասագրքի յօդ-

ւածները պէտք է այնպէս դասաւորել, որ աշակերտը կարողանայ մի քանի բառերի և դարձւածքների բացատրութիւնից յետոյ ինքը հասկանալ ամբողջ յօդւածը:

գ). Աշակերտների հետ խօսելու և յօդւածների բովանդանդակութիւնը պատմել տալու ժամանակ պէտք է անպայման պահանջել լիակատար պատասխաններ:

3. Ամբողջ դասընթացքի ժամանակ գործնականը պէտք է առաջին տեղը բռնէ քերականութեան հետ համեմատած: Դպրոց մտնելիս երեխաները արդէն խօսում են հայերէն և դպրոցը միմիայն կարգի է բերում նրանց լեզւական հարստութիւնը: Իսկ ուսերէն խօսել պիտի նրանք վարժեն հէնց դպրոցում. ուստի քերականութեան դասաւանդութեան նպատակն է այստեղ գլխաւորապէս կանոնաւոր խօսակցութեան ու գրութեան նպատակը:

Գործնական վարժութիւնների նիւթը դասաւորելիս պէտք է աչքի առաջ ունենալ, որ 1) բառամթերքը հետզհետէ, ասօիճանաբար հարստացւի, որ 2) յօդւածների դարձւածքները շրջնելիս՝ միշտ կրկնեն հին բառերն ու նախադասութիւնները և աշակերտները ծանօթանան հոմանիշ բառերի հետ ու կարողանան նրանց ճիշտ իմաստով համապատասխան տեղերում գործածել և որ 3) վերջապէս՝ ամէն բառ վերցնելի ոչ թէ առանձին, այլ նախադասութեան մէջ, այնպէս որ իրացնելի նաև բառի կենդանի կապը ուրիշ բառերի հետ խօսակցութեան մէջ:

Ռուսաց լեզւի ձևերի կանոնաւոր գործածութիւնը դժւարանում է գլխաւորապէս այն պատճառով, որ այդ լեզուն մի շարք առանձնայատկութիւններով շատ է տարբերում մեր մայրենի լեզուից: Անհրաժեշտ է, որ ուսուցիչը հէնց առաջին դասից լուրջ ուշագրութիւն դարձնի այդ առանձնայատկութիւնների վրայ և բաւականապէս գործնական վարժութիւններով լաւ սեփականացբաւակարաչափ գործնական վարժութիւններով լաւ սեփականացնել տայ աշակերտներին աւելի առաջ, քան թէ ծրագրի մէջ նշանել տայ աշակերտներին:

Այդպիսի առանձնայատկութիւններից աչքի են ընկնում՝

ա). շեշտադրութիւնը և կոշտ ու փոփոկ հնչիւնների արտասանութիւնը (մասնաւանդ Ե և Ո),

բ). գոյականների սեռը,

գ). ածականների և գոյականների համաձայնութիւնը,

դ). գոյականների և բայերի (ստորոգեալներ) սեռի համաձայնութիւնը, և).

նախդիրների և նախադաս մասնիկների գործածութիւնը մտքի փոփոխութեան համեմատ,

զ). բայերի տեսակների (կատարեալ և անկատար) գործածութիւնը, մանաւանդ ապառնիի կազմութեան ժամանակ.

է). յաճախ գործածական բայերի խնդրառութիւնը (употребление падежей) այն դէպքերում, երբ տարբերում է հայերէնից:

Ծ ա ն օ թ ու թ իւ ն. ցանկալի է, որ երեխաները որքան կարելի է շուտ սովորեն հայերէնի մէջ զանազանել տրականը հայցականից, որովհետեւ այդ հոլովների շփոթելը հայենէնի մէջ մեծ խոչընդոտ է հանդիսանում ուսերէն կանոնաւոր խօսելու համար:

4. Որպէսզի ուսերէն դասատուութիւնը, մանաւանդ նրա քերականական ձևերի իւրացնելը մեր ձեռքի տակ եղած կարճ ժամանակամիջոցում շօշափելի արդիւնքների հասնի, անհրաժեշտ է սր քերականական կանոնները լաւ պարզաբանւած լինեն նախ հայերէնի դասերին, այնպէս որ ուսերէնի ուսուցիչը կանգ առնի միայն տարբեր ձևերի բացատրութեան վրայ, իսկ մնացած դէպքերում բաւականանայ միայն հայերէն տերմինները թարգմանելով: Ընդհանրապէս, իբրև սկզբունք պիտի ընդունել, որ ուսերէն լեզուի գործնական-տեսական վարժութիւնները հետևում են նոյնանման հայերէն վարժութիւններին:

5. Սօսակցական վարժութիւնների համար իբրև նիւթ պէտք է ծառային բազմազան նիւթեր, այն է՝

ա). առօրեայ կեանքի երևոյթներ, մանաւանդ աշակերտական միջավայրը,

բ). պատկերներ,

գ). դասագրքի յօդածներ, նոյնիսկ հայերէնի դասերին կարգացած յօդածներ, մանաւարդ դասատուութեան առաջին տարում,

դ). առհասարակ բոլոր դպրոցական առարկաները (պատմութիւն, աշխարհագրութիւն, կրօն, թւարանութիւն, բնագիտութիւն և այլն), այնպէս որ վեցամեայ դասընթացը աւարտողը կարողանայ քիչ թէ շատ կանոնաւոր կերպով-ուսերէն արտայայտել իր ձեռք բերած գիտութիւնները:

6. Գրաւոր վարժութիւնների միջոցին ընդհանրապէս պէտք է հետևել այն կանոնին, որ ինչքան աշակերտը կարողանում է խօսել, այնքան էլ կարողանայ գրել. գրաւորը միշտ պէտք է զուգընթացաբար ընթանայ բանաւորին, և պէտք է խոյս տալ նոր բանաւոր վարժութիւններին անցնելուց, եթէ նախորդների գրաւոր ձևակերպութիւնը իւրացւած չէ:

Ծ Ր Ա Գ Ի Ր

Բ. ԴԱՍԱՐԱՆ, երկրորդ կիսամեակից (շաբաթական 4 դաս).

ԲԱՆԱԻՈՐ

Վարժութիւններ բանաւոր. բռուեր և նախադասութիւններ շրջապատող աշակերտական կեանքից և հայերէն անցած յօդածներից: Գաղափար սեռի մասին муж., жен. и сред. роды (գործնականապէս՝ առանց վերջաւորութիւնները սովորելու). համարել մինչև հարիւր:

Գ. ԴԱՍԱՐԱՆ (Շաբաթական 5 դաս).

I. ԲԱՆԱԻՈՐ

Գրագիտութիւն: Կանոնաւոր ընթերցանութիւն: Նախապատրաստական վարժութիւններ յօդածների բովանդակութիւնը պատմելու հարց ու պատասխաններով: Բերանացի՝ կարճ ոտանաւորներ: Համարել մինչև 1000:

օ և а կարգալը: Շեշտուած е послѣ шипящихъ.

2. ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Չայնաւորներ և բաղաձայններ. եզակի և յօգնակի թիւ: Նախադասութեան վերլուծութիւնը հարցերով առանց տերմինների:

Ուղղագրութիւնից. ъ և ь գործածութիւնը ы, ю, я послѣ шипящихъ и гортанныхъ, ъ на вопросъ гдѣ? i ձայնաւորից առաջ: Վանկել:

3. ԳՐԱԻՈՐ

Արտագրութիւն: Թելադրութիւն անցած նիւթերից և գրաւոր վարժութիւններ քերականութիւնից: Անգիր սովորածի գրութիւն:

IV. ԴԱՍԱՐԱՆ (շաբաթական 5 դաս).

1. ԲԱՆԱԻՈՐ

Վարժ ընթերցանութիւն: Պատմութիւն անցած նիւթի նախ հարցերով և ապա առանց հարցերի: Բերանացի ոտանաւորներ: Վարժութիւններ նախդիրների և նախադաս մասնիկների գործածութեան մէջ: Համարել ամբողջական մեծ թւերով (քանակական և դասական):

2. ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Առարկայի գործողութեան և որպիսութեան անուններ: Պարզ նախադասութեան վերլուծութիւնը տերմիններով: Գոյականի և դիմաւոր դերանւան հոլովումը հարցերով: Ներկայի, անցեալի և դիմաւոր դերանւան հոլովումը հարցերով: Գաղափար արտապառնի (անկատար) խոնարհումը հարցերով: Գաղափար արտապառնի, նախադաս և յետադաս մասնիկների մասին: Ուղղագրութիւնից անորոշ լսող ձայնաւոր և բաղաձայն հնչիւնների գրութիւնից անորոշ լսող ձայնաւոր և բաղաձայն հնչիւնների գրութիւնից:

աշակերտների մէջ ինքնափստահութիւնը և ինքնօգնութեան զգացմունքը խոսքս մեռնում է:

դ. Դասատուներն առհասարակ խաբւում են ընդունակների յառաջագիտութեամբ, թոյլերն ու զանգաղամիտները հետզհետէ յետ են ընկնում և շուտով բոլորովին վհատում:

ե. Թոյլ յիշողութիւն ունեցող աշակերտները մեծ դժուարութեամբ են սովորում բազմապատկութեան աղիւսակը, մանաւանդ երբ այս բանը յիշողութեան գերակշռութեան շրջանում չի վերջանում:

զ. Չարիքների մէջ մեծ տեղ են բռնում աւանդելի նիւթի աւելորդ տարրերը և աննպատակ մանրամասնութիւններն ու կուտակումները, անյաջող բախշումն (դասաւորութիւն) ըստ հասակի, ինչպէս նաև թւաբանութեան՝ միւս առարկաների հետ առնչութիւնից զուրկ, սոսկական դիրքը դասընթացում: Նիւթին վերաբերեալ անս այս վերջին կէտերն են, որ ծրագրի համար մեզ գլխաւորապէս պէտք է զբաղեցնեն:

Թւաբանութեան չորս գործողութիւնները գործադրելով երեք տեսակ թւերի՝ ամբողջ, տասնորդական և հասարակ կոտորակների վրա՝ 12 տեսակ խնդիրներ են կազմում, և որովհետև այս թւերը լինում են վերացական կամ անուանական, հետեաբար մենք իսկապէս 24 տեսակ գործնական ու տեսական խնդիրներ լուծելու պահանջն ենք զգում: Այս հիմնական խնդիրներն իրար հետ կապելով ու զանազան խմբակցութիւններ կազմելով՝ նորանոր բարդութիւններ են առաջացնում: Ահա այս տարրերից կազմած աննպատակ կերպով խճողած խնդիրներն են, որ չափազանց ծանրաբեռնում են թւաբանութեան դասաւանդութիւնը:

Վերջին ժամանակներս թւաբանութեան զիգալտիկայի մէջ բարենորոգչական ձգտումները առանձնապէս կենտրոնանում են նիւթի նպատակայարմար ընտրութեան շուրջը: Այս նիւթերը բաժանում են կարևոր, ցանկալի և աւելորդ տարրերի:

Ա. Պարզ գործողական դպրոցների համար աւելորդ նիւթեր համարում են.

ա. Միլիոնաւոր թւերով գործողութիւնները:

բ. Աւելի քան երկու անուանական թւեր պարունակող խնդիրները:

գ. Թւի, կոտորակի և այլն գաղափարների սահմանաւորումը (զէֆինիցիանները):

Դ. Պարբերական կոտորակները հասարակի վերածիլը:

ե. Խառնուրդի բարդ խնդիրները, շղթայի կանոնը, հատու-

հատուցման ժամանակամիջոցին (մուրհակի) վերաբերեալ և այլ շինծու անբնական խնդիրներ, որոնք գործնական կեանքի պահանջներից չեն բղխում:

Բ. Կարելու նիւթերի, որոնք նաև մեր 4 ամեայ և 6 ամեայ դասընթացքով դպրոցների համար պէտք էր ի նկատի ունենալ, հետևեալներն են.

ա. Բերանացի խնդիրներ վերացական և անուանական թւերով, սակայն ոչ թէ 1000 շրջանում անխտիր, այլ 100-ի, իսկ սրանից աւելի թւերից միայն կլորները մէջ բերելով: Այս տեսակ խնդիրները՝ իբրև կեանքի մէջ ամենագործնականները՝ պէտք է շարունակ ամեն մի դասարանում այլ նիւթերից անկախ՝ վարժութեանց առարկայ դառնան:

բ. Միլիոնի շրջանում գրաւոր չորս գործողութիւնները, վերացական և անուանական երկու տեսակ թւերով:

գ. Գործնական կեանքում հանդիպող $1/2$, $1/4$, $1/8$, $1/3$, $1/6$, $1/5$, և $1/10$ և տասնորդականներից՝ $0,1-0,001$ չորս գործողութիւնները:

դ. Գործնական խնդիրներ ամբողջ ու կոտորակ թւերով առ ու ծախքի վերաբերեալ և խնդիրներ ժամանակի, տարածութեան, շահի, զեղջի, խառնուրդի և ընկերութեան այն կազմութեամբ, ինչ կազմութեամբ որ նրանք պահանջում են իրական կեանքում:

զ. Յանկալի են համարում աւելի բարձր կամ նպաստաւոր հանգամանքների մէջ գտնուող քաղաքային դպրոցների համար կոտորակների մանրամասնութիւնները և թւերի քառակուսի ու խորանարդ արաժատները, գործնական թւաբանութեան աւելի բարդ պայմաններով խնդիրները:

Նիւթերի ընտրութիւնը առարկայի կամ օբեկտի նկատմամբ քննութեան առնելուց յետոյ՝ մենք պէտք է ի նկատի ունենանք այս խնդրի նաև սուբեկտիւ կողմը, այսինքն աշակերտների մտաւոր զարգացման աստիճանները զանազան տարիներում, որպէսզի ուսուցման նիւթի դասաւորութիւնը աւելի նպատակայարմար լինի:

Գերմանական նորագոյն հեղինակաւոր մեթոդիկոսներից Հարտմանը՝ այս նպատակով իր երկարամեայ հետազոտութեանց հիման վրայ գտել է հետևեալ 6 հիմնական աստիճանները, նախագլորոցական կեանքից սկսած, որ մասնագէտների շրջանում խաղաղորոցական թւաբանութեան է արժանացել:

ա. Աստիճանը 1—3 տարեկան հասակն է, երբ նրանց մէջ առանձին ուշադրութեան է արժանացել:

ա. Աստիճանը 3—6 տարեկան հասակը—պարզ վերաբերութեան շրջանում է տպաւորութիւնների ստացումը առանց այլ և գերակշռում է տպաւորութիւնների ստացումը առանց այլ և այլութեան:

բ. 3—6 տարեկան հասակը—պարզ վերաբերութեան շրջ-

բաններին են վերապահուած: Անուանական թւերով խնդիրները պէտք է այս դասարանից սկսած համախմբւեն որոշ իրաշրջանների շուրջը, ինչպէս բացատրւած է այս բացատրութեանց հիմնական սկզբունքների բ. կետում: Ժամանակի (նաև տարւայ օրերը), ծանրութեան (փուլ, ֆունտ, մսխալ) երկարութեան (մըդոն, վերստ, ոտք) և դրամական չափերը շուկայի, տան, խոհանոցի, պարտէզի շրջաններից վեր առած խնդիրների մէջ այս դասընթացքի նիւթերը պէտք է կազմեն:

Գ. ԳԱՍԱՐԱՆ (շաբաթական 3 դաս)

1—1,000,000 աւոր վերացական ու բարդ անուանական թւերով խնդիրներ Տասնորդական կոտորակների 4 գործողութիւնները, 1—10 յայտարար ունեցող հասարակ կոտորակների չորս գործողութիւնները: Հասարակ կոտորակները տասնորդականի և վերջինս հասարակի վերածելը: Քառակուսի և խորանարդ չափերը:

Միութեան վերածելով 3 յայտնի անդամների միջոցով 4-րդի գտնելը: Ռուսական համընդհանուր և առանց այս գործիքի առ ու ծախքի խնդիրներ լուծել դասնորդական կոտորակներով, օրինակ՝ ի՞նչ արժէ 21 ³/₄ ֆունտը, եթէ 1 ֆ. արժէ 2,23 կոպէկ: Տոկոսի ու զեղջի կանոնները՝ միութեան վերածելով, իսկ հատուցման ժամանակակէտին վերաբերեալ խնդիրները զանց առնել՝ իբրև կեանքի սովորական պահանջներից դուրս տարը:

Խնդիրներ իրաշրջանները՝ ընական գիտութիւնները, աշխարհագրութիւն, պօստն ու երկաթուղին, մակերևոյթներն ու ծաւալը, գնումն ու վաճառումը:

Ե. ԳԱՍԱՐԱՆ (շաբաթական 3 դաս)

Հասարակ կոտորակների վրայ բոլոր չորս գործողութիւնները: Պարբերական կոտորակի վերացումը հասարակի և ընդհակառակը: Բաժանելիութեան մինչև 10 թիւը, բացի 7-ին վերաբերեալից: Ընդհանուր բաժանարար, փոքրագոյն բաժանելի: Պարզ ու բարդ երկից կանոն միաւորի վերածումով:

Խնդիրները նախընթաց դասարանում նշանակւած երաշրջաններից, երկրաչափական ձևագիտութիւնից և առտնին տնտեսութիւնից մանաւանդ օրիորդների համար, իսկ տղաների համար աշխատութեան ու ժողովրդական տնտեսական շրջաններից: Այս աւ հետևեալ դասարանում նմանօրինակ խնդիրները պէտք է բա-

նան աշակերտների աչքերը տնտեսութեան վրայ և առողջ դատողութիւն առաջացնեն նրանց մէջ հաշուով ու խելացի կառավարելու համար:

Զ. ԳԱՍԱՐԱՆ (շաբաթական 3 դաս)

Բարդ կոտորակների մասին գաղափար տալ մի քանի խնդիրների միջոցով: Ընկերութեան կանոն, ակցիա և զիւրդէնտ՝ այս կանոնի հետ կապւած: Խառնուրդի կանոն իրական կեանքում սովորական խնդիրների շրջանում:

Օտարազգի գլխաւոր դրամների արժեքների մասին գաղափար: Զուտ ոսկին իբրև հիմնական չափ զանազան դրամների և ապրանքների: Գնահատութիւն:

XI ԵՐԿՐԱԶԱՓԱԿԱՆ ՁԵԽԿԻՏՈՒԹԻՒՆ

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆ

Ձևագիտութիւնն այն դպրոցական գիտելիքն է, որ իր մէջ ամփոփում է երկրաչափութեան և երկրաչափական գծագրութեան այն տարրերը, որոնք որ անմիջապէս և գործական միջոցներով մտնելի ու չափելի են և գործնական նշանակութիւն ունեն: Սոցիալական միթօղով երկրաչափութիւն աւանդող դասատուն նկարվորական միթօղով երկրաչափութիւն աւանդող դասատուն նկարվորական մասերի ճիշտ ապացոյցներ. իսկ երկրաչափական գծագրութեան մասերի ճիշտ ապացոյցներ. իսկ երկրաչափական գծագրութեան մասերի ճիշտ ապացոյցներ. Ձևագիտութիւնը քննութեան է առնում գլխաւորապէս իրականութեան մէջ դոյութիւն ունեցող ձևերը, իսկ նկարչութիւնն ուշագրութիւն է դարձնում ձևերի էսթետիքական կողմի վրայ:

Ձևագիտութիւնը երեք տեսակ գործ կամ անելիք ունի. ա). Տարածութեան ձևերը՝ մարմինները, մակերևոյթներն ու գծերը նկարագրելը և աշակերտներին նրանց մասին պարզ գաղափարներ տալը:

բ). Տարածութեան ձևերի դիրքերի ու մեծութեան մէջ որոշ օրէնքներ ձանաչել տալը:

գ. Այս ձևերը գծագրելով ներկայացնել և կամ զանազան նիւթերից իբրև շօշափելի առարկան էր ձևակերպել տալը և վերջապէս

դ. Այդ տարածութեան ձևերը չափել հաշուել տալը:

ցնել, որ տարբական դպրոցը երկրաչափական ճշմարտութիւնները եւքլիդէան սխոսեմով չպէտք է աւանդէ, այլ ազատ, գործնական ընթացքով:

Ֆորմուլաները: Որքան կարելի է սահմանափակ թելով և պարզ բանաձևեր պէտք է հանել տալ աշակերտներին և միշտ լիակատար իմաստով կարդալ տալ այդ պայմանական նշանները, այսինքն՝ պէտք է օրինակ ասել՝ ուղղանկիւն քառանկիւնու հիմքի չափը բազմապատկեած բարձրութեան չափով՝ կատանանք նրա մակերևոյթը և ոչ թէ՛ հ. բ=մ աստացի արտայայտութեամբ բանեցնել այս ֆորմուլան:

Այս ճշմարտութիւնները պէտք է բղխեն իսկապէս վեր առած ձևագիրտական խնդիրների լուցումից: Խնդիրներն այստեղ ծանրակշիւ նշանակութիւն ունին. նրանք ամեն մի դասի ելակէտը պէտք է կազմեն: Նայելով խնդիրները բնաւորութեանը՝ նրանք երկու տեսակ են լինում. ձեւական-երկրաչափական և իրական երկրաչափական: Երբ որ առաջադրում է օրինակ՝ նկարած բազմանկիւնին եռանկիւնու վերածել, սա առաջի տեսակի խնդիրներից է. իսկ եթէ առաջարկում է վեցանկիւնի հոդաբաժինը փոխել նոյն չափով եռանկուների հոդաբաժնի հետ, այդ արդէն իրական կեանքից վեր առած խնդիր է: Այս վերջին տեսակի խնդիրներն անպայման աւելի առաւելութիւն ունին. բնութեան մէջ այսպիսի փորձեր անելուց յետոյ՝ դասարանումն էլ աւելի այսպիսի գործնական խնդիրները պէտք է զբաղեցնեն աշակերտներին:

Բայց ձևագիրտութեան մէջ կան նաև այլ երեք տեսակ խնդիրներ: Աշակերտներին նախապատրաստական խնդիրներ էլ են տալիս, որպէսզի նրանք դասարանից դուրս ինքնուրոյն կամ սուղջի առաջնորդութեամբ բնութեան ու արուեստագործութեան արտադրութեանց մէջ որոշ ձևեր գիտեն, նկարագրեն ու նկարեն և այսպէս պատրաստեած դասարան գնն: Կան նաև վարժութեան խնդիրներ՝ ասած օրէնքները արագ ու հմտօրէն գործադրել սովորեցնելու համար: Այս կարգի խնդիրները կարող են կամ հաշւական կամ ձեւակերպական լինել: Զևակերպութիւնը լինում է զծագրական և կամ թէ չէ՝ նիւթական՝ աւազից, կաւից, գաջից, խաւքարտից, թիթեղից, փայտից կաղպարներ շինելով: Այս ձևակերպական աշխատութիւններն աւելի մնացուն մտապատկերներ կթողնեն և միևնոյն ժամանակ ուսուցչին ստուգման շոշափելի առիթներ կը ներկայացնեն՝ իմանալու համար թէ ինչ չափով իւրացրած են աշակերտներն այս կամ այն ձևը և թէ ինչ թերութիւններ են մնացել:

Ծրագրի հետեւալ նիւթերն աւանդելիս՝ պէտք է ի նկատի ունենալ, որ մինչդեռ տղայոց համար երկրաչափական մարմինների ձևակերպելն ու չափելը մեծ նշանակութիւն ունի, օրիորդաց համար ընդհակառակը՝ աւելի կարևոր է հարթաչափութիւնն իւր բազմազան ձևերով:

Ծ Ր Ա Փ Ի Ր

Գ. ԴԱՍԱՐԱՆ (շաբաթական 1 դաս)

1. Անկիւնաւոր պրիզմայական ձևերից խորանարդը. ա) նրա տարրերը՝ մակերևոյթներ, կողեր, արտաքին ու ներքին անկիւններ 2 և 3 մակերևոյթներից: բ) Գաղափարներ անկերի մասին՝ առջև, նտե, ձախ, աջ և այլն: գ) Գաղափարներ ուղղութեանց մասին՝ հորիզոնական, ուղղահայեաց, զուգահեռական և այլն: դ) Անկիւնը և նրա տարրերը. ե) Տարածութիւնները. զընայն: զ) Անկիւնը և նրա տարրերը. ե) Տարածութիւնները. զընայն: զ) Անկիւնը և նրա տարրերը. ե) Տարածութիւնները. զընայն: զ) Անկիւնը և նրա տարրերը. ե) Տարածութիւնները. զընայն: զ) Անկիւնը և նրա տարրերը. ե) Տարածութիւնները. զընայն:

Գործադրութեան համար պէտք է հետեւալ գործիքները. ուղղորդը (ուղղաձիգը գտնելու համար), զուգահեռական դիրքով միացած զոյգ քանոնները (զուգահեռականներ քաշելու համար), կարկինը, չափադիծը (մասշտաբը) և ուղղանկիւն եռանկիւնին:

Գ. ԴԱՍԱՐԱՆ (շաբաթական 1 դաս)

1. Քառակուսի պրիզման՝ իրեն խորանարդից կազմած մարմին: Զննութիւն՝ ինչպէս գ. դասարանում: 2) Քառանիստը մարմինը զննութիւն՝ ինչպէս գ. դասարանում: 3) Ուղղանկիւնի եւ րինաւծը (ինչպէս վերը). գ) ծաւալի գտնելը: 4) Գաղափարներ անկերի մասին՝ առջև, նտե, ձախ, աջ և այլն: գ) Գաղափարներ ուղղութեանց մասին՝ հորիզոնական, ուղղահայեաց, զուգահեռական և այլն: դ) Անկիւնը և նրա տարրերը. ե) Տարածութիւնները. զընայն: զ) Անկիւնը և նրա տարրերը. ե) Տարածութիւնները. զընայն: զ) Անկիւնը և նրա տարրերը. ե) Տարածութիւնները. զընայն:

ԾՐԱԳԻՐ

Ա. ԴԱՍԱՐԱՆ (շաբաթական 2 դաս).

Նկարել ուղիղ գծեր, ուղղահայեաց, հորիզոնական և թեք: Զուգահեռական գծեր: Անկիւններ՝ ուղիղ, բութ, սուր:

Ձևեր-եռանկիւններ, քառանկիւններից՝ ուղղանկիւնի, քառակուսի և շեղական:

Գծերի բաժանումը աչքի չափով կենսո և զոյգ հաւասար մասերի:

Կանոնաւոր բազմանկիւններ: Զուգընթացաբար համապատասխան նախշեր:

Կոր գծեր. կոր ձևերից՝ շրջան. տրամագիծ, շառաւիղ:

Բազմանկիւնները շրջանի մէջ:

Ընդօրինակութիւն գրատախտակից՝ ուսուցչի նկարած հարթ օրնամէտների, նախ պարզ, հետզհետէ աւելի բարդ՝ ուղիղ և կոր գծերից:

Դասարանում ուսուցչի ցոյց տւած լաւ ծանօթ հասարակ, տափակ, ուղղագիծ և կորագիծ առարկաների ուրւագծումը յիշողութեամբ. օր. գիրք, տետրակ, քարտատախտակ, շրջանակ, ծրար, պայտ, օղակ, խնձոր, գնդակ...

Բ. ԴԱՍԱՐԱՆ (շաբաթական 2 դաս).

Կոր ձևերից՝ ձուլածիւր, ձուլածիւ:

Ծանօթութիւն հիմնական գոյների հետ:

Դասարանում նկարւած անկիւնաւոր նախշերի ձևով՝ տանը ծանօթ գոյնի թղթերից կտրատել մասեր և այդ մասերից կպցնելով կազմել նոյն տեսակ նախշեր:

Ընդօրինակութիւն գրատախտակից համեմատաբար աւելի բարդ ուղղագիծ և կորագիծ հարթ օրնամէտների:

Ծանօթ պարզ առարկաների իսկականից նկարչութիւն (գըծաւոր)՝ ուղղագիծ և կոր գծերով. օր. դուռ, լուսամուտ (ձակատի կողմից), շրջանակ, կացին, մանգաղ, գերանգի, թի, բահ, տանձ, ակնոց, ձու, սալոր, բողետ, բօրղիւր, պարզ տերևներ: Նոյնը և յիշողութեամբ:

Գ. ԴԱՍԱՐԱՆ (շաբաթական 1 դաս).

Գաղափար խղնջաձև և ոլորաձև գծերի մասին.

Անկանոն բազմանկիւնիներ:

Հեռանկարի (պերսպեկտիւ) տարրական հիմունքներ՝ դիտողութեամբ:

(Նկարել հարթ ուղղագիծ մակերևոյթներ՝ կարճացած ձևով):

Երկրաչափական մարմիններ—խորանարդ. քառանկիւն հաււածակողմ (նկարել իսկականից): Տանը կտրատել յիշեալ մարմինների բացւած ձևերը կարտօնից և կպցնելով մարմիններ կազմել:

Գրատախտակից ընդօրինակութիւն ոճաւոր օրնամէտների: Գունաւոր մատիտների գործածութիւնը:

Տերևների ուրւագծումը իսկականից, հասարակից մինչև խաղողի տերևը:

Բնականից նկարել թիթեռներ. պարզ ծաղիկներ, խղունջներ, ոստրէներ, փետուրներ և այլն: Նոյնը և յիշողութեամբ:

Դ. ԴԱՍԱՐԱՆ (շաբաթական 1 դաս).

Հեռանկարի հիմնական սկզբունքները (տեսողութիւն):

(Նկարել հարթ շրջանակներ կարճացած ձևով):

Երկրաչափական մարմիններ (կրկնել խորանարդը). բութ և (մի քանի հիմքով). կոն, գլան. գունդ (նկարել իսկականից), գլխաւոր ստւերներով:

Երկրաչափական մարմիններին նման առարկաների ուրւագծումը. օր. արկղ, պահարան, դոյլ, բաժակ, տակառ, շաքարի գլուխ, ձագառ, ձմերուկ և նման առարկաներ:

Բարդ տերևներից օրնամէտներ. վարդանման ծաղիկներ. արմաւենիներ (պլամետիկա): Նոյնը և յիշողութեամբ նկարել:

Ջրաներկի գործածութիւնը լոկ գոյն տալու համար:

Ե. ԴԱՍԱՐԱՆ (շաբաթական 1 դաս).

Գաղափար լոյսի և ստւերի մասին:

Երկրաչափական մարմիններ զանազան դիրքերով նկարել գլխաւոր և երկրորդական ստւերներով:

Երկրաչափական մարմինների հատած ձևեր նկարել. նոյն մարմինների խճրանկարներ (գրուպով):

Կուժեր, սափորներ, վաղեր, պտուղներ և այլ գեղեցիկ-ձեւաւոր առարկաներ բոլոր ստւերներով, իսկ ծաղիկներ միայն:

Գլխաւոր ստւերներով: Նոյնը և յիշողութեամբ նկարել:

Համաչափ (սիմմետրիք) ձևերի նկարելու վարժութիւններ միաժամանակ երկու ձեռքով, ամերիկական սիստեմով:

Ջրաներկի մի երանգի (տօն) գործածութիւնը (սեպիա, տուշ) կատարեալ ստւերումով:

Ուսուցչի տւած հիմնական տարրերից տանը նախշեր և գարդեր յօրինել (ստիլիզացիա):

Ծանօթ. նպատակալարժար է այս դասարանից օրիորդաց դպրոցներում աւելի ոյժ տալ օրնամենտային հիւսուածոյ նկարներին. դանազան պտուղների, ճիւղքերի, ողկոյզների յօրինման (ստիլիզացիա), նոյնպէս և տաւեր ու մօնօգրամներ կազմելու, որ և կարեւոր կլինին նրանց՝ ձեռագործի ժամանակ:

2. ԴԱՍԱՐԱՆ (շաբաթական 1 դաս)

Իրեղէններ, խոշոր կահկարասիք. տան իրեր (լամպ, մոմակալ), ողկոյզներ. բարդի, ուքի, ընկուզենի ճիւղեր, տերևներով ամբողջ ծաղիկներ—խաշխաշ, պուտ, վայրի մեխակ, ձնծաղիկ և այլն. փնջեր—եթէ կարելի է՝ ջրաներկերով: Այս առարկաներից մի քանիսի յիշողութեամբ նկարելը:

Ծանօթութիւն ճարտարապետական ոճերի հետ. նկարել հայկական ոճի բնորոշ և էական տարրերը:

Համառօտ ծանօթութիւն օտար ոճերի հետ՝ սպազբւած նըկարների միջոցով:

Տարրական ծանօթութիւն պլաստիք գեղարւեստի հետ:

XIII. ԵՐԳԵՅՈՂՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՉԱՅՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԾՐԱԳԻՐ

ԱՌԱՋԻՆ ԴԱՍԱՐԱՆ (շաբաթական 2 դաս)

Պարզ ֆրազների և սպա երգերի միջոցով նպատակ աշակերտի լսողութեան, երաժշտական յիշողութեան և բիթմի զգացման զարգացման: Առաջին կիսամեակում ուսուցիչն է բաղխում սալիս, իսկ երկրորդում իրենք աշակերտները:

ԵՐԿՐՈՐԴ ԴԱՍԱՐԱՆ (շաբաթական 2 դաս)

Քիչ աւելի բարդ երգեր պարզ չափերով ($2/4$ և $3/4$), պահանջելով որ աշակերտներն իրենք չափ տան: Տարւայ վերջին նաև $4/4$ չափով երգեր: Չայների տեղութեան մասին հասկացողութիւն տալ, վանկերի վրայ նշանակելով կէտեր, նոյնպէս և շնչի տեղութեան մասին:

ԵՐՐՈՐԴ ԴԱՍԱՐԱՆ (շաբաթական 2 դաս)

Երգել տալ մաժօր առաջին քառուսակը, ձանաչել տալով իւրաքանչիւր ձայնի աստիճանը—տեղը քառուսակի մէջ: Քառու-

նակի իւրաքանչիւր ձայնը նշանակել թւանշաններով կամ տաւերով (1, 2, 3, 4 կամ ա, բ, գ, դ): Երգածը գրել և գրածը կարգալ: Երկրորդ կիսամեակից՝ նոյնպիսի վարժութիւններ մաժօր երկրորդ քառուսակի վրայ (5, 6, 7, 1 կամ ե, գ, է, Ա) = Տեղութեան նշան մի ութերորդ:

Այս երեք դասարաններում աշակերտը պէտք է վարժի սօնի բարձրութեան ու տեղութիւնը ըմբռնելու և գրով՝ արտայայտելու՝ վերոյիշեալ սիստեմով:

ՉՈՐՐՈՐԴ ԴԱՍԱՐԱՆ (շաբաթական 2 դաս)

Համեմատութիւն լեզւի և երաժշտութեան մէջ: Երաժշտական սօն, նրա յատկութիւնները—բարձրութիւն, տեղութիւն, ոյժ, տէմբր: Չայնահնչիւնների անունները. օկտաւ: Բնական մաժօր գամման. բնական մինօր գամմա (թւանշաններով կամ տաւերով): Զարգարանքներ—ընդհարումներ, խաղ:

ՀԻՆԳԵՐՐՈՐԴ ԴԱՍԱՐԱՆ (շաբաթական 2 դաս)

Համեմատութիւն լեզւի գրութեան և երաժշտութեան գրութեան մէջ: Մի գծանի և գծային (հինգ գծանի) սիստեմներ: Գծային սիստեմի գրութիւն: Հնգային: Սօլ և ֆա բանալիներ: Երգի և շնչի տեղութեան չափերի գրութիւն: Դիաթօնիկ և խը-Երգի և շնչի տեղութեան կիսատօններ: Գիէզ, բէմօլ, բէկար: Զարօմատիկ գամմաններ: Կիսատօններ: Գիէզ, բէմօլ, բէկար: Զարօմատիկ գամմանները բնական մաժօր և բնական մինօր գամմանների նազանութիւնը բնական մաժօր և կարգալ երկու գամմանները մէջ: Գծային սիստեմով գրել և կարգալ երկու գամմանները:

ՎԵՅՅԵՐՐՈՐԴ ԴԱՍԱՐԱՆ (շաբաթական 2 դաս)

Չանազան աստիճաններից կազմել մաժօր և մինօր գամմաններ: Գամմանների նշանները: Կարգալ: Հասկացողութիւն եկեղեցական լադէրի մասին և մասնաւորապէս հայոց եկեղեցական երաժշտութեան ձայների և կողմերի մասին: Ասիական և հարմօնիկ մաժօր գամմաններիկազ մութիւնը: Կօնսօննանս և դիսսօննանս դիսսօննանսի լուծումը:

Թէօրիայի հետ միաժամանակ պէտք է անցնել գործնականը—վարժութիւններ երգելով ու գրելով: Բոլոր դասարաններում պէտք է անցնել երգել—ժողովրդական, ազգային և եկեղեցական: Չորրորդ դասարանում պէտք է գիտենան ամբողջ պատարագը միաձայն երգելի իսկ յաջորդ դասարաններում՝ նաև կրօնի ծրագ-

ըով պահանջած շարականները: Երգեցողութիւնը պէտք է լինի մենաձայն (սոլօ) և խմբական: Հինգերորդ տարուց կարելի է երկձայն խմբական երգեցողութիւն սկսել:—Երգերը պէտք է սովորեցնել՝ նրանց հեշտութեան և մատչելիութեան նայելով: Չպէտք է աշխատել անպատճառ երգերը յարմարացնելու անցած թէօրիայի դասընթացքին:

XIV. Ձեռնարկ

ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆ

Ձեռագործը՝ իբրև պարտաւորեցուցիչ առարկայ օրիորդաց ամեն տիպի դպրոցներում, պէտք է միւս աւանդելի կրթական առարկաների հետ համահաւասար իրաւունքներ վայելի:

Մանկավարժութիւնը մեծ կարևորութիւն է տալիս գործին (ձեռքի աշխատանքին), համարելով արհեստի այդ ճիւղը ոչ միայն օգտակար, այլ և կարևոր ու անհրաժեշտ միջոց կրթելու մանկան թէ ֆիզիքական և թէ մտաւոր ոյժերը:

Ձեռագործի կրթական նպատակը պէտք է լինի—զարգացնել երեխայի մէջ ջանասիրութիւն, համբերութիւն, տոկունութիւն, կարգապահութիւն, մաքրասիրութիւն, ճշտապահութիւն, սէր և հակում դէպի աշխատանք առնատարակ և այսպիսով ներգաշնակութիւն մտցնել մանկան ընդհանուր զարգացման մէջ:

Հայոց ծխական դպրոցներում ձեռագործի դասաւանդութեան գործնական նպատակն է՝ ընդհանուր նախապատրաստութիւն տալ աղջիկներին իւրացնելու զանազան անհրաժեշտ ձեռագործներ պատրաստելու եղանակները, որպէսզի նրանք կարողանան բաւարարութիւն տալ կեանքի առօրեայ պահանջներին, այն է՝ գուլբայ գործել, սպիտակեղէն ձեւել ու կարել, հասարակ կամ պարզ զգեստ ձեւել ու կարել, կարկտան անել և մաշած տեղերը լցնել:

Վերոյիշեալ նպատակին հասնելու համար ձեռագործի դասաւանդութիւնը պէտք է լինի անպայման դասարանական, խիստ մեթօդիքական կանոններով: Միևնոյն դասարանի բոլոր աշակերտուհիները պէտք է կատարեն միատեսակ գործ և միաժամանակ: Վարժուհու բացատրութիւններն ու ցուցմունքները պէտք է ուղղւած լինին ամբողջ դասարանին և ոչ թէ ամեն մէկին առանձնապէս: Յառաջադէմ աշակետուհիներին տրուում են լրացուցիչ ձեռագործներ:

Ձեռագործի դասարանական դասատուութիւնը հետեւեալ առաւելութիւններն ունի.—

1. Հնարաւոր է դարձնում միևնոյն ձեռագործը ցոյց տալ և

բացատրել ամբողջ դասարանին միաժամանակ, այսինքն՝ ժամանակ է վաստակուում:

2. Ընդհանուր և միատեսակ գործը եռանդ և մրցութիւն է դարձեցնում երեխաների մէջ և

3. Կարգապահութեան է սովորեցնում:

Ձեռագործի դասաւանդութիւնը արդիւնաւէտ դարձնելու համար վարժուհին ոչ թէ պէտք է աշխատի ձեռագործի տեսակները շատացնել և դրանով ծանրաբեռնել առաւելայի դասընթացքը, այլ պէտք է ձգտի, որ աղջիկներն անցածը հիմնովին իւրացնեն:

Շքեղ ձեռագործը չպէտք է դասաւանդւել ծխական դպրոցներում: Բացառութիւն կարող են կազմել մի քանի զարգակարեր, որ իբրև լրացուցիչ գործ կըտրուեն աւելի յառաջադէմներին:

Բոլոր ձեռագործների հիմնակարերը և տեսակները, այն է՝ ճաղով գործելը, ասեղով կարելը—շուլաշ, դարձկար, վրակար և այլն, պէտք է նախապէս սովորեցնել օրինակներ (образцы) պատրաստել տալով և այնպէս որ միշտ խիստ յաջորդականութիւն պահպանւի—պարզ և հեշտից պէտք է արտիճանաբար անցնել աւելի բարդին և դժւարին:

Դասարանի մէջ կարած օրինակները կամ կարերը ոչ մի դէպքում չպէտք է թոյլ տանը շարունակել:

Տնային վարժութիւնների համար կարելի է առանձին ձեռագործներ ունենալ:

Ամեն մի նոր տեսակի ձեռագործ սկսելիս պէտք է ծանօթացնել նրա նիւթի յատկութեան, ձեռագործի գործնական նշանակութեան և գործիքների կազմութեան հետ: Ձեռագործի դասը ձանձարալի չդարձնելու համար անհրաժեշտ է ընմիջումներ անել և մարմնամարզութեամբ զբաղեցնել աղջիկներին 3—5 րոպէ, մանաւանդ նախապատրաստական դասարաններում:

Ցանկալի է, որ ձեռագործի անհրաժեշտ նիւթեղէնն ու պիտոյքները հոգայ դպրոցի վարչութիւնը, իսկ եթէ այդ անհնարին է, այն ժամանակ վարչութիւն գնէ բոլոր նիւթեղէնը աշակերտուհիների հաշուով, իսկ չքաւորներին ազատէ այդ ծախսերից:

ԾՐԱԳԻՐ

Ձեռագործի

Ա. ԴՊՍԱՐԱՆ (շաբաթական 2 դաս)

I Ղայթան (шнуръ). II Շերտիկ գործելը (полоска) 2 ճաղով (20 հանգոյց): 1. Երեսի աջ հատ գցելը (правая петля). 2. Շուռ-

ուած հատ գցելը (лѣвая петля). 3. Չգողիկ (ластикъ). 4. Շաւիղ (дорожка). 5. Հատ պակասացնելը (спускъ). 6. Հատ վերջացնելը (запускъ).

Սովորած եղանակների գործադրութիւնը ամբողջը կազմելու համար՝

1. Պարկ. 2. Գուլբայի կապ (подвязка). 3. Կրծկալ. 4. Բազպան, թենոց և այլն:

Միւթը.—կապ-թել (вязка).—Դեղնագոյն բամբակէ թել № 8 և ճաղերի համապատասխան № № (վարժուհու ընտրութեամբ):

Բ. ԴԱՍԱՐԱՆ (շաբաթական 2 դաս)

Երկարբուկ գուլբայ գործելը—10 դաս:

Կար 50 դաս.

Երկարբուկ գուլբայ գործելը:—Գուլբայի բուկը (ճիւղը) (поголокъ): ա. Գուլբայի բերան կամ ձգողիկ. բ Գուլբայի ուղիղ մասը. գ. պակասեցրած մասը. դ. պակասեցնելուց յետոյ ուղիղ մասը:

Դիցքի օրինակներ: (образцы стежковъ). 1. Շուլալ 2. Յետկար 3. Դարձկար.

Կարերի օրինակներ. 1. Կրկնակի կար (ֆրանսիական կար).

2. Ժապաւէն (тесма) վրակարելը դարձկարով:

Գործադրութիւն.—փոքրիկ բարձի երես, վրան դարձկարով կարած նշանագրով (կոճակների փոխարէն՝ դարձկարով վրակարած ժապաւէն)

Լրացուցիչ զբաղմունք. 1. Մանկական կրծկալ—անձեռոցիկ (վրան դարձկարով մի նկար): 2. Պարկ:

Նիւթը.—խիւր գործածք (ткань рогожка): Հարթակարի թել № 20 (բացկապոյտ գոյն): Ասեղ № 5.

Կարի համար—դամեստիք, կոճի թել № 40, ասեղ № № 6 և 7. բարձի երեսի համար—դամեստիք կամ կոշտ մաղեպալամ, համապատասխան ասեղ և կոճի թել:

Գ. ԴԱՍԱՐԱՆ (շաբաթական 2 դաս)

Գուլբայ գործելը 10 դաս, կար 50 դաս:

Գուլբայի ներքին մասը կամ թաթը:—1. Կրունկ. 2. Կրունկի պակասեցնելը. 3. Նեռիկ (стрѣлка). 4. Ուղիղ մասը. 5. Գուլբայի քիթը:

Դիցքի օրինակներ.—1. Թեք գիցք. 2. Թեք ամրակար (черезъ край). 3. Հասարակ խաչկար. 4. Յօղունակար (стебельчатный).

Կարերի օրինակներ.—1. Վրակար (Рубецъ). 2. Ամրակար (Черезъ край). 3. Փոթկարը (Նաւոճը) զօտիին միացրած, շուրջը ծալքեր դարած. 4. Թափանցիկ կամ ծակոտէն դարձկար (ажурная строчка). 5. Ժապաւէն վրակարելը զանազան ձևով:

Գործադրութիւն.—1. Թաշկինակ՝ վրան խաչկարով նշանագիր: 2. Գոգնոց:

Լրացուցիչ զբաղմունք.—Սրբիչ (դաստառակ) թափանցիկ դարձկարով և ցօղունակարով:

Միւթը—Կանվա—կօնգրէս. Հարթակարի բաց կապոյտ թել № 20. Մաղեպալամ. Կոճի թել № 50. Ասեղ № 8.

Դ. ԴԱՍԱՐԱՆ (շաբաթական 2 դաս)

Դիցքի օրինակներ. Հանգոյցի կար (петельный шевъ) 2. ճիւղակար (елочка).

Կարերի օրինակներ—1. Կրկնակի վրակար. 2. Քառակուսի կտոր կխաշըջան կտրուածքով, վրան կարած թեք բիէ և շուրջը ժանեակ (հաշեայ)—(кружева). 3. Քառակուսի կտոր՝ վրան կարած սովորական և թելէ կոճկամայր:

Գործադրութիւն. 1. Կանանց շապիկ՝ ուսին կոճակ և կոճկամայր (ցանկութեան համեմատ):

Լրացուցիչ զբաղմունք.—1. Չարկար (мережка). 2. Ճիւղակար 3. Ժանեակ միացնել շապիկը զարգարելու համար:

Միւթը.—Դամեստիկ.—Կանվա կօնգրէս և բաց կապոյտ թել № 20. Մաղեպալամ և սպիտակ կոճի թել № 60. Ասեղ № 8. 9.

Ե. ԴԱՍԱՐԱՆ (շաբաթական 2 դաս)

Չել—1. Շապիկ ձեւը 2. Վարտիք ձեւը: Կարկատան.—1. Կարկատան՝ միացրած կրկնակի վրակարով. 2. Կարկատան՝ միացրած ամրակարով. 3. Կարկատան միացրակ խաչածն կարով (расшивочный шевъ):

Կարերի օրինակներ:—Դուրս կտրուածքին շերտ կպցնելը (2 տես). 2. Նախապատրաստական օրինակ վարտիք կարելու համար:

Գործադրութիւն—1. Կանանց վարտիք: Երկր.—I տեսակ կարկատանի համար—մաղեպալամ. II տեսակի համար բրդէ կտոր. III տեսակի համար մահուգ կամ ֆլանել:

Լրացուցիչ զբաղմունք.— Ընդհանուր հասկացողութիւն զայննազի գործի մասին (тамбурное вязание).

Երրորդ կարգի վարժութիւնները մարմնամարզական խաղերն են, որոնք աւելի ազատ բնաւորութիւն ունին: Մեր և ևերոպական մանկական խաղերից կարելի է յարմարաւոր տեսակներն ընտել և սխտեմի տակ դնել: Օրինակ՝ 3. Բարխուդարեանցի «Մանկական խաղերը» ժողովածուն և Սկոտալի Կովկասեան և ևերոպական խաղերի ժողովածուն (Подвижные игры) կարող են առատ նիւթեր տալ:

Որպէսզի մարմնամարզութիւնը յոգնեցուցիչ չլըլինի, պէտք է որ այս երեք շրջանի վարժութիւնները մի ժամում իրար յաջորդեն իւրաքանչիւրը մօտաւորապէս քսանուական բոպէ անկում: Կանոնաւոր և անարգել մարմնամարզութեան համար անհրաժեշտ է որոշ կազմակերպութեամբ մարմնարդարանը: Մեր ծխական դպրոցներից ոչ մէկը չէ ունեցել և շատ քչերը կըկարողանան անմիջապէս շինել ու կազմակերպել այսպիսի մարմնամարզարաններ: Դպրոցական վարչութիւնները պէտք է աշխատին, ինչպէս շատ տեղերում, միացած ոչմերով մի քանի իրար մօտիկ դպրոցների համար ընդհանուր մարմնամարզարաններ շինել: Առանց սրանց հնարաւոր կըլինի ազատ օդի մէջ պարապեցնել միայն լաւ կամ տանելի եղանակներին: Ուր որ կահեր՝ (մարմնամարզական սարքեր) շինելու միջոցները դեռ պակասելու են, ազատ և այլ վարժութեանց համար աշակերտներին կարելի է 2—3 խմբակների վերածելով օրական 25 բոպէ պարապեցնել բակում: Մարմնամարզարան ունեցող դպրոցները ամեն մի դասարանի պէտք է յատկացնեն շաբաթական 2 ժամ: Կարելի է 2—3 դասարաններից խմբակներ կազմել նաև այս դէպքում:

ԾՐԱԳԻՐ

I. Ազատ վարժութիւններ

1. Կանգնելը և կանգնած տեղը ազատ վարժութիւններ բազուկների, գլխի, սրունքների:
2. Քայլընթացք զանազան կերպերով.
3. Ոստնել—ցատկելը.
4. Վազելը
5. Մարմինը իւր առանցքի շուրջը պտտցնելը:

II. Շարժով վարժութիւններ

1. Պարզ շարքը. 2. Բարդ շարքը. 3. Ազատ և շարքով վարժութեանց միութիւնից առաջացած շրջապարեր, միջանցուկ բաղմապիսի քայլընթացքներ:

III. Գործիքներով վարժութիւններ

ա. Ձեռքի գործիքներով.

1. Յուպերով վարժութիւններ. 2. Ծանրոցներով վարժութիւններ. 3. Չողերով վարժութիւններ:
4. Գնդակներ, քարեր, կոճղներ և այլն նետելու վարժութիւններ.
5. Ձեռքերում բռնած կարճ թուկի վրայով թռչկոտելու վարժութիւններ.
6. Բռնելու, բարձրացնելու, տանելու, քաշելու և հրելու վարժութիւններ.

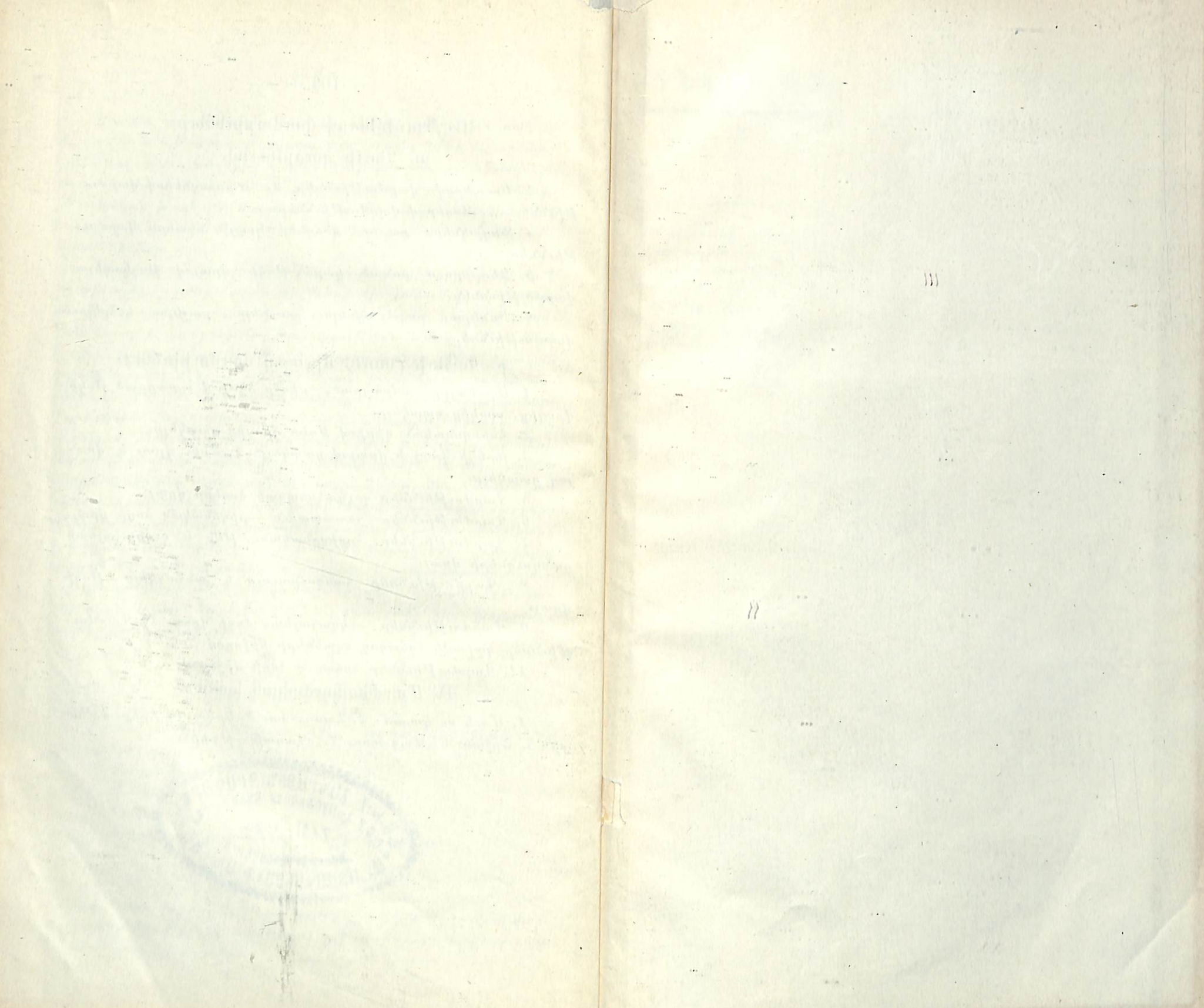
բ. Կանների (սարք) միջոցով վարժութիւններ:

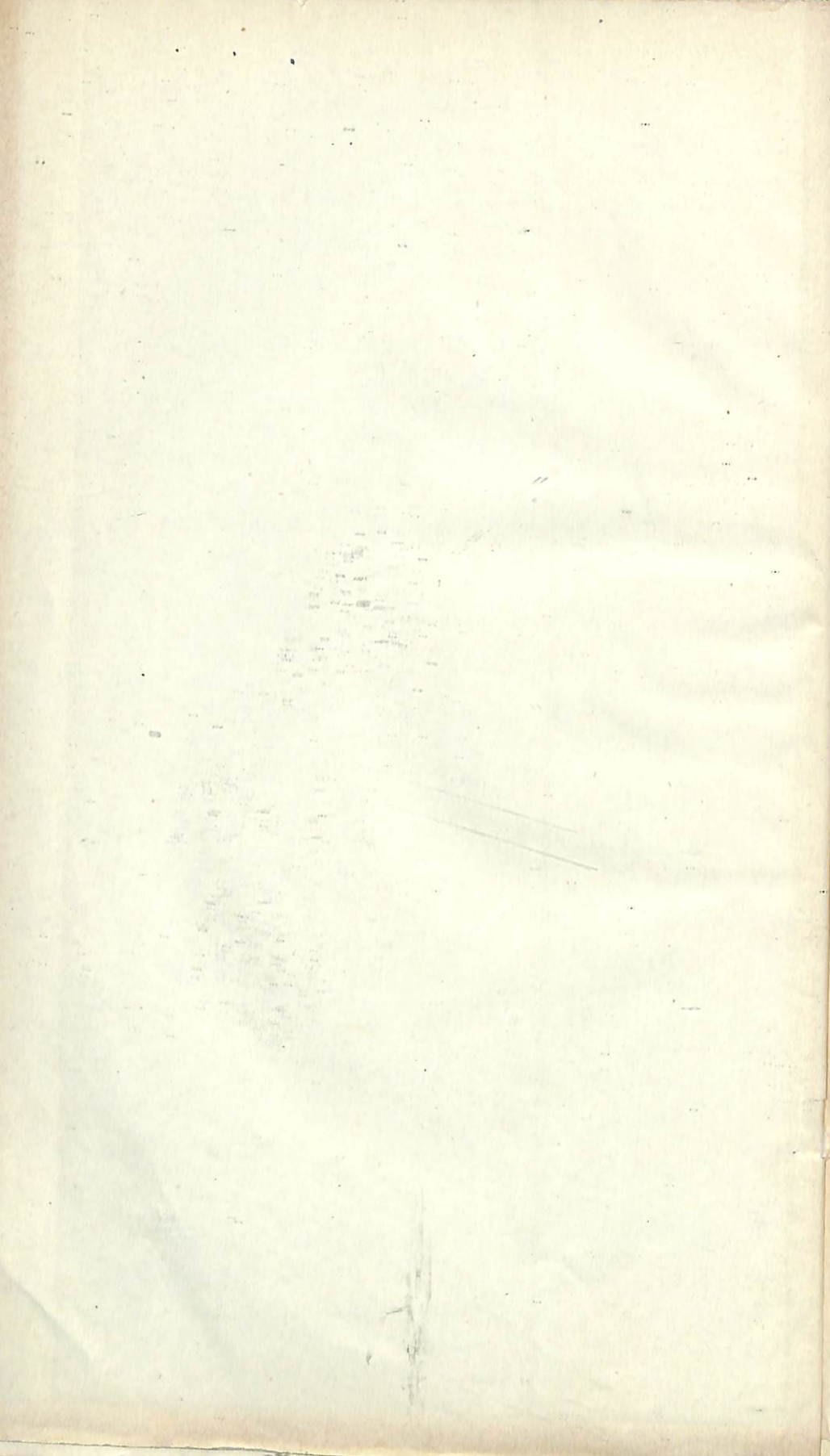
1. Մի ծայրը ամրացրած, միւսը ձեռքով պտտցրած թուկի վրայից, տակից ցատկելը:
2. Հորիզոնական դիրքով թուկի վրայից ցատկելը:
3. Արկղի վրայ և վրայով ցատկելը. 4. Ձիու վրայ և վրայով ցատկելը:
5. Վարժութիւններ զուգահեռական ձողերի վրայ.
6. Վարժութիւններ հաստատուն հորիզոնական ձողի վրայ.
7. Վարժութիւններ հորիզոնական, թեք և ուղղահայեաց սանդուղների վրայ:
8. Վարժութիւններ հանգուցաւոր և անհանգոյց թուկի վրայ:
9. Վարժութիւններ ուղղահայեաց ձողի վրայ. 10. Վարժութիւններ կախովի ճօճացող օղակների միջոցով.
11. Վարժութիւններ ճօճացող ձողի միջոցով:

IV Մարմնամարզական խաղեր.

1. Մուկ ու կատու: 2. Հաս—հաս: 3. Երկու ու երեք: 4. Գերի: 5. Շրջան: 6. Թագաւոր: 7. «Ղազախ—թօփի»:

ՎԵՅԱՄԵԱՅ ԴԱՍԸՆԹԱՅԻՈՎ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՏԱՐՐԱԿԱՆ ԴՊՐՈՅՆԵՐԻ ԲՆԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆՑ ԾՐԱԳԻՐԸ

Table with 5 columns and 4 rows. Headers include 'ԳԵՆԴԱՆ ԱՍՏՈՒԹԵԱՆ ԿԱՄ ԿԵՆՍՈՒՐԱՆԱԿԱՆ ՄԱՍՆԱՏԻՂ' and 'ԲՆԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆՑ ԾՐԱԳԻՐԸ'. Rows contain botanical descriptions in Armenian and Russian, including terms like 'Միջավայրը', 'Պարտեզում', and 'Միջավայրը'.

Միջավայրը ճուն: Մարմին ու կազմաճարձի արտաքին մասերը (նաև բերան ու ստամոքսը, աղիքները) սրանց գործառնությունները: 1. Մենակում՝ կատու, մուկ, ճանճ, սարգ, լու: 2. Հայաթում՝ ձի, կով, ոչխար, հա, ազուս, ճնճուկ, ծիծեռնակ: 3. Պարտեզում՝ սարիակ, մեղու, բզեզ, գորտ (տես. Դ գաս.):

Այս և Դ գասարանում համառոտ բնութագրական տեղեկություններ: 3. Պարտեզում՝ բնածորենի, սալորենի... վարդ, մեխակ, արևածաղիկ, լոբիա, վարունգ, սպ, սիսեռ, բակլայ...

Առաջաբար, առաջ, կա, անդիկ, ալ, բարձուխ, նաթ, ավար: Պարտեզի հողը - ծագումը, տեսականները:

Ջերմություն. Բնականների տարացնելը, ջերմության բնական ու արտաբնական աղբյուրները, արե, վառարան, ջերմություն տարածողը օդի և հեղուկ ու հաստատուն մարմինների միջով: Ջերմությունը արմինների բնագործակալը և սեղմունքը, հալուելը, սառչելը, ջերմաչափ: Մագնիսականություն. Մագնիսի ազդեցությունը երկաթի ու պողպատի վրայ: Մագնիսական սլաք, կողմնացույց, բևեռներ, միջագիծ, հակում (լինկնացիա), կոնսարձում (զէկլինացիա), երկրի մագնիսականությունը, ազատ ու կապում մագնիսականությունը: Ջերմության ազդեցությունը մագնիսականության վրայ: Երկաթի և պողպատի մագնիսականությունը:

Օդը: Օդի յատկությունները, բաղադրիչ մասերի դասակարգումը (շուրջ գրած բոլորից թթուածին, ալյումին, բորակածին - այս երկու գազերը հառաբուելը: Ջուրը. Բաղադրիչ մասեր, լուծում և համադրություն (օրինակ, աղերս վառելիք ու վրան սնակ բրանյով են աղիքով և Օ օդի=H2O բնական ու ֆիզիքական երևույթների վերաբերյալ թիան ու համադրություն) արբերությունները:

Միջավայրը արև (շարունակություն). Մարդ ներքին կազմաճարձի գլխավոր օրգանները - սիրտ, թոքեր, երակներ, ջրղեղ, մկաններ, կմախք և սրանց գործառնությունները և մանրամասն ստամոքսի և աղիքների մասին: Պարտեզում՝ Կենդանիներ՝ անձրևի որթ, ափես (розовая тля), թիթև, դեղձանիկ, չղջիկ, կապիկ:

Պարտեզում՝ Շուշան, սոխ, ելակ, սիսեռ, պար, կարտոֆիլ, խաղող, փայտ, ծիրանի, նշենի, փայտածուխ:

Շինություն համար գործածական տեղական քարեր 1-2 կրքար, շինություն կրի պատրաստելը, գաջ (գիպս), կալի, մարմարեն: Գրաֆիտ, աղամանգ, ծրծումը, աղիւս:

Հաստատուն մարմինների հատարակչությունը և ծանրությունը պատճառը: Ծանրություն ու խտություն (плотность): Անկում: Ուղղաձիգը: Թանձրությունը ու ծանրությունը: Լճակներ, կղզիք, քաշ, հաստատուն հեղուկ ու գազակերպ մարմինների թանձրության հարուելը, թանձրություն ու ջերմության անշուկները: Պարզ ճախարակ շեղ մակերևույթ, սեղ պտուտակ՝ իբրև շինություն համար կարևոր գործընթաց - կամ պարզ մեքենաներ: Ելքարակալություն. հիմնական փորձեր, զբաղան ու բացասական ելք, լու ու վառ հաղորդչներ, տարածուելը գառնազան ձևի իբրև վրայ, ելքարացույց (նաև ելքարաչափ): Պարզ ելքարակալ մեքենայ, սրա վրայ հիմնական փորձեր կայծ, շանթ, շանթարգել:

Ածխածինը: Ածխածին, ածխային թթուած (углекислеродь): ածխածինային կիր: Շինություն շաղախի զանգուածի, չհանգած կիր: լուծուելը ջրի մէջ. Ջերմություն, ածխածինի զատուելը, առաջի ու քարի հետ միանալու պատճառը: Մոմի, նաթի, լուցիկի, վառողի բաղադրությունները ու պատրաստելը:

Միջավայրը՝ դաշտ, կամ մարգագետին. աղաւնի, կարաւ, արտուտ, լոր, դաշտամուկ, խուրդ, սննի, նագաստակ, ճագար, մորեխ: Միջավայրը՝ դաշտ, կամ մարգագետին. կակաչ, տերեփուկ (василек=centaurea), խոտ=կրենարանջար (одуванчик), ճնճաղիկ, (երեքնուկ=trutolium), մանիշակ: Գարի, ցորեն, բրինձ, եղիպտացորեն: Կուլտուրական՝ վուշ (կտուս, բամբակ, ծխախոտ, կանեփ, ձիթենի (ձիթապտուղ), լուածաղիկ: Այս և հետևեալ գասարանում աւելի մանրամասն բնութագրական տեղեկություններ:

Միջավայրը անտառ. Կաղնի, ընկուզենի, տխիլի, եղենի, բարդի, մաստենի, մամուս, սունկ: Իւզածաղիկ, անձուռուկ, պտեր (попоретник): Կուլտուրական բոյսեր. ճակնդեղ, շաքարեղեգն, կակաո, կիտրոն, նարինջ, թէյ, սուրճ: Թթենի: Կամ միջավայրը լիճ. Ուսենի, ջրասէր կաղնի, գառնանաձողիկ (примула Primb.), եղեգն, անձուռուկ - մէնականջ (Незабудка - Myosofis), ջրային հարսնուկ - գորգնուկ (Kanunculus), ջրաշուշան (Iris) կամ թրաշուշան, ջրասուս: Կամ միջավայրը դեռ, առու. Ուսենի, ջրասէր, կաղնի, եղեգն, անձուռուկ, գառնանաձողիկ: Ամփոփ համեմատական գաղափար բոյսերի մասին:

Որձաքար, թերթաքար (շեֆեր): Երկաթ, պղինձ, ցինկ, արծաթ, ոսկի, կապար, անագ, արույր (պղինձի և անագի խառնուրդ=գեղին պղինձ):

Գալվանականություն. Գիւտը, վոլթայան սիւնը, գալվանական հոսանքի ֆիզիքական ու քիմիական, բնաստական ազդեցությունները: Գանդեկան կամ այլ պարզ սարք: Գալվանական հոսանքի ազդեցությունը մագնիսի վրայ. գալվանաչափ (համեմատություն գալվանականության և ելքարակալության). հեռագրական մեքենայի հիմնական մասերը, հեռաձայնը (տելեֆոն): Հեղուկների հաստարակչությունը. Յայտում, ցայտման հեռաւորության կախումը անցքի բարձրությունից. ճընշում յատակի վրայ ճնշում ջրի մէջ գտնուած առարկաների վրայ. ճնշում ու թանձրություն հեղուկի: Հաղորդակցող անօթներ - հեռաւորներ, շարքանի բարձրությունը: Բնակարաններում ջուր բարձրացնելը բնական ու արտեստական ոյժերով: Գազերի հաստարակչությունը. Մթնոլորտի ճնշումը, ճընշման չափը, դինչան (լիկեր), սիգոն, ջրհան ու հրշջ մեքենաներ պարզ տեսակի. սրանց վերաբերեալ հիմնական փորձեր բարձրորակ:

Առսինի սնեստրեան օրշախից. Խոնանցի բիսիա. հաց, կաթ, խոզ, մածուն, թան, շաքար, միս, ճարպ, ձու պատխանան, անդեղէնը, բանջարեղէնը, մրգեղէնը: Տարրական գիտելիքներ սրանց բաղադրություն, պատրաստելու և պահելու մասին: Եան աղաջրի և քացախաջրի մէջ յարդի և աղի մէջ: Կոնսերվների պատրաստելը, փթելու, ժանգոտելու, փաստելու (երկաթի թթուածից) պատճանները: Կտուհատի ու ձիթապտղի, կնճիթի, ձէթի պատրաստելը, պահելը: Մեղուն և մեղրամոմը:

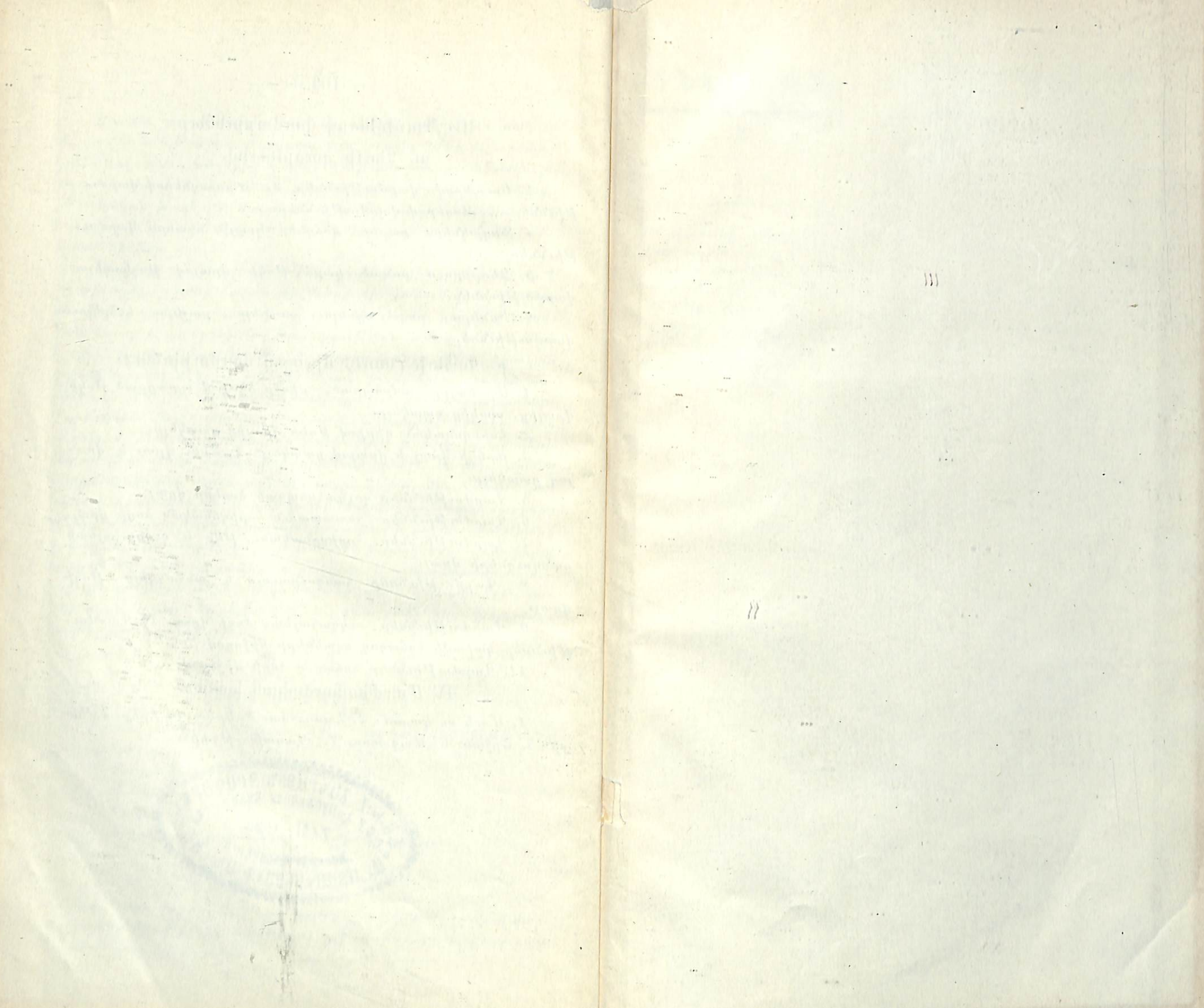
Մարգարանություն. Լրացնելները գործարանների կազմի ու բնականները, նոր, ուղեղ, սղնուղեղ, գեղձեր, մագեր, ճարպ, մանրամասն տրեան շրջանառությունը, շնչառությունը: Միջավայրը անտառ. Մտտակուտուտ. Կաշազակ, կիւս, սոխակ, սկիւս, արջ, գայլ, աղուէս, կեղեւակեր բզեզ (лудобѣтъ - hilesinus). լուսատանիկ: Շերամ: Կամ միջավայրը լիճ. Բաղ, ծիծեռնակ, արագիլ, կանաչ գորտ (տ. Դ գաս.), ջրային սալամանդը, ջրարգել, մոծակ, ձուկ, ջրային խրտենձ, աղուէկ: Կամ միջավայրը գետ, առու. Մագ, ուրուր (чайка - möve), ծիծեռնակ, երազատանիկ (тройагоузка - motacilla), ձուկ, խեցգետին, օձածուկ (уголь, A'al muraena), կապիկը և չղջիկը: Մի ամփոփ համեմատական գաղափար կենդանիների մասին:

Միջավայրը անտառ. Կաղնի, ընկուզենի, տխիլի, եղենի, բարդի, մաստենի, մամուս, սունկ: Իւզածաղիկ, անձուռուկ, պտեր (попоретник): Կուլտուրական բոյսեր. ճակնդեղ, շաքարեղեգն, կակաո, կիտրոն, նարինջ, թէյ, սուրճ: Թթենի: Կամ միջավայրը լիճ. Ուսենի, ջրասէր կաղնի, գառնանաձողիկ (примула Primb.), եղեգն, անձուռուկ - մէնականջ (Незабудка - Myosofis), ջրային հարսնուկ - գորգնուկ (Kanunculus), ջրաշուշան (Iris) կամ թրաշուշան, ջրասուս: Կամ միջավայրը դեռ, առու. Ուսենի, ջրասէր, կաղնի, եղեգն, անձուռուկ, գառնանաձողիկ: Ամփոփ համեմատական գաղափար բոյսերի մասին:

Չոգեշարժ մեքենայի էական մասերը՝ գլան, խցանի ձողի միացման առանձնադասակարգումը անիւի հետ, գէթ մոդելի միջոցով ցոյց տալ այս շարժումը իւր էական մասերով: Գալվանօպլաստիկային վերաբերեալ մի պարզ փորձ: Փամացույցի էական մասերն ու գործողությունը: Կուլտուրական աշխատություն մասեր կողմը: Լոյս. տարածման ուղղություն, հեռաւորներ՝ ստուեր, թեւաստուեր, ստուերի մեծանալն ու փոքրանալը, պատկերի (ստուերի զվեւիւյր դերը): Լուսաւորությունը չափի կախումը առարկայի դիրքից ու հեռաւորությունից: Անկման ու անդրադարձման անկիւնները, հայելի, ջրի մակերևույթ հայելի. ձառագայթների բեկումը մի միջավայրից միւսն անցնելու: Ակնոց, պարզ խոշորացույց (лупа), ուսուցիկ ապակու ֆոկուսը, այրման փորձը: Արեւի ճառագայթի լուծումը, համադրությունը փորձով ներկայացնել: Չայն. Առաջանալը զանազան առարկաների միջոցով, անօր օդի և գատարի տարածություն մէջ: Արագուէթիւն (համեմատություն լոյսի հետ), արձագանք: Չայնի 3 յատկությունները՝ բարձրություն, ոյժ, փողածև և լարաւոր երաժշտական գործիքներ: Չայնի հիմնական 7 տոները:

Միջավայրը անտառ. Կաղնի, ընկուզենի, տխիլի, եղենի, բարդի, մաստենի, մամուս, սունկ: Իւզածաղիկ, անձուռուկ, պտեր (попоретник): Կուլտուրական բոյսեր. ճակնդեղ, շաքարեղեգն, կակաո, կիտրոն, նարինջ, թէյ, սուրճ: Թթենի: Կամ միջավայրը լիճ. Ուսենի, ջրասէր կաղնի, գառնանաձողիկ (примула Primb.), եղեգն, անձուռուկ - մէնականջ (Незабудка - Myosofis), ջրային հարսնուկ - գորգնուկ (Kanunculus), ջրաշուշան (Iris) կամ թրաշուշան, ջրասուս: Կամ միջավայրը դեռ, առու. Ուսենի, ջրասէր, կաղնի, եղեգն, անձուռուկ, գառնանաձողիկ: Ամփոփ համեմատական գաղափար բոյսերի մասին:

Միջավայրը անտառ. Կաղնի, ընկուզենի, տխիլի, եղենի, բարդի, մաստենի, մամուս, սունկ: Իւզածաղիկ, անձուռուկ, պտեր (попоретник): Կուլտուրական բոյսեր. ճակնդեղ, շաքարեղեգն, կակաո, կիտրոն, նարինջ, թէյ, սուրճ: Թթենի: Կամ միջավայրը լիճ. Ուսենի, ջրասէր կաղնի, գառնանաձողիկ (примула Primb.), եղեգն, անձուռուկ - մէնականջ (Незабудка - Myosofis), ջրային հարսնուկ - գորգնուկ (Kanunculus), ջրաշուշան (Iris) կամ թրաշուշան, ջրասուս: Կամ միջավայրը դեռ, առու. Ուսենի, ջրասէր, կաղնի, եղեգն, անձուռուկ, գառնանաձողիկ: Ամփոփ համեմատական գաղափար բոյսերի մասին:

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0228742

50.466